image
not
available

MAGYARORSZÁG

1514BEN.

REGÉNY

IRTA

B. EÖTVÖS JÓZSEF.

ELSŐ KÖTET.

PEST.
HARTLEBEN K. ADOLF TULAJDONA.
1847.

PESTEN,
nyomatott Trattner-Károlyi betüivel.

DEÁK FERENCZ

BARÁTOMNAK.

ELŐSZÓ.

Hosszú előszavak többnyire olvasatlanul hagyatnak; nem fogom tehát illyennel untatni olvasóimat. Sőt, mint előbbi hasonnemű munkáimmal tevém, minden előszó nélkül terjesztém vala e' köteteket is a' közönség elébe, ha a' történeti regény' előttem új mezejére lépvén, szükségesnek nem tartanám röviden előadni azon fogalmat, mellyet magamnak a' történeti regény felől képeztem, 's melly az e' mezőn alkalmazni szokott nézetektől bizonyos tekintetben eltér.

A' történeti regénynek, felfogásom szerint, azon általános művészi és erkölcsi feladatokon kivül, mellyeket ha az iró szemei előtt nem tart, minden regény puszta időtöltéssé aljasul, még egy különös kötelessége jutott, 's ez: népszerűsiteni a' történetet. Honnan következik: hogy mennyiben a' regény a' történet' körébe vág, azaz vagy mult századok' általános viszo-

nyaival foglalkodik, vagy történeti személyiségeket léptet fel: az iró ne képzelő tehetségét, hanem azon ismereteket kövesse, mellyeket magának, ha lehet, egykoru kutfókból lelkiismeretes vizsgálódások által szerezhetett. — A' történetek' ismerete szövétnek, mellyet, hogy biztosan haladjon, minden nemzetnek követni kell; 's nem lehet a' költőnek feladata, eltakarni a' világot, mellyet az jelen viszonyainkra terjeszthetne, vagy közé vegyitett idegen anyagokkal meghamisitani a' forrást, mellyből talán keserü, de mindég üdvös tanuságokat merithetünk. A' hir, mellyet történeti személyiségek magoknak kivíttak, a' tulajdon' legszentebb nemét képezi; 's a' dicsőség vagy gyalázat, melly a' hajdan korból ránk maradt egyes neveket környez, egy nemzet' jutalma vagy büntetése; ha a' költő az utókor' itéletét hibásnak tartja, törekedjék elősegítni annak kiigazitását; de az igazságot öntudattal elferdítnie megbocsáthatlan vétek.

A' történeti regényben tehát, meggyözödésem szerint, azon határokon kivül, mellyeket a' müvészet minden regénynél a' képzelő tehetség elébe szabott, még más határok is léteznek, mellyeken szinte nem szabad túlhágni az irónak. E' határokat a' történeti igazság jelöli ki. — Valamint olly regényirónak, ki történeti szinhelyéül egy bizonyos országot 's jelen korunkat választá, soha nem jut eszébe a' létező viszonyok' elferditése, 's bárminők le-

gyenek egyébiránt művének tökelyei, csak nevetést gerjesztene, ki, például Oroszországról, mint alkotmányos országról, O'Connelről, mint egyszerü ügyvédről szólana: a' történeti regényben az általános viszonyok' elferditése kevésbbé szembeötlő ugyan, de nem kevésbbé botrányos. A' regénynek egyik fő kelléke a' valószinüség, mi elérhetetlen, ha az, mit az iró regénye' személyeiről elmond, nem fér össze azzal, mit azon korról és viszonyokról tudunk, mellyekben e' személyek állitólag éltek. Épen úgy áll ez, ha a' regény' meséje háromszáz év előtt, mint ha a' jelenben játszik.

Jól ismerém a' nehézségeket, mellyek feladatom ekképeni felfogásából erednek. Történeteket ugynevezett regényes modorban festeni, mindenesetre könnyebb 's néha háladatosabb is, miután az olvasók' egy része a' régi hősök' szájából ön nézeteit szereti hallani, 's a' multat szivesebben látja egy bizonyos felvett typus szerint festve, mellyet lovagiasnak nevezünk. Ha Dózsa alkotmányosság' hőse gyanánt lép fel e' kötetekben, hihetőleg több kedvességre számolhat; ha mások a' lovagiasság' ideáljaiként rajzoltatnak, némellyek előtt talán érdekesebbé vált volna művem: de, meggyőződésem szerint, épen ez által elveszté vala minden becsét. Ugy, hogy ha a' közönség, melly eddigi munkáimat olly váratlan kegyességgel fogadta, a' jelentől megtagadná is részvétét: e' balkörülmény' okát

nem a' történeti regény feletti nézeteim' helytelenségében, hanem abban fogom keresni, hogy talán azon nézetek' alkalmazására nem birtam elég erővel.

Végre, miután munkáim' nagyobb része eddig németre forditatott: nehogy valaki e' munkára nézve is hasonló szándékkal legyen, ezennel tudtul adom, mikép a' forditási jogot magamnak fentartom, 's annak mielőbbi 's minél kielégitőbb eszközlése iránt már rendelkeztem is.

Budán, julius 1-jén 1847.

B. Eötvös József.

I. Fejezet.

Ki nem hallott Buda' várának egykori nagyszerüségéről? 'S ha régi dicsőségünk' ezen emlékét most látjuk: kinek szivét nem tölti fájdalom? — Abból, mit e' hon' legnagyobb férfia épitett 's mi a' magyart szebb korára emlékeztetné, örökségül ránk még csak romok sem maradtak. Ha Mátyás' palotája düledékekben ott állna régi helyén, nehéz csaták' és még nehezebb századok' nyomát hordva omladozó falain, de úgy, mint azt a' nagy férfiu épité, — ha a' hallgató falak egykori nagyságunk' kisértete gyanánt néznének le a' szép folyóra, melly egykor dicsőségöket tükrözé vissza: rónaságunkról föltekintve, legalább sirhatnánk. Nekünk a' multból nem jutott még annyi sem. Szétrombolt, de nagyszerü emlékek helyett, előttünk egész mindennapiasságában egy kis város áll, 's ha a' roszul kövezett utczákon 's piaczokon az elavult 's nem régi házak között körüljárunk,

hazafiságunk' egész lelkesedése szükséges, hogy elhigyük mindazt, mit Mátyás' dicső városáról hallánk. Ritkán győz a' dicső, ha a' hasznossal összeütközésbe jő; 's igy történt, hogy mi a' régi Budából a' törökök' másfél százados elfoglalása 's annyi visszavert ostrom után romokban megmaradt, új házak' épitésére használtatott anyagul, mig az egészből csak itt ott egy darab várfal, vagy a' házkapuk alatt egyes góth-faragásu kőtöredékek maradtak fen, 's egy véletlenül fentartott rajz- 's nehány régi iró' leirásához kell folyamodnunk, hogy bebizonyithassuk, miként multunk jelen szomoru helyzetünknél szebb vala. — 'S mégis Ulászló' kormányának utósó éveiben, e' történet' kezdetén, Budánk az akkori világ' szebb városai közé tartozott. Nem vala még szembetünő a' változás, melly Mátyás' halála óta hazánk' minden viszonyaiban történt, 's ki 1514-ben ide jött, egy hatalmas nép' fővárosában képzelheté magát. Az élénkség, mellyel a' pápa, Velencze, sőt XII. Lajos franczia király is kereste Magyarország' szövetségét, mutatja, hogy a' külföld, Mátyás által a' magyar névnek tiszteletére szoktatva, még gyenge utódja alatt is a' keresztyén világ' védfalát látá nemzetünkben. Az idegen, Budának még épen álló palotái előtt nem gyanitá az általános romladást, mellyre akkor, e' város' körében, legfölebb az emlékeztette a' szemlélőt, hogy Mátyás' halála óta haladás többé nem vala észrevehető: hogy hatalmas tölgyként, melly nagyságá-

nak tetőpontjára ért, e' nemzet megállt kifejlődésében, mi a' nemzetekben, mint fánál, csak romlás' kezdete: 's hogy itt, hol minden kő Mátyásról szólt, nyomorultnak kelle lenni azon jelennek, melly a' mult' emlékei alatt illy egészen eltünhetett; — kinek figyelmét azonban csak a' dolgok' kül szine foglalá el, az a' budai várban az akkori világ' egyik legszebb palotái előtt látá magát, melly, ha Ursinus Veliust, már elhagyott sőt pusztulásnak induló állapotában is, a' római vaticanra emlékezteté, Ulászló alatt bizonyosan mindenkit bámulásra ragadhatott.

Ne keressük e' királyi lakban azon méregyent, melly korunk' nagyobb épitményeiben a' szépség' egyik kellékeül tekintetik 's eszünkbe juttatja, miként alkotásukban az arány- és czirkalomnak a' müvészi képzeletnél több része volt. Mint minden, mit a' középkor nagyszerüt épitett: ugy e' palota, lassan épülve, megtartá a' különböző korszakok' jellemét, mellyekben épült. De a' várnak legrégiebb része, a' Zsigmond által épült hattornyu frispalota, Mátyás' oszlopokon nyugvó izletes épülete, 's maga a' sötét, még bevégezetlen csonkatorony, olly egészet képezének, melly fölött a' magyar Istvánvár' legmagasabb tornyán kitűzött nemzeti lobogóját hazafiui örömmel 's büszkeséggel láthatá.

A' felső város, melly déltől éjszak felé nyult el a' hegyen, hol most a' vár áll, 's a' királyi laktól csak öt öl széles vizárok által választatott el, e' fényes

szomszédságra nem vala méltatlan. — A' számos templomok' és kápolnák' felnyuló magas tornyai 's az uri paloták és polgárházak, mellyek nagyrészint az akkori olasz izlésben épültek, hajdani Budánkat, ha nem is kiterjedés, legalább szépség' tekintetében a' nevezetesebb városok közé emelték, 's az eleven mozgás, melly utczáit és piaczait eltölté, az idegenre szint' olly meglepőleg 's kedvesen hatott, mint napjainkban a' hallgatagság, melly bennünket körülveszen, [1] ha a' budai várba fölmegyünk.

1514dik év sz. György' havának 23kán — e' napon kezdődik történetünk — Budának utczái 's piaczai különösen telve valának emberekkel. Az utczákon, mellyek Kelenföldről a' zsidókapuhoz a) vezettek, nép tolongott. Pest' és az alsó város' lakói sz. János' b) kapuja felé siettek, sőt a' szombati kapunál is, c) melly különben csak vásár-napokon használtatott, midőn a' szomszéd-faluk' lakosai e' kapun keresztül szoktak a' városba jőni, ma rendkivüli sokaság vala észrevehető, annyian voltak, kik Ó-Budáról [2], Felhévvizről d), Logod e), sz. Jakab f) 's Tótfaluról g) a' városba mentek.

A' néptömeg, melly ekkép a' felső város felé sietett, vegyült vala nemcsak polgári állásra, de —

a) Kelenföldről a' zsidókapuhoz (Ráczvárosból a' fejérvári kapuhoz. b) St. János kapu (vizi kapu.) c) Szombati kapu (bécsi kapu.) d) Felhévviz (a' császár fördő' környéke) e) Logod) f) St Jakab) g) Tótfalu) faluk, mellyek egykor Buda' mostani határain állták.

mint, fájdalom! hazánkban minden tömeg, már a' tizenhatodik században — nemzetiségre nézve is.

A' tizenhatodik század' kezdetén még nem volt olly nagy a' különbség, melly müveltségre nézve hazánk 's más országok között most létezik, 's nem csuda, ha akkor, midőn istenáldotta földünk, még, hogy ugy mondjam, egyenlő viszonyok között versenyzett a' külfölddel, Pannonia' kertje teljes méltánylatra talált 's külföldiek által szivesen választatott lakhelyül.

Főkép fővárosunkban telepedtek le számos idegenek, 's ki a' tizenhatodik század' kezdetén Buda' utczáin körülment, 's a' magyar, német, tót 's ittott olasz beszélgetéseket hallá, első perczben meggyőződött arról, hogy sz. István' ohajtása, midőn fiának különböző nemzetek által lakott országot kivánt, e' haza fölött nagy átokként beteljesedett.

Azon különbségről, melly e' tömeg között ruházat, magaviselet 's összes külsőre nézve létezett, helyes fogalmat csak az képezhet magának, ki a' régi német iskolának néptömeget festő valamelly képét ismeri. Napjainkban az emberek között, ugy szólva, csak két osztály létezik: gazdagok és szegények; kik ez osztályok egyikéhez sem tartoznak, legalább külsőleg vagy az egyiket vagy a' másikat utánozzák. — A' középkorban 's a' rá következő századok alatt számtalan különböző rendet és osztályzatot találunk, 's a' napszámostól föl a' herczegig a' társaság, minden fo-

kozata különös jelek által különbözteti meg magát a' többiektől. A' müvészet 's kézi mesterségeknek minden neme, a' tudós, vagy ki annak tartatni akart, a' polgár, ki városa', 's a' főur, ki az ország' tanácsában ül, le egész a' társaság' legalacsonabb fokáig, minden osztály az egyenruhának saját nemét viselé; 's a' biborpalásttól a' vörös és sárga köpönyegig, mellynek hordozására a' zsidók kényszeríttettek, a' középkori társaság' érdekes sok szinűsége már a' ruhákban észrevehető vala, mi a' néptömegek' látványát akkoridőben annál érdekesebbé tette, miután e' különböző osztályok több egyenes érintkezésbe jöttek, 's közhelyeken sokkal inkább vegyültek, mint napjainkban.

Akkor Budapest' utczáin a' kocsi csak döczögve haladhatott; a' felsőbb osztályok' ruházatának drágasága nem engedé, hogy az mások által utánoztassék; és épen, mivel már a' ruházat maga mindenkit megkülönböztetett a' tömegtől; 's mert az alkotmányban és társadalmi életben annyi válaszfal létezett, melly a' felsőbb osztályokat a' néptől elkülönzé: a' legnagyobb ur is félelem nélkül vegyült a' tömeg közé, meggyőződve, hogy vele összekevertetni soha sem fog.

Kétségen kivül érdekes volna az utczákon, a' várfelé haladó csoportokat követve, meghallgatni: magyarul, tótul, olaszul 's főkép németül — a' budai polgárok' akkori főnyelvén — miről beszélnek

1514-ben fővárosunk' jámbor lakói; de menjünk egyenesen sz. György' terére, hová ez egész tömeg siet 's hol már is minden szabad hely telve van emberekkel.

Sz. György' tere a' tizenhatodik század' kezdetén egészen más külseü volt, mint napjainkban. Hol most a' királyi fegyvertár áll, hajnaltól nyugot felé, a' piacz' egész szélességét Zsigmond király' palotája foglalta el. Roppant épület, mellyet Zsigmond faragott kőből emeltetett, hat toronynyal, mellyek közül a' legnagyobbik, a' négyemeletes ugynevezett ‚csonkatorony', bevégezetlenül maradt; az egész, mint Velius mondja, inkább nagyság mint müvészi szépség által kitünő. A' palota előtt a' vár' árka nyúlik el, mellyről fölebb szóltunk; az árkon át oszlopokon híd vezet 's irányában a' palota' nagy kapuja áll, melly fölött Országh Mihály nádor, Mátyás' engedelmével, Zsigmondnak szobrát állítatá föl háladatosságból, mivel emelkedését e' királynak köszöné. A' palotával szemközt Zsigmond- 's mögötte György' templomai álltak. A' piacz' egyéb oldalait uri lakok környezik 's közepén egy óriási Hercules-szobor áll, mellyel Mátyás király ékesité e' piaczot. — Szép piacznak napjainkban azt szoktuk nevezni, mellynek minden házai szabályszerüleg annyira egyformán épitvék, hogy egyiket a' másiktól alig ismerhetjük meg. Olly értelemben sz. György' tere szép piacznak nevét nem érdemlé. A' góth-épitészetnek a' tizenötödik század'

kezdetén uralkodó neme, mellyben a' palota és Zsigmond-templom épittettek, nem egészen illett a' Mátyás alatt olasz izlésben emelt uri lakokhoz, 's ezek ismét kiáltó ellentétben álltak egyes, még a' tizennegyedik századból fenmaradt házszomszédaik' sötét falaival 's kinyuló erkélyeivel; mig a' piaczon álló Hercules, fenyegetve emelt bunkójával, ollyannak látszott, mintha az őt környező régiebb épitményeket a' közelgő időre akarná emlékeztetni, mellyben az érzelemdús 's vallásunkból fejlődött középkori müvészet, az ó világ' vak utánzása által porba döntetik. De épen e' rendetlenség különös, ujabb városainkban hasztalan keresett bájt vont az egész körül, azon bájt, mellyet épületeknek, mint emberarcznak, csak az ad, ha rajtok a' multról olvashatunk.

Az egész tér, mint mondám, telve vala emberekkel; a' tolongó sokaság megingatott tengerként a' szűkké vált piaczon ide 's tova özönlött 's a' környező házak' lépcsőin Zsigmond' templomának nagy kapuja alatt, sőt a' Hercules-szobor' márványalapján is számos nézők foglaltak helyet, azon büszke megelégedéssel nézve le a' tolongó sokaságra, mellyet majdnem minden embernél találunk, ki csak egy lábnyira 's egy perczig tudott fölebb emelkedni társainál.

Ki csak egy perczig járt a' nép között, az előtt nem maradhatott titokban az ok, mi miatt any-

nyi nép sereglett össze sz. György' piaczán. Minden ajkon Dózsa, a' székely vitéznek neve hangzott, ki csuda-bajnok tetteiért, minden püspökök 's országnagyok' jelenlétében, a' király által ma meg fog jutalmaztatni; 's ennyi ember órákig tolongott és izzadott, csakhogy egy embert lásson, kire, bár tizszer nagyobb dolgokat vitt legyen véghez, bizonyosan nem figyel, ha a' király, vagy, helyesebben mondva, Bakács bibornok, politicai tekintetből szükségesnek nem tartják, hogy megjutalmazása ünnepélyesen történjék. Illyen volt a' nép a' tizenhatodik században, illyen ma: a' szent ostya előtt is csak akkor hajlik meg, ha az előtte fölemeltetett.

Dózsa' tette — mint tudni fogják, kik történeteinket ismerik — nem vala ollyas, hogy főkép az akkori időben rendkivüli jutalmat vagy bámulást érdemelhete. Dózsa, ki Dálnokon a' székelyföldön születve, székelyek' módjára, egész életét fegyverben tölté, a' Nándorfejérvárban tanyázó lovasság' hadnagyává emelkedett. Történt, hogy a' semendriai törökök Nándorfejérvár' környékére pusztítani jöttek. Az őrsereg elejökbe ment, 's a' két had ütközetre készen állt már egymással szemközt, midőn a' törökök közül Ali, a' semendriai lovasság' parancsnoka, délczeg paripán előre vágtat 's szidalmak között a' magyar seregből bárkit párviadalra szólit. Az epirusi török' vitézsége hires vala, de nem olly annyira, hogy a' magyar sereg között senki nem talál-

koznék, ki e' kihivást elfogadná: 's Dózsa, dicsvágy, 's mint egy történetiró mondja, a' török' szép paripája által tettre buzdítva, a' szitkozódó pogánynak elébe állt. Rövid küzdés után Dózsa egy óriási csapással levágta a' pogánynak jobb karját, 's miután ez földre esett, ellenét kivégezte, és szép lovával együtt, seregeink' nagy tapsa között, visszalovagolt. A' törökök elrémülve futásnak eredtek, 's Nándorfejérvár' környéke a' töröktől ez egyszer megszabadult. — Ennyi volt az egész.

Ha Dózsa tettét akkor viszi véghez, mikor seregeinket még Kinizsi vezette, a' vezér, ki Kenyérmezőn egy törökkel szájában 's egy-egygyel mindenik kezében fris magyart járt a' halottakkal takart csatamezőn, Kinizsi, ki, mint a' rege mondja, két karddal küzdött, kétségen kivül megdicsérte volna a' székelyt becsületes csapásaért, de rendkivülit sem ő, sem seregei, egy törökkar' levágásában nem találtak volna. Most Kinizsi sirjában volt, vele Toldi 's annyi derék, Mátyás alatt nevelt bajnok, 's a' jó csapások ritkábbakká váltak Magyarországon. Hónapok multak néha 's alig történt a' török-határszélen valami, minek elmondására egy akkori magyar hölgy elborzadhata, vagy ősz bajnokok megelégedést inthetnének fejeikkel. Dózsa' tette illy viszonyok között rendkivülinek látszott; 's Bakács, ki keresztes bullájával Rómából haza térve, a' törökök ellen egykor létezett, de most szunnyadó lelkesedést ujra föl akará ébreszteni, öröm-

mel ragadta meg az alkalmat, mellyet a vitéz székely' ünnepélyes megjutalmazása nyujtott. — A' keresztes bulla csak egy héttel ez előtt husvét' vasárnapján hirdettetett ki, és semmi sem buzdithatná inkább részvétre a' népet, mint ha látja, miként a' törökök ellen küzdve, nemcsak örök, de földi jutalmakra is számithat.

A' nép sz. György' terén a' nap' hőséről száz csudát beszélt. Az egyik mord arczát dicséré, az annyira borzasztót, hogy már sokszor egész török seregek csak látásától elszaladtak; másik bizonyos kutfőből hirdeté, hogy Dózsa tulajdonkép a' töröknek nemcsak karját, hanem fejét is levágta egy csapással, mit az urak azonban irigységből tagadtak; a' harmadik környülállásosan helyet, napot 's órát megnevezve, elbeszélé, miként fogott egy izben György vitéz Erdélyországban százötvenhárom törököt, két taraczkkal együtt, ő egymaga 's pedig csak fütykössel fölfegyverkezve; min a' negyedik épen nem bámult, mert az egész székelyföldön tudva levő dolog, hogy valahányszor Dózsa lovát meg akarja szoritani, mindég egy pár oldalbordáit töri el, — szóval: mindazon kisebb csoportozatok között, mellyekből e' nagy néptömeg állott, csak Dózsáról és hős tetteiről vala szó. Érdeme annyival óriásiabbnak látszott, mert hisz' — mint sokan mondák — az urak, hacsak kikerülhették volna, egy szegény katonát bizony nem jutalmaztat-

nának meg olly fényesen. Voltak mégis egyesek, kik a' dolgok' valódi állását helyesebben méltánylák.

„Bizony förtelmes időket élünk — mondá néhány mellette álló polgárhoz, kik vele együtt nem messze Zsigmond temploma' főkapujától foglaltak helyet, egy ősz szakállu vén katona, ki mióta Kinizsi meghalt 's maga elvénült, az által tengeté életét, hogy majd egy, majd más budai kocsmában beszélé el egykori hős tetteit 's kit az egész világ Imre vitéznek nevezett — alávaló, gyáva időket élünk, higyék el kigyelmeitek! ennyi lármát ütni, csak mivel egy haszontalan töröknek kezét vágták le, valóságos gyalázat."

„Már a' mi azt illeti — szólt fejét csóválva a' mellette állók' egyike, ki Kelenföld külvárosban a' szappancsinálás és gyertyaöntés' békes mesterségét üzé — kend nagyon is könnyen veszi a' dolgot. Én sem vagyok épen a' gyengék' egyike — itt a' szappanos kinyujtá vastag karját, — nem találtam soha legényt, ki, ha szappant főzünk, az üstöt a' tüzről jobban le tudná emelni: de töröknek karját egy csapásra levágni, azt mégsem tudnám. A' töröknek kemény csontja van; ez nem tréfa-dolog."

„És mit tud kend arról: kemény vagy lágy csontja van-e a' töröknek? vagy talán szappant főzött belőle? — válaszolt a' katona roszkedvüen, mig polgárhallgatói társukat kineveték. — Nyujtsa ki vaskos karját akárhányszor: ha kétszer olly vastag vol-

na is, abból katonakar mégsem válnék, ép' olly kevéssé, mint kocsirudból nem aczélkard. A' hadakozáshoz más kéz kell, mint szappant kavarni vagy üstöt a' tüzről leemelni; 's ezt kend nem érti; én pedig csak azt mondom, hogy a' mit e' székely ember tett, nem is érdemli, hogy felőle szóljunk. Mátyás' korában a' fekete sereg között nemcsak magyart, de akármennyi csehet ismertem, ki szint' azt 's többet tett 's alig dicsértetett meg érte. Én jelenvoltam, midőn egy csapásra egész törököt vágtak kétfelé, ugy, hogy egyik része a' lónak jobb, a' másik bal oldalán potyogott földre. Nekem illyen Dózsaféle vitéztettekről ne beszéljen senki."

„Igazsága van — mondá engesztelőleg egy a' szappanos mellett álló kalmár, kinek bő köntöse soványságát nem takarhatá el, — kend, Imre, jobb időket élt; de mit tegyünk, ha mai nap egész törököt senki sem vág egy csapásra keresztül, mégis csak azt kell dicsérnünk, ki legalább a' töröknek fegyveres kezét csapja le."

„És ki oka, hogy mai nap senki egész törököt nem vág keresztül? — folytatá az előbbi szenvedélylyel. — A' magyar vas nem lágyabb, mint annakelőtte volt; karokkal is megáldott az isten; töröknek pedig, kit keresztülvághatnánk, épen nem vagyunk szükében, hisz' pár esztendő óta ugy őrzik a' határszéleket, hogy maholnap a' pogány itt sz. György' terén sétál körül; 's miért nem hallunk töb–

bé olly tettekről, minőknek fiatal korunkban naponként tanui voltunk? Nincs Mátyásunk többé! Mig ő a' budai várban lakott, a' vas is élesebb volt, minden kar hatalmasabb csapásokat osztogatott, 's a' törökök jobbra balra hulltak szaporán, mint a' rendek, mikor a' gazda maga ügyel fel kaszásaira."

A' polgárok helybehagyólag integetének fejeikkel. Néhány e' beszélgetés közt közelebb vonult egyén, kikben, nem mint most, egyenruháikról, hanem tartásuk- 's viseletökből, kiszolgált katonákra ismerünk, fenhangon sohajtozott.

„Igazság! szent igazság! — mondá a' sovány polgár, — de mit tehetünk róla, hogy Mátyás meghalt 's méltó utódot nem hagyott maga után."

„Méltó utódot nem hagyott maga után? — vága szavába az előbbi még szenvedélyesebben. — És János herczeg, ki már első ifjuságában a' törököt Jajczánál megverte, ki mig élt, pogányt és lengyelt a' határoktól visszaüzött, hogy ti nyugottan rőfölhessétek kelméiteket: nem volt ő méltó utód?"

„János herczeg derék ur volt — válaszoltak egyszerre többen a' polgárok közül — de nem volt törvényes gyermek."

„Nem volt törvényes gyermek? — folytatá indulatosan az agg katona — 's azért nem volt méltó, hogy királyunk legyen? 's ha véletlenül az olasz asszonytól születik, e' gyalázatos Beatrixtől, ki elég arczátlan volt a' pápa 's az egész római szentszék

előtt azzal kérkedni, hogy Mátyás' élete alatt Ulászló' rimájává alázta magát ³), akkor törvényesnek nevezнők őt? vagy ha ő lett volna a' buja asszonynak szeretője, 's ha még gyászruhában megigéri, hogy elveszi, ámbár szavát később megszegné: akkor méltó volna, hogy királyunk legyen? János nem volt törvényes gyermek, de hogy most olly királytok van, kit még a' csehek is sertésnek neveztek ⁴), kit az urak előbb ökörnek szólitgattak, és most, mióta Ujlakit legyőzte, tehénnek hínak ⁵), ki alatt országunkat darabonkint elvesztjük: abban nincs semmi gyalázatos?"

„De mit tehetünk mi erről? — mondá a' kelenföldi szappanos, kire a' katona' beszéde látszólag hatott, — tudva levő dolog, a' budai polgárok mind János mellett voltak. Ráskay uram neki adta át a' város' kulcsait; mikor a' herczeg 1490-ben a' várat elhagyta 's seregeivel Pécs felé vonult, csaknem sirtunk. Ugy emlékszem, mintha csak tegnap volt volna. Mikor a' seregek 's utána a' sok szekér Mátyás' tömérdek kincseivel Kelenföldön keresztülvonult, ha nem csalódom, julius' 2-án volt, soha tikkasztóbb meleget nem éreztem, mind jajgattunk. A' merre a' herczeg ment, még a' gyermekek is éljent kiáltoztak, 's mikor pár nappal később Báthori István és Kinizsi Pál ő nagyságának seregeikkel utána mentek, még asszonyt sem lehetett a' házán kivül látni, annyira elszomorodtunk mind: de mit tehetünk? A' hercze-

get a' Sárviznél megverték, nekünk azt kellett királynak elfogadni, kit az urak választottak."

„Illyenek kendtek polgárok mindég — mondá keserüen a' katona, — ha egynek éljent orditottak, a' másik előtt boltjaikba bujnak, kezeiket örömükben összecsapják vagy a' zekébe dugják, 's azt hiszik, mindennek eleget tettek; a' világ azért ugy forog, mint kedve tartja; 's kelmeitek rőfökkel mérik a' drága velenczei posztót. Mikor Zsigmond Kontot 's vitéz társait itt a' piaczon lefejezte, a' budaiak házaikba zárkóztak és morogtak, olly csendesen, hogy a' házakon kivül senki nem is gyanitá, 's Ország rézből öntette a' zsarnok' képét 's a' várkapu' fölébe állitatá, hogy érczszeme örök időkig megvetéssel nézzen le a' piaczra, hol a' jámbor budaiak zsarnokságát türték. Zsigmond itt a' főpiacz' közepén épittetett templomot cseheinek, mig a' magyar templom a' németnek még maiglan adózik, 's a' magyar polgárok talán nem kiáltoznak éljent a' császárnak, ez volt egész bátorságuk. Hunyadi Lászlót itt fejezték le, hol most állunk, 's mikor a' kapások este szőleikből visszajöttek, a' budai polgárok nagyot sohajtának, hogy a' szegény munkások a' városban nem voltak, mert e' gyalázatos tettet bizonyosan akadályoztatták volna. Mátyás király e' várost sárfészekből az egész világ' csudájává tevé, 's midőn egyetlen fiát üldözőbe vették, a' budaiak közül egyetlen egy sem találkozott, ki mellette karját fölemelte volna. Má-

tyás jól tette, hogy vörös márványnyal rakta ki palotáit, máskép a' kőnek is pirulni kellene ennyi gyalázat fölött."

A' kalmár látszó türelmetlenséggel hallgatá e' beszédeket, mellyek a' budai polgár' önérzetét sérték, 's most éles hangon ellen kezde szólani: „Kend Mátyásnak hív embere volt — ugy mond — 's jól teszi; katonának jobb királya nem is volt soha; magam is sajnálom őt; mióta meghalt, soha annyi selyemkelmét nem adhatunk el; de ha Mátyás élne, bizony sz. György' piaczán a' királyról igy, mint kend, nem merne szólani senki. Igaz, a' mi igaz, a' polgári szabadságnak is van becse, most legalább a' budai polgároknak olly módon, mint Mátyás tevé, fejvesztéssel fenyegetve, jó reggelt nem kiván senki, 's inkább egy pár sing pántlikával kevesebbet adjak el, minthogy ez még egyszer történjék."

„Adjon isten sok szerencsét a' szabadsághoz! — mondá az előbbi gúnyosan; — Mátyás alatt a' király azt üzentette, hogy lefejezteti kelmeteket, de egy hajszálukat sem bántották; most az Ujlakiak, Báthori, Drágfi, Kis, Horvát, 's mit tudom én, mindazon nagyságos és nemzetes rablókat hogy' hívják, fényes nappal elszedik holmijokat, 's ha panaszkodnak, megverik 's az árokba dobják kelmeteket; ha e' szabadság inyökre van, adjon isten jó egészséget hozzá."

A' kalmár talán érzé e' szavak' igazságát 's nem felelt.

„Bizony, Imre, kend ugy beszél, mintha ribelliót akarna kezdeni.“

„Szeretném tudni, kiért? — szólt a' másik, kucsmáját mélyebben nyomva fejébe. — Zápolyaért, kinek apja miatt Bécset 's egész Ausztriát elvesztettük? vagy a' németekért? vagy hogy ismét csehet vagy lengyelt emeljünk a' királyi székbe? ne féljenek kendtek, az öreg Imrének több esze van. De ha olly ribelliót csinálna valaki, a' hol mindazokat, kik most kormányoznak, elkergetnék, a' büszke bibornokot, az urakat, püspököket, 's prokátorokat mind az utolsóig: akkor, bizony isten, én is kezembe veszem buzogányomat.“

„Jól fogja kend tenni“ — szólalt fel mély hangon valaki Imre' háta mögött. A' beszélgetők arra fordultak 's egy magas alakot láttak, melly papi köntösben a' tömeg közé vonult, a' nélkül, hogy valaki arczát láthatta.

„Bizonyosan azon plebánosok' egyike, kik a' parasztokkal kereszteshadra készülnek. Istenem, hogy' tolakodnak! — igy sohajtott a' kalmár, midőn magát az ellenállhatlan emberártól, melly a' várkapu felé tolongott, elragadva érzé, mig a' szappanos egészen más irányban taszigáltatott tovább; — csak paraszt ne volna a' világon!“ —

A' piacz' ezen oldalán minden további beszélgetés lehetetlenné vált, a' szorongatottaknak fohászai, káromkodás, itt-ott egy megkezdett szóvita,

melly ha a' vitázók a' tömeg által széttolattak, akaratuk ellen ismét félbeszakasztatott, egy helyen kaczaj, a' másikon rimánkodás, sőt itt-ott néha egyes ütlegek, mikben főkép a' társaság' fiatalabbjai részesültek, midőn körülbujva valakinek lábára hágtak, — mind ezek olly zavart képezének, mellyet leirni ép' olly nehéz, mint képzelni könnyü, miután olvasóim között hihetőkép már mindenik többször látott tolongást, 's a' tömegek illy alkalommal a' tizenhatodik században szintúgy viselték magokat, mint most.

A' piacz' kelet felé fekvő része aránylag üresebbé vált, miután a' nép, senki sem tudta, miért? — mi tömegeknek az anyagi, mint az erkölcsi világban szokása — a' másik oldalra tolult, 's itt nehány budai tanácsbeliek 's előkelőbb polgárok tüntek fel, több körökre oszolva, tanácsnoki méltósággal vagy azon nyugott önmegelégedéssel beszélgetve egymással, melly gazdag polgároknak legjellemzőbb tulajdona.

Itt állt Nagy Péter uram, sz. György nap óta a' város' birája, körülötte Szabó Benedek, Piller János, Posztómetsző Filep és Pécsy Benedek, még nehány előkelőbb magyar polgárral 's az udvarhoz tartozó alsóbb rangu nemessel. Nem messze tőlök külön körben Francesco Marsuppino, Giacomo Martineotta, Guiseppe Athaniano, Battista Racon 's más, akkor Budán lakott kereskedők beszéltek egymással, — mig a' németek Hammel Mihály plebánosuk körül gyüle-

keztek, hol Harber János, kit a' német polgárság jövő évre birónak jelölt ki, Peterdorf Péter, Arnold János, 's a' könyvárusok: Feger Tibold, Kaym Orbán, Hekel István 's még többen, látszólag roszkedvüen nézegettek át magyar polgártársaikra. — A' seb, melly a' német polgárság' hiuságán magyar biró' választása által ez évben ejtetett, ujabb vala, hogysem már feledékenységbe merült volna; 's meg kell vallani, hogy a' magyarok is nem egy kihivó tekintetet vetének át a' németekre.

Ki ezen egyes csoportokat látá, első tekintetre tudhatá: mellyikét látja maga előtt azon három nemzetiségnek, mikhez akkor Budának minden előkelőbb polgárai tartoztak.

Az olaszok hazánkban mindég idegenek maradtak. Történt, hogy kereskedői családokból két három ivadék itt tölté életét; de a' haza, mellynek nevénél szivök feldobogott, mellynek dicsőségére büszkék voltak, 's mellynek minden szenvedéseit mélyen érezék, Genua, Florencz, vagy Velencze maradt. Életök' legszebb emléke azon rövid időszak volt, mellyben e' hazát egy izben meglátogathaták; legfőbb reményök az maradt, hogy azon esetre, ha régi hazájoknak politikai viszonyai, mik által elüzettek, megváltoztak, vagy ha itt, a' barbar földön, majd eléggé meggazdagodtak, visszamehetnek a' szép Brenta vagy Arno' partjaihoz, hol az ég kékebb, a' fa édesebb gyümölcsöt terem, 's a' nyelv nyájasabban hangzik

káromkodás között, mint a' magyarnak vagy németnek leghizelgőbb szójárásai. — Az olasz kereskedők öltözetökben 's egész külsejökön megtarták honi szokásaikat. Külsejökből 's főkép azon módból, miszerint anyanyelvöket kiejték, mindenki megismerheté, Olaszország' mellyik részéből származnak; hogy évekig Magyarországban laknak, sőt hogy talán mind magok, mind apáik itt születtek, arra semmi sem mutatott. Beszélgetésök tárgya: Olaszország' állapota, vagy kereskedési viszonyok 's anyagi érdekeik voltak; 's legfölebb ha a' pápától, a' velenczei dogetól, vagy valamelly olasz fejedelemtől követ érkezett, akkor tanusitottak e' hon' közdolgaira nézve több részvétet, azt is inkább azért, hogy az idegen követet a' magyar dolgok' állásáról híven tudósithassák, mint mivel magokat általok, mint magyar dolgok által, érdekelve érezék.

A' fővárosban létező nemzeti viszálkodások között az olaszok több vonzalmat mutattak a' magyarokhoz, mint kikhez legjobb vevőik, vagyis az egész nemesség tartozott; miután azonban kevesebben voltak, hogysem magok felsőbbségi követelésekkel léphettek volna fel a' birák' választásánál, arra nézve legalább, mi azoknak nemzetiségét illeté, többnyire közönösek maradtak. Annál több surlódásokra adott ez ügy alkalmat Budának magyar és német lakosi között.

Századunkban, midőn hosszu politicai együttlét 's százados érintkezések után a' falu vagy város minden pillanatban arra intetik, hogy egy nagy egésznek része, az egyes polgárnak honszeretete az egész közállományra terjedhet ki: a' középkorban, a' 16ik századig, sőt több országban még később is, ez máskép vala. A' szeretet, mellyel az egyes a' közállományhoz ragaszkodik, nagyrészint a' közállomány által élvezett jótétemények' eredménye; 's miután akkoridőben az egyes polgár az egész országgal alig jöhetett érintkezésbe 's pártolását sohasem tapasztalá: természetes, ha azon érzemény, mellyel korunkban a' hazához ragaszkodunk, csak egyes városra vagy kerületre terjedhetett ki. A' budai polgár a' XVI-dik század alatt mindenek előtt *budainak* érzé magát; őt nem az ország' szabadsága, hanem városa' kiváltságai érdeklék, 's innen van, hogy fővárosunk' német lakosainak követelései a' korban, mellyről szólunk, nem látszottak olly szörnyetegeknek, minőknek azokat jelenleg tartanók; ámbár a' magyarok e' követelések' helytelenségét már akkor is kezdék érezni. [6]) Budán, ha e' város az országtól elkülönözve tekintetik, a' németek többségben voltak, 's nincs okunk csudálni, hogy a' község' egész kormányát kizárólag magoknak követelék, ha tudjuk, hogy régi királyaink a' Szász-földön 's a' szepesi városokban német gyarmatoknak hasonló kiváltságot adni elég vigyáztala-

nok valának 's hogy többi városainkat is majdnem kizárólag németek lakták 's kormányozák.

E' viszálkodások' egyik fő előmozditója, már helyzeténél fogva, Hammel, szűz Mária' budai nagy templomának plebánosa 's a' király' gyóntatóatyja, volt. E' templom, melly noha azt a' középkor' nagyszerüebbb épületei közé senki sem fogja számitani, még a' jelen pillanatban is a' város' legnagyobb egyháza, Budának akkor főtemploma vala, 's egyszersmind a' németek által olly anynyira kizáró tulajdonul tekintetett, hogy benne egyházi szolgálatot tartani csak német papoknak engedtetett. A' magyarok sz. Magdolna' templomába, ámbár szinte régi 's diszes, mégis sokkal kisebb egyházba szorítattak. — A' városban tartózkodó nemesség 's a' magyar polgárok itt vőnek részt az isteni szolgálatban; itt voltak a' magyar mesteremberek' oltárai; itt, a' templom körül, a' magyarok' temetkezéshelye. — Valamint sz. Mária' templomában a' német: úgy itt a' magyar polgárok gyakorlák kizárólag a' patronatus' jogait; szóval, a' két nemzetiség sehol sem vala inkább elkülönözve egymástól, mint épen egyházi tekintetben.

E' viszony szükségkép szinte számos surlódásokra adott alkalmat, annyival inkább, minthogy sz. Mária' templomának igazgatói sem a' magyar nyelv' használatát megengedni, sem a' templomnak, mint főtemplomnak jogairól lemondani nem akarnak; 's

a' véghetetlen per, melly már a' XIII-ik században megkezdve, a' XV-ik század' közepeig folyt, a' kedélyek' lecsillapitására alkalmas eszköz nem lehetett. Mióta meghalt Donald, a' bécsi skótok' apátura, kit IX-ik Bonifácz ez ügyben birónak rendelt, a' per ugyan fél századnál tovább szunnyadott 's a' két templom meghagyatott régi állásában, ugy, hogy a' német a' város' keleti, a' magyar nyugoti 's éjszaki részén gyakorlá hatóságát; miután azonban ez elosztás mellett szükségkép fordultak esetek elő, hol magyar házbirtokosok vagy lakók a' német, 's még számosabbak, hol németek a' magyar plebános' hatósága alá jutottak: a' létező béke csak törvényes szempontból vala annak nevezhető, minthogy naponként uj viták 's vetélkedések fordultak elő, 's a' két egyház' hívei egymást csaknem eretnekeknek tekinték. [7]).

A' vita, melly Budán a' magyar és német polgárok között folyt, sz. Mária' plebánosára nézve, mint látjuk, személyes érdekű vala, 's Hammel Mihály nem tartozott azok közé, kik illy körülmények között követeléseikről le szoktak mondani.

E' férfi, ki, mint Ulászló' gyóntatóatyja, az udvarnál is nem csekély befolyással birt 's kit most Buda' előkelőbb polgáraitól körülvéve találunk, a' német elem' képviselőjének, sőt mióta sz. Magdolna' temploma az évenkénti egy mark ezüstöt, mellyel az 1390-ki egyezség után tartozott, nem fizette,

martyrjának tartá magát, 's a' német császár trónköveteléseinek nála buzgóbb pártolója nem volt már azért is, mert a' Buda 's Bécs között szüntelen fel 's alá járó Cuspinian' barátsága által rendkivül megtisztelve érzé magát, 's Zápolya' részéről, kinek érdekeit egy ideig — főkép Zápolya Borbála' házasságánál — előmozditá, már mitsem remélt.

„A' mint mondám, kedves Peterdorf uram — szólt a' plebános, kinek ugy is piros arczai a' már sokáig folytatott beszélgetés alatt még vörösebbekké váltak, midőn szemeit a' piacz' másik oldalán tolongó népre forditá, — ez országban béke nem lesz, mig a' római birodalomhoz nem tartozunk."

Kaym Orbán és Arnold János felsohajtának; Harber kétkedve rázta fejét, 's csak azt jegyzé meg, hogy ez talán sohasem fog történni.

Hammel, ki valamint egyházi, ugy világi dolgokban ellenmondhatlan tekintélynek tartá magát, 's ki, főleg e' pontra nézve, még csak kételyt sem tűrt, majdnem indulatosan folytatá a' beszélgetést. „Csudálom, hogy Harber ur illy módon gondolkozik — mondá, — jövendőbeli birónktól mást vártam. Én még egyszer mondom: béke nem lesz, mig német kormány alá nem jutunk; e' magyarok szemtelenségökben túlmennek minden határokon. Nem áll-e a' város' jogkönyvében, hogy biró csak német lehessen? 's im' most is magyar birót választottak. Sz. István e' pogány nép' megtéritésére nem is ta-

lált volna püspököket, ha nem hozza be Németországból; 's e' nép elég arczátlan, törvényt alkotni, hogy a' külföldi, ha magasabb egyházi hivatalt vállal, vizbe dobassék. [8]) Ezt nem azért mondom, — tevé hozzá szelidebb hangon, — mintha én magam valami magasabb hivatal után vágyódnám; a' budai esperesség fölér két püspökséggel; de mondom azért, hogy a' magyarok' hallatlan követeléseit eszökbe juttassam; hisz' annyira mentek, hogy már arra is kötelezék magokat, miszerint királyuknak külföldit sohasem fognak választani."

„Ki tehet róla? — szólt Feger Tibold, a' könyvárus, ki, mint a' németek' egy része, a' dolgokat mindég részrehajlatlanul tekinté, — a' magyarok otthon érzik magokat, 's ha idegen királytól félnek, a' tett tapasztalások után, bizony nem bámulhatni."

„Lássák, szomszédok — mondá Hammel még szenvedélyesebben, — ez az, a' mi megront bennünket. A' németek között nincs összetartás. Illy gondolkozásmód, mint Feger uré, a' legnagyobb birodalmat semmivé teheti; „regnum in se divisum" a' mint irva áll, fel fog oszlani, 's ki lesz annak oka, mint minmagunk! Nem fekszik-e Kassa és Pozsony szinte Magyarországban? nem fekszenek-e ugyanitt más városok is? és mégis, lehet-e e' városok akármellyikében németen kivül még másvalaki is biróvá? 'S mivel vagyunk mi roszabbak a' kassaiak-

nál? mi által érdemeltük, hogy köztünk a' botrányt tűrjük, melly szerint egy keresztyén város' főbirája ugyanezen város' főplebánosával ne is szólhasson? Menjenek a' magyarok a' pusztára, ott parancsoljanak, érti Feger ur?"

Feger a' plebánosnak nem nagy tisztelője volt. Valamint a' franczia forradalom előtt: ugy a' reformatiót megelőzött időszakban azon eszmék, mellyek később annyi zajjal léptek fel, már messze el valának terjedve, 's az egyháznak látszólag még egész épségben fenálló hatalma, mint a' folyó' partján álló 's a' habok által lassanként alámosott épület, főtámaszától, mellyet a' közvéleményben talált, rég meg volt fosztva. A' müveltebb osztályok, főkép azok, kik az irodalommal foglalkoztak, 's a' tizenhatodik században a' könyvárus és könyvnyomtató, nem, mint később kereskedőnek 's mesterembernek, hanem az irodalom' egyik főeszközének tekinté magát — már akkor ellenzéket képeztek a' clerus ellen, 's György könyvároson kivül, ki később, mint Luther' könyveinek legnagyobb terjesztője, életét máglyán végezé, Feger Tibold lépett fel Hammel' tulzott követelései ellen mindég legbátrabban. Most is nyugottan, de olly komoly szárazsággal inté a' lelkészt mérsékletre, melly azon férfinál, kinek évek óta harmincz káplán vakon engedelmeskedett — ennyien valának a' főtemplom' káplánjai, — csak az ellenkező eredményt idézhette elő.

„Igen, mérséklet! — válaszolt Hammel ez intésre. — Ismerjük Feger ur' mérsékletét; hisz' tudva van, nehányan a' könyvárus urak közül, főkép ő, annyira mérséklik magokat még az isteni tiszteletben is, hogy egész esztendőkön át templomunkban egy poltrával sem áldoznak; de vannak, tisztelt Feger uram, nem olly mérsékelt, nem olly ildomos emberek is, 's azok azt hiszik, hogy ha nemzetiségünket biztositni akarjuk, előre kell gondoskodnunk."

„Hogy ujra olly szerencsétlenséget idézzünk elő, minőnek Albert alatt eldődeink tanúi voltak — vágott szavába az előbbi, — hogy házaink ismét feldulassanak, becsületesen szerzett vagyonunk elraboltassék, 's mindezt csak azért, mert nehány tulzó nem tud helyzetén megnyugodni. Akkor királyunk német volt, de sem ő, sem a' majdnem szentként tisztelt Marchiai Jakab a' németeket a' magyarok' boszujától meg nem őrizhette, 's nem hiszem, hogy Hammel ur, ha a' magyarok ellenünk ismét föllázadnának, ótalmunkra több hatalommal birna, vagy hogy maga a' király igen kedvesen vehetné, ha tudtára esik, miszerint sz. Mária' plebánosa 's a' német polgárok, mig ő 's királyi fia él, koronája felett rendelkeznek."

A' hetvenöt év előtt történt lázadás' említése a' polgárokra szembetünő hatással vala. A' város a' pápai bulla' kihirdetése óta telve volt gyüle-

vész néppel; a' zászlós urak' zsoldosai nem egyszer adák azon gyülölségnek jelét, mellyel magok 's uraik a' németek ellen viseltettek, 's hogy a' közrend' fentartására a' fővárosban semmi eszközök nem léteztek, arról a' lárma 's tolongás a' piaczon mindenkit meggyőzhetett. De annyival kisebb hatást tett a' király' neheztelésének emlitése; a' hallgatók' egy része mosolygott, a' többiek csaknem bámulva néztek a' könyvárusra.

„Ulászló király ő felsége nagyon kegyes ur — jegyzé meg Peterdorf nyugottan — 's hív budai polgárainak bizonyosan nem fogja rosz néven venni, ha ők is gondoskodnak jövőjökről; ugyis mig ő, vagy királyi fia él, hívebb alattvalói, mint mi németek, nincsenek az országban. Ha azonban az isteni gondviselés — —"

A' szóló, mint egyátalában a' sz. György' terén beszélgetők közül mindenkinek szavai, e' pillanatban iszonyatos zaj által szakíttattak félbe. „Le vele! üsd agyon! meg kell ölni valamennyit!" — illy kiáltások hallatszottak a' piacz' másik oldalán 's közben jajgatás és sikoltások tölték a' levegőt.

„Jézus, Mária! — sohajtott Harber — mi lehet ez?"

„Le azokkal, kik posztóban járnak! le a' bérruhással, az urakkal 's szolgákkal!" bőgött a' sokaság.

„Takarodjatok, paraszt kutyák,“ orditott egy hang, de a' zaj e' szavak' folytatását érthetlenné tevé.

Botok, ittott kardok emeltettek.

„Üsd le, a' ki nem paraszt,“ kiáltott az egyik rész.

„Vágd le a' paraszt kutyákat!“ lármázott a' másik; 's a' rémülés, mellyet e' zaj okozott, annál nagyobb vala, mivel az egész tér telve levén emberekkel, valódi okát senki sem tudta.

A' polgárok Zsigmond' temploma felé vonultak vissza, 's a' németek, kik a' magyar koronát a' császárnak szánták; a' magyarok, kik kevés lépésnyire tőlök azonegy időben arról beszéltek: miként lehetne amaz esetre, ha a' magyar Jagellók kihalnának, Zápolyát királylyá tenni; 's az olaszok, kik a' párkány 's bársony' magasabb áráról tanácskoztak, feledve viszálkodásaikat, a' Zsigmond-templom' góth gyámoszlopai mögé vonultak. Főtisztelendő Hammel ur maga, a' lehető legszelidebb hangon, még pedig magyarul kérdé Nagy Péter uramtól: ő, mint biró, nem tudja-e mind e' zajnak okát?

A' biró erről épen olly keveset tudott, mint a' körülállók; 's azok is, kik az oszlopok' góth ékességeihez kapaszkodva fölebb másztak, csak annyit mondhatának, hogy a' verekedés a' parasztok 's Perényi nádor ő nagysága' csatlósai között kezdetett,

's hogy az előbbiek már is vissza kezdenek vonulni.

E' visszavonulás a' piaczon létező zavart még inkább növelé, főkép miután Bakács' hajdui, a' bibornok' palotájából a' verekedés' helyére sietve, a' parasztoknak pártját fogák 's a' nádor' csatlósait kivont karddal támadák meg. — Nagyobb szerencsétlenség történt volna talán, ha Batthyányi Benedek, a' várkapitány, nehány lovassal a' piaczra nem jő 's a' komoly küzdésre készülőket szét nem kergeti.

A' lármának oka, mint később kitünt, nehány illetlen kifejezés volt, mellyel a' parasztok' egyike egy csatlós' irányában élt. Ez ütéssel felelt. A' parasztok boszút akartak állni, 's a' nádor' csatlósaitól hihetőleg keményen megbüntettettek volna bátorságukért, ha a' bibornok' hajdui által, kikkel szüntelen surlódásokban éltek, meg nem akadályoztatnak. — Az egész történet Budán akkoridőben olly közönséges vala, hogy miután a' béke helyre állt, senki sem beszélt többé felőle, 's mindenki nyugottan vagy előbbi beszélgetését folytatá, vagy ismét türelmetlenül azon pillanatra várt, mellyben a' nap' hőse végre megérkezendik. — A' hajduk 's csatlósok szétoszolva azzal biztaták magokat, hogy a' megkezdett tusát, mellyben Batthyányi által félbeszakasztattak, a' jövő kedvező alkalommal folytatni fogják.

A' közönösségben, mellyel a' budai polgárok e' rendbontásról olly hamar megfeledkeztek, csak azon pestiek nem osztozkodtak, kik szokásuk szerint a' budaiaktól elkülönözve, a' királyi várba vezető híd' innenső oldalán foglaltak helyet, 's órákig tartó várakozás után most azzal vigasztalák magokat, hogy a' szomszéd-városban uralkodó rendetlenség fölött álmélkodhattak. Pest és Buda századok óta vetélytársak valának. Ama' város nem feledheté, hogy a' magát most büszkén fővárosnak czimző Buda egykor csak új pesti hegynek — novus mons pestiensis-nek — neveztetett; mig ez ismét Pestnek függetlenségét legnagyobb sérelmének tartá, ismeretes dolog levén, hogy Zsigmondig a' pesti biró 's két tanácsnok a' budai tanács által neveztetett ki, 's hogy a' város ebbeli szolgasága alól csak az által mentheté fel magát, hogy a' királynak ezer arany forintot, mit az előbb a' budaiaktól kért volt, kölcsön adott. A' pestiek, épen mivel Budának felsőbbségét magok is érzék, e' tekintetben még szenvedélyesebbek valának; 's minthogy sem a' budai épületek 's templomok' nagyobb szépségét nem tagadhatták 's elismerni kényteleníttettek, hogy a' vár alatti kertek nagyobb kiterjedésüek, mint mellyeket a' király a' Duna' innenső partján birt, legalább sohasem mulasztották el a' szomszéd-városban történt minden rendzavarást kiemelni: 's ki Budát csak a' pestiek' leirásából is-

meré, azt szépen épült zsiványbarlangnál alig tarthatá egyébnek.

„Hallott-e ember illy valamit? — mondá egy vastag tanácsbeli a' vargák' előjárójához, midőn a' tolongás közt félrerántott felső köntösét helyre igazitá, — fényes nappal, nyilvános piaczon, a' király' palotája előtt illy verekedések! Ha én ő felségének volnék, Pestre költözködném; ez a' budai tanács nem tud rendet tartani."

A' körülállók mindenben oszták a' szóló' véleményét, főkép a' varga, ki hallatlan igaztalanságnak állitá, hogy ez alkalommal, mint már többször, nemcsak a' budai, de még a' pesti polgárok is majdnem agyonnyomattak; ámbár, ha már valakit szorítani kell, a' méltányosság azt kivánná, hogy csak a' budaiak szenvedjenek, kik az urak és seregeik' itt létének hasznait ugyis egyedül élvezik.

„'S mintha biró és tanácsbeliek nem is volnának — mondá ismét az előbbi, — semmi rend, semmi felvigyázat; élne csak Mátyás király, holnap, jót állok, egy pár a' csonka-toronyba vándorolna."

„Ha én király volnék, valamennyiöknek lecsapatnám fejeiket. Egész mentémet elszakitották," szólt egy másik, midőn eltépett ruháit mutogatá a' mellette állóknak, 's magyarázatul azoknak áráról értekezett.

„Mit mond kegyelmed, Szaleresi uram, e' néphez? — szólt halkabban egy urias külseü férfi, szomszédjához fordulva; — egynek elszakitják ködmönét 's mindjárt az egész várost felakasztatná, mintha Pesten, Budán nem volna száz ember, ki az elszakitott ruhát fél óra alatt összevarrhatja ismét."

„Kegyelmednek igazsága van — felelt a' megszólitott, — de az is igaz, hogy a' tolongás nagyon erős volt; szegény Klárikámat majdnem agyonnyomták" — tevé hozzá, egy, karján függő deli leányra forditva szemeit, kinek mosolygó arczain minden inkább, mint a' kiállott veszélynek nyoma, volt szemlélhető.

„Nem olly nagy veszedelemben forgott, mint a' szomszéd gondolja — szólt nevetve egy óriástermetü férfi, kit az egész város csak a' nagy mészárosnak nevezett, — Zsuzsimra szoritották, 's könnyebb volna valakit dunnákkal agyonnyomni, mint feleségem mellett."

A' köpczös mészárosné nem igen jókedvüen fogadá férje' tréfáját, főkép miután Klári 's még néhány mellette álló' mosolygását észrevevé; az ur azonban, ki a' beszélgetést megkezdé, a' nélkül, hogy e' házassági jelenetre figyelne, Szaleresinek azt kezdé bizonyitgatni, hogy tulajdonkép szorongatás nem is volt. „Becsületemre mondhatom — szólt méltósággal, — én nem is vettem észre, hogy taszigálnak.

Ha kegyelmed Rómában volt volna, ő szentsége tizedik Leo' választásánál, akkor szólhatna tolongásról. Nem tudom, hány százat nyomtak agyon. Talán minden budai 's pesti ember összevéve sem tudna egy embert agyonnyomni. Hisz' ez nem is város — cospetto di bacco."

Mellőzöm a' számos ellenmondást, mellyet e' szavak a' körülállók, főkép a' mészáros' részéről előidéztek; minthogy azonban történetünk' folyama alatt mind a' most szólóval, mind Szaleresivel többször találkozandunk, talán nem fölösleges, ha olvasóimat velök megismerkedtetem.

Mi mindenek előtt azon úri embert illeti, ki csak imént Rómáról szólt 's az akkori izlés' legfinomabb szabályai szerint készült ruháiban urias leereszkedéssel tekintget körül, alig találkozhattunk volna valakivel, ki akkoridőben Budán ismeretesb 's főkép a' fiatal nemesség között kedvesebb volt volna, mint Rozgonyi, vagy jobban mondva, Ollósi Tamás ő kigyelme. 'S méltán. A' magyar nemesség akkoridőben, mint később is, sokat tartott öltözetére. A' történetekből tudjuk, miként Ujlakon, midőn e' vár Ulászló' seregei által ostrommal bevétetett, a' herczegnek háromszáz fényes öltözete találtatott 9) 's mint ő, ugy mások, ha az udvarnál megjelentek, arany és ezüsttel himzett köntösökben versenyeztek egymással. Feltünni öltözet által tehát Budán csakugyan a' nehéz dolgok közé tartozott; és mégis azon egyén, ki

most előttünk áll, e' tekintetben is minden szemet magára vont. — Csizmáitól fövegéig minden darab ruha olly tökéletesen vala készitve, hogy saját nemében mintaként vala felállitható. Nem volt dolmány vagy nadrág, melly olly helyesen állana, mint Ollósi uramé; nem lehete mentét találni, melly szebb redőkben folyt volna le valaki vállain, mint az övé; 's mi a' néző' figyelmét még inkább magára voná, az vala, hogy ámbár e' korban mindenki, ha lehetett, arany vagy ezüsttel czifrázá fel magát, 's boglárokkal kirakott kardkötőn béke' idején is kardot viselt, — Ollósi' kék dolmányán 's vörös mentéjén drága ércz helyett csak selyemhimzés vala látható, a' fegyver pedig egészen hiányzott, mi annál feltünőbb volt, minthogy mindenki észrevehető, hogy ezt nem kényelem' kedveért teszi, 's jobb kezét, mellyben kis pálczáját viselé, olly módon tartja bal csípőjén, hogy idegen a' mente' redőivel takart ártatlan nádat szükségkép fegyvernek gondolá. Mi mindezeken kivül a' néző' figyelmét még inkább Ollósira voná, ama' különbség, vagy helyesebben mondva, azon ellentét vala, melly e' férfi arcza 's testének egyéb tagjai között létezett; az elsőnek sötét kecskeszakálla által még inkább kitünő soványsága annyira nem fért az izmos tagokhoz, mellyeket ruhái takartak, hogy az egész ember mintegy két egyén' öszvesitésének látszott, 's a' néző alig tudá, mit bámuljon inkább, a' természet' mostohaságát-e, melly

ez arczot alkotá, vagy a' szabó' bőkezüségét, ki, a' mennyire müvészete felhatott, ez arczhoz illy deli testet teremtett.

Ollósinak magaviselete szinte rendkivüli volt. Ha az udvarnál, vagy a' Budán lakó nagy urak' valamellyikénél sok ember összegyült, ő a' termekben nem szokott megjelenni, illy alkalommal a' nép között járt, 's elfoglalva a' legjobb helyet, mellyet neki mindenki tisztelettel átengedett, barátságosan köszöntgeté uri ismerőseit, néha mosolygó helybehagyást, néha roszalást intve fejével. — Minden nagy urnak életét 's származatát ismerve, mindenikről valamelly jellemző történetet vagy mondát beszélve, boldognak érzé magát, ki illy alkalommal mellette állhatott. Illyes nagyobb ünnepélyeket kivéve, Ollósi majdnem egész idejét nagy urak' társaságában tölté. Ki reggel hozzá ment, az első családok' ivadékait nála találá; az utczán Móre, Perényi Ferencz 's ezekhez hasonló fiatal urak' kiséretében járt körül. Az udvarnál kisebb tekintetben álló ifjak 's apródok türelmetlenül lesék a' pillanatot, mellyben vele pár szót válthassanak; 's tisztes polgárok vagy más még szegényebb sorsu emberek sokszor órákig vártak Bakács' palotája előtt, hogy a' hatalmas férfinak minden alázatossággal egy-egy esedező-levelet adhassanak kezébe olly kérelemmel, hogy azt illő alkalommal a' bibornoknak, országbirónak, vagy a' szepesi grófnak átadva, hatalmas befolyásával pártolja: szóval, a' bibornok után

látszólag nem volt hatalmasabb ember, mint Bakács bibornok urnak — *udvari szabója;* mert ez az, kit olvasóim Ollósi uramban magok előtt látnak.

A' szabónak egykori neve Rozgonyi vala, melylyet, Rozgonyban születvén, isten és ember előtt joggal választhatott; de a' büszke Rozgonyiak nem szivesen türék e' névrokonságot, 's azért a' tűmüvész, Bakács' ellenmondhatlan parancsához képest, Ollósinak nevezé magát, a' nemtelen hangu neven az által segitve, hogy azt mindég sohajtva mondá ki, mig többek által csakugyan Hollósinak neveztetett, 's idegeneknek itt-ott értésére adhatá, hogy vére Hollós Mátyáséval bizonyos, ha nem is törvényes, legalább annál természetesebb rokonságban van. E' kénysze-ritett névváltoztatás azonban annyira nem ronthatá meg eddigi tekintélyét, hogy kegyei az egész ifjuság által most is inkább kerestettek, mint valamennyi Rozgonyié együttvéve. Az udvarnál nem volt ember, ki bizonyos tekintetben kegyeitől nem függött volna. Urfiak, kik a' királyról megvetéssel szóltak, nem merték volna Ollósit megsérteni, nehogy ez valamelly ruhadarabot bizonyos napra el nem készitve, rajtok boszút álljon; mi csuda tehát, ha e' viszonyok a' szabó' természetes hiuságát a' tulzásig kifejték, 's hogy ő, kinek mindenki annyi fontosságot tulajdonitott, végre magát is a' legnagyobb fontosságu személynek tartá. Bakács, kit szabójának méltóságos magaviselete 's leereszkedő modora mulatott, min-

mindent elkövetett, hogy e' meggyőződést még inkább nevelje; 's miután Ollósi csakugyan némi befolyással birt 's azt mások' javára szivesen használta, természetes, ha tulzó követelései eltűrettek, és sokan majdnem ép olly alázatosan szóltak vele, mintha magához a' bibornokhoz közelítenének.

A' férfiu, kit ezen igen érdekes egyéniség mellett találunk, 's kinek neve — mit akkor, őt magát kivéve, senki sem hitt — hazánk' történeteiben fentartatott, Szaleresi Ambrus vala, Pestnek egyik leggazdagabb kereskedője, 's mint ő maga gondolá, azon férfiu, ki polgártársainak bizodalmát legnagyobb mértékben birá 's ki Pesten a' mit akart, azt keresztülvihette.

A' polgári elem nálunk sohasem birt olly fontossággal, mint Európa' egyéb nemzeteinél. A' magyar nemes, életét a' táborban vagy pusztáin tölté, hol a' társas élet' kényelmeit nélkülözve, egyszersmind korlátaitól ment vala; a' paraszt a' falukon urának földét mivelé; 's városaink' lakosai nagyrészben azon idegenekből álltak, kiket sz. Istvántól kezdve majdnem minden királyaink szivesen láttak e' hazában letelepedni 's nagy szabadságokkal ajándékoztak meg, részint mert bennök eszközt kerestek, mellyet a' lázadásokra hajlandó magyarok' fékezésére használhattak; részint mivel a' városok' adója a' királyi jövedelmek' egyik legbiztosabb ágát tevé. — Városaink e' szerint idegen, az összes nemzettől különvált ele-

met képeztek: mintegy német szigetekként álltak itt a' magyar tenger' közepette, idegen nyelvvel 's szokásokkal, sőt, mint a' fenmaradt budai jogkönyv bizonyitja, idegen törvényekkel is: 's miután minden törekvésök csak abban állt, hogy magokat az összes haza' befolyásától szabadon tartsák 's elkülönözve a' nemzettől a' király' sajátjai — peculium regium — maradjanak, a' közdolgok' vezetésére különös befolyást nem gyakorolhattak; arra pedig, hogy különválva a' nemzet' többi részétől, mint más országok' városai, a' közdolgok' mérlegébe hatalmas sulyt képezzenek, a' magyar városok sem elég számuak, sem elég kiterjedésüek nem valának.

Mind e' viszonyok azonban városi polgáraink által nem méltányoltattak, 's Pest', Buda', vagy Kassa' polgárai haraggal utasitottak volna vissza mindenkit, ki őket arra figyelmeztetné, hogy köztök 's Nürnberg' vagy Augsburg' polgárai között nagy különbség létezik. Polgártársainak ezen csalódását senki sem osztá olly nagy mértékben, mint Szaleresi, 's ez, egész magaviseletének olly irányt ada, melly helyzetéhez 's még kevésbbé jelleméhez nem illett, olly annyira, hogy a' sok tekintetben tiszteletreméltó ember sokszor nevetségessé vált, főkép miután a' theoria, melylyet magának a' polgári lét' méltóságáról képezett, egyenes ellentétben állott hajlamaival.

„Nincs nevetségesebb dolog — igy szólt Szaleresi sokszor barátai között — mintha polgár min-

den jöttment nemesember előtt bókol; nincs ur az országban, ki egy pesti birónál többre becsülhetné magát; 's minek alázzuk meg magunkat előttök?" — Ez volt a' theoria, 's ha a' jövő pillanatban valamelly urfi boltjába jött, a' földkerekségen nem volt nála alázatosabb ember. — „A' polgárnak nincs szentebb kötelessége, mint hogy városa' kiváltságait sértetlenül fentartsa," — igy szólt, 's ha a' nádor, vagy Bakács tőle, mint tanácsbelitől, olly valamit kivántak, mi e' kiváltságokkal össze nem fért, mégis senki sem tudott kevésbbé ellenállani. Benne egyikét azon — épen jobb emberek között nem ritka — egyéniségeknek látjuk, kiknek hajlamai az eszménynyel, mellyet magoknak követésül választának, örök ellentétben állanak, 's kik, mivel minden alkalommal vagy választott elveiket, vagy természetes hajlamokat sértik, szüntelen küzdésben önmagokkal, megnyugodni sohasem tudnak.

E' határozatlanság, mellyet mindenki ismert, 's azok, kiknek vele dolguk volt, sokszor kárára használtak, miután az, ki gyengeségét ismeré, majd hajlamainak, majd elveinek hizelegve, őt bármilly irány' követésére birhatá, észrevehető vala Szaleresi' egész magaviseletén, sőt arcza' kifejezésén is, mellyeken természetes jóságán kivül csak szüntelen határozatlansága látszott; de e' természetes jóság 's általán véve elismert becsületessége a' jellemszilárdság' hiányát elfeledtették, 's az udvar' és a' főurak' legkedve-

sebb kereskedője — minek magát szivesen nevezteté — megtartá tekintélyét polgártársai között is, kik a' méltóságot, mellyel aranygombos sötétzöld köntösében körüljárt, szivesen tűrék, épen mert mindenki tudta, hogy e' felsőbbség, mellyet magának külsőleg tulajdonit, őt abban, hogy bárkinek engedjen, nem szokta akadályozni.

„Porco di Bacco! én még egyszer mondom, Buda nem is város, — folytatá Ollósi, miután a' tolongás megszünvén, fecsegésében nem akadályoztatott többé — 's ha a' Dunát teli rakják házakkal, 's azután még Pestet hozzá veszik, 's az egész Rákost Czinkotáig tele építik, még akkor sem lesz több, jókora falunál.“

A' mészáros nevetett, felesége 's nehány mások bámultak, Szaleresi méltósággal arra emlékezteté, hogy ő maga is eleget utazott, de olly várost, melly az egész tért Buda 's Czinkota között elfoglalná, mégsem látott. — „Boroszlóban voltam, Nürnbergben, Ratisbonában — folytatá nagy önmegelégedéssel, mellyben Klárija osztozott, — sőt Velenczében és Genuában is, de illy várost nem láttam.“

„Nem látott? elhiszem, kedves Szaleresi uram — folytatá amaz egykedvüen; de volt-e Rómában? — Szaleresi roszkedvüen rázta fejét. — Lássa, e' Róma hét hegyen épült, mint azt minden krónikában olvashatja; és pedig milly hegyek azok! Rómában, a' mint tudva van, minden nagyszerü; e' hegyek között, ter-

mészetesen, völgyek fekszenek, és ez egész vidék tele van épitve házakkal. Ő szentsége a' pápa épen most egy templomot épittet, mellybe Pest' és Buda' minden lakosai egyszerre beleférnének, 's a' lakosokon kivül még az ide való templomoknak is fele. Lássa, Szaleresi uram, ezt nevezem én azután városnak.“

„A' ki hiszi, idvezül — szólt közbe nevetve a' mészáros, kinek jó kedvében a' körülállóknak nagy része osztozott, mig Ollósi megvető tekinteteket vete a' gyülekezetre. — 'S ugy-e bár, Ollósi uram — folytatá az előbbi ingerkedve — Rómában nem is mehet ki az ember az utczára a' nélkül, hogy agyon ne nyomják? Olly tolongás van az utczákon, hogy ha valaki sétálni megy 's ép tagokkal jön haza, az egész háznép összecsapja kezét bámultában.“

A' szabó, ki, mint nagy urak' szolgái közönségesen, a' népre nem kis megvetéssel nézett le, ezen, felfogása szerint, illetlen tréfa által, sértve érzé magát; de miután szavai' igazságának védelmére más fel nem szólalt, ő pedig sokkal szivesebben beszélt, hogysem a' megtámadásra megvető hallgatással feleljen, végre állitásának bebizonyitásához fogott, 's pedig, olly emberrel levén dolga, ki ruháit nem nála varratja 's kin e' szerint boszút állnia nem lehet, sokkal nyugottabban, mint azt ismert szenvedélyessége mellett várni lehetett. Beszédében egyes nagy urak' neveinek emlitése, 's az, hogy Rómában volt, a' főhelyet foglalta el.

„És mert kegyelmed Rómában volt — szólt mély hangon egy közel álló pesti timár — 's mert, meglehet, pápa ő szentsége' választásánál jól megtaszigálták, nekünk polgároknak talán még gratia legyen, ha ő nagyságaik' csatlósai közénk verekedni jönnek 's minket feleségeinkkel összevissza taszigálnak?"

Ollósi válaszolni akart, de az előbb szólónak szavait olly általános helybehagyás követé, hogy tanácsosabbnak tartá, ha hallgat.

„Szégyen, gyalázat! — mondá egy kovács, ki ünnepi köntösével mesterségének sötét nyomait el nem takarhatá, midőn kormos kezével fövegét félrenyomá — mondom, szégyen, gyalázat, a' mit ezek az urak tesznek. Hétfőtől szombatig dolgozunk; a' gyalu, fürész és kalapács késő estig hangzik az utczákon, 's ha vasárnap kijövünk 's mulatni akarnánk, csakhogy az urfiak lovaikkal le nem gázolnak, minden inas vagy apród többnek tartja magát polgármesterünknél."

„Ha még csak az volna — szólt egy másik sohajtva — de tönkre tesznek. Nekem most is nyolcz kocsi portékát, mellyet társammal Olaszországból hozattam, raboltak ki Veszprém mellett. Jól tudom, kik tették, de mit használ, még alázatosan könyörögnöm kell, hogy csak azt adják vissza, minek ugyis semmi hasznát nem vehetik."

„De miért nem mégy a' királyhoz? — mondá Szaleresi tanácsolólag — mondtam már, valameny-

nyi pesti kereskedők 's kalmárok veled megyünk 's elégtételt fogunk kérni.“

„A' királyhoz! — szólt az előbbi sohajtva — minek? hisz' a' ki tótul vagy diákul nem tud, beszélni sem tud vele, és ő olly jószivü; ha valamennyiünket koldusbotra juttatnak vagy megölnek, sem fog ő megbüntetni senkit. A' nádorral 's tárnok ő nagyságával is szóltam, ők is azt mondják, jobb, ha nem ütök lármát, ugy sem használna. Türnünk kell.“

„Igen, türnünk — mormoga a' mészáros, kinek előbb vig képe egészen más kifejezést vön fel, — mig ostobák leszünk 's magunkon segiteni nem tudunk; ha a' nép csak egyszer derekasan megrázná magát, fogadom, sárba potyogna mind e' féreg, melly rajta élősködik.“

E' szavak, mellyek elég fenszóval mondattak, hogy Szaleresi 's a' körülötte állók által megértessenek, 's mellyekre Ollósi, mint az aristocratiának e' társaságban egyedüli képviselője, felelni készült, hihetőkép kellemetlen vitatkozásokra adnak alkalmat, ha épen e' pillanatban Batthyányi Ferencz és Móré László, a' királynak ifju kamarásai, nem közelitenek a' hidhoz, 's megjelenésök által a' gondolatoknak más irányt nem adnak. A' szabó, mihelyt megpillantá az ifjakat, kik délczeg paripáikon a' hid felé közeledtek, Mórénak viola- 's Batthyányinak buzavirág-szinü mentéi előtt minden egyébről megfeledkezett, 's az ifjak

megjelenése látszólag kellemes hatást tön a' többiekre is, kik bármilly haraggal viseltettek a' főbb nemesség ellen, ez ifjaktól legalább azt, hogy szebb két embert alig láthatni, nem tagadhatták meg, főkép miután a' nyájas módot szemlélték, miszerint mindketten egyes polgárok köszöntéseit viszonzák.

„No mit mond, Szaleresi uram? — kiáltott Ollósi, örömragyogó arczokkal, midőn a' lovasok lovászaikkal együtt a' frispalota' góthkapuja alatt eltüntek, — látott-e valaha szebb mentét, mint Batthyányié, vagy olly dolmányt, mint mellyet Móré ma felöltött; csak az kár, hogy a' harmadik és negyedik kapcsot nyitva hagyta, pedig kétszer mondtam neki. Ez a' legujabb divat; nincs is több illyen, csak Perényi Ferencz' ő nagyságának küldtem még egyet Nagyváradra; a' paszomántot és crepinmunkát magam hoztam Olaszországból.“

„A' kelme is gyönyörü — szólt közbe Szaleresi — mind a' ketten nálam vették; szebb bársony soha sem volt kezemben, 's pedig csak három aranyával adtam rőfét.“

„Harminczhat arany egy mentére csak a' bársonyért — fohászkodott a' vastag mészárosné, kinek Szaleresi Klári épen egy pár elmésséget beszéle el, miket Móré 's Batthyányi nehány nap előtt atyja' boltjában mondtak — 's csak ugy bánnak vele, mintha szűr volna. Mikor férjhez mentem, édes anyám barna tafota-ruhát ajándékozott, rőfe fél arany, de ha raj-

tam van, alig merek mozdulni, 's ezek az urfiak még lóháton is bársonyban és damaskban járnak.“ [10])

„A' bársony, a' többihez véve, még csekélység — vágott szavába egy mellette álló öreg szücsmesterné, — de egy csomó ollyan nyuszt, mint minővel Móré ur' mentéje prémezve van, az idén nyolczvannégy arany; 's hát még a' boglárok!“

„És a' ló! — szólt közbe egy mellette álló öregebb ember. — A' paripa, mellyet ő felsége Som Józsának ajándékozott, mikor temesi bánná lett, száz aranyba került; 's isten engem, az, mellyen Batthyányi ül, egy denárral sem ér kevesebbet.“

„Bizony jobb lenne mind e' ringy-rongy ruha helyett vasat vennének; — szólt az imént említett kovács roszkedvüen — most ára lement; egy mázsa rudvas egy arany; abból a' törökök' számára hány jó kard 's buzogány kerülne ki!“

„Adná isten, hogy a' vasat az olasz selyem-kelméknél jobban szeretnék! — sohajtott a' pesti kalmár, ki előbb kiraboltatása fölött panaszkodott. — Rémség, a' mit tőlem elszedtek: huszonnyolcz vég finom velenczei posztót, mellynek rőfe egytől három aranyig ért; scárlátot, mellynek rőfeért magam ötödfél aranyat fizettem; egy vég, aranynyal átszőtt bársonyt, mellynek rőfe tizenhat; két vég, hasonlóan készült damaskot, mellynek rőfe három és öt; megyszin atlaczot, mellynek rőfe egy és fél arany volt: két vég thabyt,

négy vég talithot, fekete és sötétzöld párkányt, mellynek rőfe — —"

A' szegény kárvallott, hihetőkép, elrablott szállitmányának egész lajstromát 's árjegyzékét mondotta volna el, ha a' mészáros által félbe nem szakittatik. — „Föl se vegye, szomszédom, — mondá 's arczain a' jó kedvnek 's keserüségnek azon különös vegyüléke vala látható, melly különben szép vonásainak kellemetlen kifejezést adott; portékája jó kezekbe került, csak valamivel rövidebb uton. Ha a' kocsik Pestre szerencsésen megérkeznek: kinek adta volna el kigyelmed drága holmiát? Nemeseknek, főuraknak, nemde? polgárember egész életében legfölebb egy két ruhára való selymet vesz; már ezek mit adtak volna kegyelmednek bibor 's aranyos kelméiért? irást, nemde? vagy, a' kik irni nem tudnak, egy kis keresztvonást; 's ezzel mit nyerne? Igaz, itt állhatna, 's ha az urak mellettünk elmennek, testökön láthatná tulajdonát, elbeszélhetné szomszédainak, hogy Bánfi', Drágfi', Lorándfi', 's isten tudja hány emberfinek nadrágja, köntöse, lótakarója kegyelmed posztójából, biborából, vagy damaskjából szabatott; de legyek akármi, ha illyesmi mellett meghízik. Hány urat látok én naponként, ki a' husból, mellyet székemből hozatott, egészen neki hízott, én nem igen gyarapodom mellette."

„A' mi legroszabb az egész dolognál — szólt most Szaleresi, ki a' mészáros' szavainál fejével helybehagyólag inte — az, hogy uraink adósságaikat az

idegeneknek ki szokták fizetni. Szerencse, hogy csak Budán, Pozsonyban, Sopronyban 's Nagy-Szombaton [11]) rakhatják le holmiaikat, de közülök senki egy fillért sem veszít el soha; tömérdek, mennyi pénzt hordanak ki."

„Az azért van, szomszéd uram — válaszolt az előbbi, szokott mosolygásával, — mert az idegeneknek itt Budán többnyire követük van, 's nekünk csak királyunk; ha mi magyarok — mi, ugy látszik, maholnap megtörténik — a' sok cseh és német között, kik udvarunknál forognak, szinte majd csak követet tartunk, talán nekünk is jobb dolgunk lesz."

Mig ezen 's hozzá hasonló beszélgetések tartottak, mindég több püspök 's ur vonult át a' hidon. Berizló Péter, veszprémi püspök 's egyszersmind Horvát-, Tót- és Dalmátország' bánja; a' később olly hiressé vált váczi püspök, Zalkán László; Péter, a' sz. györgyi és bazini gróf, ki akkoridőben országbiró volt; Telegdi István a' tárnok, Báthori György lovászmester, 's velök mások, kik akkor az udvarnál legnagyobb tekintetben álltak, 's kiknek némellyike a' nézők között nem épen kedvező itéletekre adott alkalmat. Ulászló' kormánya olly nyomorulttá vált, hogy mindazok, kik közhivatalokat viseltek, a' nép' bizodalmával nem birtak, 's széles e' hazában egyetlenegy népszerü nevet sem találunk. Gyülölség, vagy, még több esetekben, megvetés, ezek voltak az érzelmek, mikkel a' nép a' főbb tisztviselőket tekinté, 's haféle-

lem ez érzelmek' nyilvánitását néha akadályoztatá is, legtöbb esetben mindenki tartózkodás nélkül kimondá itéleteit, 's ezek nem voltak, mert nem lehettek, kedvezőek.

Ollósi, ki az egész világot csak saját müvészetének szempontjából tekinté, 's ki addig a' haza' haladásán nem kételkedhetett, mig évenként új divatu mentéket csinált 's sujtásait uj meg uj mintaszerinti tekervényekben varrá dolmányaira, természetesen egészen más véleményben volt; azonban sem a' magasztalás, mellyel egyes főurakról vagy inkább ruhadarabjaikról szólt, sem a' roszalás, mellyel másokat illetett, kik a' drága kelméket kontár szabók által elrontatják, nem talált részvétre; 's a' műértő férfiu csak a' gyülekezet' női része között talált értelmes hallgatókra, kik majd az egyes kelmék' áráról, majd a' varrásmódról, vagy azon ifju urakról kérdezősködtek, kik a' szép köntösökben járnak, 's ez által egyik legkitünőbb tehetségére, a' beszéd' gyakorlására alkalmat adtak.

Az asszonyok, ugy látszik, nem osztozkodtak az érzelemben, mellyel a' férfiak az udvarhoz menőknek majdnem mindegyikéről szóltak; 's midőn a' deli Bebek Ferencz 's Drágfi János, a' főasztalnok' fia, jöttek, maga a' mészárosné is megvallá, hogy csakugyan a' polgárok között nem lehet illy szép fiatal embereket találni; mire Ollósi azon észrevételt tevé, hogy ez csak annak tulajdonitható, mert a' polgárok többnyire

roszul varrt ruhában járnak. — Főkép Szaleresi' leánya, Klári, követé a' szabó' előadásait különös figyelemmel. — Nem volt az udvarnál főur vagy asszonyság, kinek nevét 's külsejét nem ismerte volna: a' polgárleány sokaknak még ruháira is visszaemlékezett, mellyeket más alkalommal viseltek, 's nem lehetett nagyobb élénkséget képzelni, mint mellyel mindazon kis haszontalanságokat végig hallgatá, miket Ollósi az egyes urakról elbeszélt, 's mikhez ő maga örömragyogó arczokkal egyes kicsiségeket adott hozzá, hogy, például, ez 's ez urfi ekkor 's ekkor nálok a' boltban volt, 's neki, Klárinak, ezeket 's ezeket mondá; mire nehány mellette álló polgárleány irigységében csaknem elsárgult 's egy-egy idősebb polgárasszony roszalva rázta fejét.

Nem messze a' pesti polgároktól, de tőlök azon szabad hely által elválasztva, melly a' várba menő urak' kényelmére Bakács' csatlósai által őriztetett, egy nagy csapat paraszt fogott helyet. Vad kinézésü, rongyokban öltözött emberek, szűrökkel vagy nyersbőrből készitett bundákkal vállaikon, részint mezitláb, részint bocskorokban, koldusoknak látszanának, ha fegyvereik nem mutatnák, hogy nem alázatosan könyörgeni jöttek. Egy része nehéz bunkókra vagy vasvillákra támaszkodott, mások hoszszu rudra egyenesen fölvert kaszát vagy szegekkel erősitett cséplőt tartottak vállaikon, 's az izmos karok, mellyek visszacsuszott bő ingujjaikból kilátszot-

tak, mutaták, hogy e' parasztos fegyverek bármilly karddal megvíhatnak. Ki ez embereket látá, nem bámulhatott a' rémülésen, mellyet nagy számmali megjelenésök a' városban okozott; 's habár mind-eddig semmi sem történt, mi Telegdinek 's másoknak a' kereszthad' kihirdetése ellen nyilvánitott aggodalmaikat igazolhatá: mélyebben látók már az első napokban sejdíték a' veszélyt, 's belsejökben átkozák a' bibornokot, ki, hogy a' hazát a' töröktőli veszélytől megmentse, rá sokkal nagyobbat hozott.

A' jobbágyok magok, egyeseket kivéve, még nem gyaniták hatalmukat 's rémülve visszavonultak, mihelyt valamelly urral vagy uri szolgával találkoztak. — Szolgaságuk régiebb vala, hogysem a' megszokott lánczokat olly hamar lerázni mernék; még távol vala lelköktől a' gondolat, hogy az eddig uraik' hasznára forgatott kaszát 's cséplőt ellenök fordithatják; 's az egyetlen általános érzemény, melly e' durva sziveket dobogtatá, a' számos, közöttök forgó barátok 's plebánosok által nevelt vallásos lelkesedés volt.

A' parasztok hallgatva álltak a' híd mellett, csak ollykor ollykor, midőn a' fényesen öltözködött uraknak valamellyike mellettök elment, kérdezé meg egyik vagy másik szomszédjától az átmenőnek nevét. Illyenkor a' tömeg között halk mormogás vala hallható, mellyet azonban rövid idő mulva ismét csend váltott fel. A' nagy házak 's az urak' fegy-

veres szolgái, ugy látszott, szüntelen félelemben tartják az egész tömeget.

E' sokaság között, mellyre az általellenében álló polgárok néha aggodalomteli tekintetet vetének, leginkább két, az első sorban álló férfi vonà magára a' nézők' figyelmét. Az egyik, magas alak, kinek halvány arczait sötét papi köntöse még inkább kitünteté; a' másik középnagyságu, de izmos férfi, 's öltözetéről 's fegyvereiről itélve, székely. Az első nem rég foglalá el helyét, 's figyelme, ugy látszott, inkább arra volt irányozva, mi körülötte mondatott; a' másik, reggel óta nem mozdult a' hídtól, 's minden átmenő előtt levonva süvegét, a' mellette állóktól halkan nevök után kérdezősködött. — E' férfiak, kiknek elsejénél egész személyessége, a' másiknál a' nyugtalanság, mellyel valamire várni látszott, mindenki előtt feltüntek, rég magokra vonták sokaknak figyelmét; azonban a' polgárok között senki sem ismeré az idegeneket.

„A' hibornok 's Dózsa mindjárt itt lesznek — kiálta egy szürke-barát, ki tolongva a' hídig ért, — ő eminencziája most végezte miséjét.“ — 'S e' szavak, mellyeket távulról hallatszó zaj követett, minden gondolatnak uj irányt adtak.

Mennyivel közelebb jött a' lárma 's az ‚éljen‘-kiáltások, annyival nagyobbá vált a' kiváncsiság; 's az érsek' huszárai, kik kocsiját megelőzték, alig birák szétoszlatni a' népet, melly sz. György' piaczát

eltölté. A' hat fejér lótól vont roppant aranyos kocsi, mellyet Bakács Rómából hozott magával 's mellynek ajtóin Dávid királynak Góliáthtali harcza 's Sámson' hős tettei, a' szentirásból választott egyéb előadásokkal valának lefestve, nem kis bámulásra ragadá a' budaiakat; az aranyozott kereszt, mellyet egy kanonok a' bibornok — mint pápai legatus — előtt hordott, szinte nem maradt észrevétlenül, 's az aszszonyok ájtatosan hajlongtak az áldás előtt, mellyet az ősz érsek kocsijából osztogatott; a' főfigyelmet azonban egy egyszerü sötét köntösbe öltözött férfi vonta magára, ki a' bibornok kocsija mellett lovagolt — — Dózsa György.

„Éljen Dózsa! éljen a' székely vitéz! a' törökök' ostora! megszabaditónk!“ igy hangzott mindenfelől, 's a' roppant zaj között alig hallatszottak egyes hangok, mellyek mintegy könyörületből a' bibornokot is üdvözlék. Minden lelkesedés ragadós; valamint számtalan ember van, kit akármilly szép tett vagy müvészi csuda, mellyet maga lát, nyugalmából kiragadni nem tud: ugy, ha körülöttünk másokat lelkesülve látunk, csak kevés tud nyugottan maradni; 's kétségen kivül ennek tulajdonitható, hogy a' taps, mellyben a' székely vitéz részesült, olly általánossá vált; de ez mindegy vala reá nézve; 's ki arczának kifejezésére nézett, láthatá a' hatást, mellyet e' váratlan fogadás tett rá.

Egy szegény székely, ki csak testi erejének 's bátorságának köszöné, hogy a' közkatonák' sorából kiemelkedett, 's ki most egyszerre győzelmes királyként fogadtatik; ki előtt mindenki leveszi süvegét; kit az apa gyermekének példaul mutat; kire minden erkélyből szép szemek tekintenek, — hogy ne érezze szédelgeni fejét, hogy ne tartsa magát nagy férfinak, ha ezerek által annak kiáltatik ki! — Dózsa sokszor érzé a' sors' igazságtalanságát; midőn a' harczmezőn ő küzdött legbátrabban, más nagy ur' fia jutalmaztatott meg; midőn ő kapott sebeket, a' babér másoknak osztatott; minden lépés, mellyet eddig katonai pályáján előbbre tett, óriási küzdelmek' díja vala: miként jusson eszébe, hogy a' sors kedvezve is igazságtalan marad, 's hogy érdeme, melly eddig nem méltányoltatott eléggé, most túlbecsültetik? Mit a' legnagyobb veszélyek között nem tapasztalt soha, Dózsa most remegni érzé tagjait; nagynak 's boldognak, nemzete' első férfiának érzé magát e' pillanatokban, keblét száz nagy föltétel dagasztá, szíve dobogott, mintha meg akarna szakadni örömében.

„György!" — igy hangzott egy szó a' tömeg között, midőn a' bibornok' kocsija a' hídhoz ért. — Dózsa arra nézett, 's a' székelyt, kire olvasóimat imént figyelmeztetém, meglátva, kinyujtá kezét; de a' tolongás nem engedé, hogy ez a' feléje nyuló kezet megragadhassa, 's az ünnepelt vitéz eltünt a' sö-

tét kapuívek alatt, míg a' másik, arczain lefolyó könyeit törlé.

„Ismeri kend Dózsát?“ kérdé a' körülállók' egyike a' hátramaradottat, ki, miután Bakács' utósó lovasa sem vala többé látható, még mindég a' kapura függeszté könytelt szemeit.

„Tulajdon testvérem — szólt a' másik, örömragyogó arczokkal, — oh, miért nem él szegény apánk, hogy e' pillanatnak tanuja lehetett volna!“

A' nép, miután kiváncsisága kielégtetett, ismét kisebb csoportokra oszolva, várá a' pillanatot, mellyben Dózsa a' királytól visszajön. — Nézzünk be mi is a' királyi palotába.

II. Fejezet.

Sohasem szenvedett a' magyar nép többet, mint a' Jagellonidák' gyenge kormánya alatt. Valamint a' sz. György' terén összegyült sokaság között, ugy ez ország' egyik határától a' másikig, Ulászló' uralkodásának utósó éveiben, a' nép' minden osztályai között csak keserü panaszokat lehete hallani. A' jobbágy, polgár 's kisebb birtoku nemes, a' szerzetesek 's az alsóbb papság egyiránt elnyomva érzék magokat, 's azon világi és egyházi főurak, kiknek zsarnoksága ellen a' többi osztályok panaszt emeltek, szinte elégedetlenek voltak a' jelennel, részint mivel az országnak saját viszálkodásaik miatti roncsolt állapotában roppant vagyonukat nem élvezheték, részint mivel a nemzet' jelen helyzetét azzal, mellyet Mátyás' korában elfoglalt, összehasonlitva, önmaguk előtt sem tagadhatták el, hogy minden hanyatlásnak indult, 's ennélfogva változások 's a' nemzet' egykori fényének és hatalmának visszanyerése után vágyódtak. E' szerencsétlen

ország' legboldogtalanabb lakója azonban, kérdésen kivül, Ulászló maga volt, 's nem vala hely, mellyen az általános sülyedésnek nyomai annyira meglátszottak volna, mint királyi palotájának ékes falain.

E' palotán, mint egészen, még semmiféle változást sem lehetett észrevenni; annál szembetünőbbé vált az általános romladás, ha annak egyes részei vétettek tekintetbe. A' Zsigmond által inkább erősen, mint müvészi izléssel épitett *frispalotán*, melly a' várhegynek majdnem egész szélességét elfoglalva, sz. György' piacza felé nézett, az elhanyagolás' nyomai még nem látszottak; de mihelyt ennek gothivü kapuján keresztülmegyünk, a' hanyatlás már szembetünővé válik. Inkább hosszu, mint széles téren találjuk itt magunkat, mellyből egy híd a' belső palotába vezetett. E' térnek jobb oldalán több, részint Mátyás által épitett, részint legalább izlése szerint ékesitett házak emelkednek, 's ezek, minthogy az udvarhoz tartozó tisztviselők' 's cselédeknek lakásul szolgálnak, elég díszes állapotuak; annyival szomorubb a' kép, ha a' tér' másik, a' Dunafelé néző oldalára tekintünk. Mátyás itt egy sor nagyszerü palotákat akart épitetni, de a' munka halálakor bevégezetlenül maradt 's ugy áll előttünk. Ittott a' falak a' második emeletig készültek el, más helyen az épités a' földszinti résznél akadt meg, mig egyes falaknak még csak alapjai látszának: 's habár ezen épületek' egyes részeinél Mátyás' müvészi izlésére 's bőkezüségére emlékezünk, az

egész, jelen elhagyott állapotában, a' nézőre csak szomoru benyomást tehet. Ittott a' felső emeleteknek szép kőfaragásokkal körülfogott ablakoszlopai még ablakokra várnak, mellette az ablakrámák is elkészültek már, de üvegetlenül csapatnak minden szél által ide 's tova sarkaikon, míg a' földszinti szobák' és termek' egy része alsóbb rendü udvari cselédek által használtatik; 's a' porphir-oszlopok 's érczszobrok alatt, mellyekkel a' készen álló falak fölékesíttettek, nem ritkán egyes, kimosott 's szárítás végett oda akasztott ruhadarabokat látni. Nevelte az egésznek e' kellemetlen benyomását még az is, hogy Ulászló, mert nem akará bevallani, miként az építéssel végkép felhagyott, az épités folytatására oda hordott köveket faragott 's faragatlan állapotukban ott hagyatta, sőt némelly helyen a' kőmívesek állásai sem szedettek el, 's az időre bizatott, hogy a' haszontalanná vált deszkákat egyenként rombolja el. Királyi lakunk' küszöbén átlépve, ez első udvarban már romok között látjuk magunkat. Ha ezen átmegyünk, ismét hidon keresztül a' belső palotába érünk, hol egykor Mátyás 's most Ulászló király 's fia Lajos lakott. A' palota' ezen része még fényesnek látszik. Ki azonban a' nagyrészint Mátyás alatt emelt pompás épületeket közelebbről tekinté, a' romlás' nyomait itt is megláthatja. — A' roppant költséggel készült szökőkutak vagy szárazan, vagy legalább elromolva állanak: magas vízsugárok he-

lyett most a' viz, bedugult csőveiből, csak nyomorultan bugyog ki, 's a' szobrok és kőcsigák alatt, mellyekkel e' kutak a' kor' izlése szerint ékesitvék, nedves moh nől. Ittott egy törött ablak, vagy évek óta leesett vakolás, a' vasrostélyzaton egyegy meghajlott rud, mellyet senki helyre nem igazit, — szóval: számtalan kicsiség mutatja, hogy nincsen senki, ki a' fényes laknak gondját viselné. — Hiányzik azon külső csin 's rendesség, melly minden háznak a' lakhatóság' szinét kölcsönzi; 's valamint Mátyás alatt a' budai várba idegen alig jöhetett, ki annyi megkezdett nagyszerü épületet látva nem mondaná: mi szép lesz ez egykor! — ugy most az első gondolat, melly a' jövevényben, mihelyt ez' udvarokra lépett, mintegy akaratlanul támadt, az: mi szép lehetett mindez egykoron! [12])

Még nagyobb volt a' változás Mátyás' halála óta a' palota' belsejében. A' nagy Hunyadi' udvarát keleti pompa jellemzé. Roppant pohárszékek, telve arany- 's ezüst-billikomokkal; asztalok, megrakva a' kelet' 's nyugot' legdrágább portékáival; festett 's velenczei selyemmel boritott székek, aranyozott küszöbök; mellyeknek ajtai ezüst sarkakon forogtak 's aranyozott kilincscsel zárattak be; szóval: olly fényüzés, minőt a' XV-ik század' vége felé sem igen lehetett más királyi udvarnál találni. Mind ennek alig maradtak romai. — Mátyás' kincseinek nagy része — mint mindenki tudja — a' sárvizi ütközet után Kinizsi' 's

Corvin János' seregeinek zsákmányává lett, 's most egyes zászlósok' birtokában volt, kik azt vagy magok rabolták el, vagy később pénzen szerezték. [13]) Azon drágaságok, miket Ulászló neje' életében szerzett vala, ajándékképen szinte rég más kezekre jutott; a' pohárszékek 's asztalok üresen álltak. A' bútorok' boritéka, a' selyemkárpitok, elveszték szinöket, 's az aranyzás, melly a' falakon 's az ajtók fölött megmaradt, ugy látszik, inkább azért, hogy elmult szebb időkre intsen, mint ékességül hagyatott meg régi helyén. Az idők igen megváltoztak hazánkban, 's ámbár a' Hunyadi-czimer márványból vésve 's Mátyás' neve aranybetükkel még ott állt majdnem minden ajtó fölött — a' nagy király alig ismert volna saját lakára.

A' palotában, főkép a' királyné' halála után, kolostori csend uralkodott. A' több, mint kétszáz lépésnyi góth-folyosó, melly a' nagy római teremhez 's a' király' szobáihoz vezetett, elhagyatva állt, 's az őrökön kivül, kik alabárdjaikkal a' király' előszobájában fel 's alá jártak, néha órákig semmi sem szakasztá félbe a' hallgatást. A' müvészek 's tudósok, kiket Mátyás' bőkezüsége udvarához gyüjtött, vagy elköltöztek, vagy legalább visszavonultak az udvartól, hol tekintetök megszünt; kiket közdolgok hittak volna a' királyhoz, azok Bakácscsal 's a' nádorral tanácskoztak; 's a' könyörgők' hosszu sora, melly egykor naponként a' király' termeit eltölté, minek fo-

lyamodjék Ulászlóhoz, kitől semmit, még igazságot sem várhat. A' király azon órákon kivül, miket templomban töltött, többnyire magányosan ült, 's néha napok multak a' nélkül, hogy fián 's udvari káplánain kivül másvalaki, mint vén komornyika, Venczel, szobájába lépett volna. Ezzel találjuk őt most is.

Mig a' nép sz. György' piaczán az udvarhoz menő urakra 's Dózsára várt, addig a' király hallgatva ült magos karszékében, 's a' zaj és lókopogás, melly az udvarra nyiló ablakon néha áthangzott, ugy látszik, nem zavarja nyugalmát. A' szoba, mellyben a' királyt találjuk, azon hosszu sorban, hol egykor Mátyás lakott, utolsó. A' falakat sötét kárpitok takarják; mennyezetén csillagok láthatók, azon óra' constellatioját ábrázolók, mellyben Ulászló királylyá választatott. [14]) A' butorozás egykor fényes lehetett, de miután a' király neje' halála óta majdnem egész idejét e' teremben tölté, mellyet nem Mátyás, hanem ő maga festetett 's rendeztetett, és mellynek falán most Annája' képe függ — e' butor is gyakori használat által rég elkopott.

A' király előtt, nagy asztalon, reggelijének maradványai állanak, közöttök bársonyba kötött kis imakönyv, mellyet a' templomból hozott magával, hol isteni szolgálatát már végezte volt, 's mellyből, miután testi szükségeit kielégité, időről időre mormogva 's fohászkodva olvas. — E' teremben egy másik asztal mellett Venczel, a' királynak cseh ko-

mornyika, látszólag a' legnagyobb nyugtalansággal majd ki az udvarra, majd urára néz, 's időrül időre az asztalon fekvő nehány ékszert 's azon ruhadarabokat rendezi, mellyek egypár mellette álló széken a' király' öltözetére készen állanak.

„Fölséges uram — szólt végre a' komornyik csehül, melly nyelven Ulászló a' legszivesebben beszélt — készüljünk; már a' püspökök 's urak egymásután jőnek 's fölséged még házi köntösében van."

„Mindjárt jövök" — válaszolt a' király, 's imádságos könyvét kezébe véve, ujra mormogni kezdett.

Venczel türelmetlenül rázta fejét; ujra kinézett az ablakon, azután szomoru tekintetet vetve urára, felsohajtott. — Ulászló rövid olvasás után könyvét félretevé, 's mig tekintete majd a' szoba' mennyezetén, majd az előtte álló asztalon merengett, előbbi álmélkodásaiba merült.

Ulászló' kormánya hazánkra olly károsan hatott, a' következmények, mellyeket gyengesége előidézett, olly iszonyatosak valának, hogy történetiróinknak alig vehetjük rosz néven, ha e' király iránt itéleteikben igazságtalanok 's őt a' butaságig gyenge eszünek irják le. E' nézet azonban hibás. 15) Ulászlót butának ép' olly kevéssé lehete mondani, mint lángeszünek. Felfogása lassu volt, de többnyire helyes, 's kormányának minden hibái inkább jelleme'

mint esze' gyengeségének tulajdonithatók. Szelidebb 's lágyabb szivü, hogysem méltóságát fentartani, vagy, hol az sértetett, megboszulni akarná; gyengébb, hogysem valakinek bármi tulzó kivánatát, ha annak teljesitése hatalmában állt, meg tudná tagadni; tunyább, mint hogy királyi kötelességeit nem bizná másokra. — Ulászló arra, hogy Mátyás férfias kormányához szokott országunkban a' királyi polczot elfoglalja, bizonyosan nem volt alkalmas; de senki sem ismeré helyzetét jobban, mint ő maga, 's csak természetes gyengesége 's azon legyőzhetlen tunyaság 's tehetlenség, melly őt első ifjusága óta jellemzé, okozák, hogy lealjasult méltóságának helyreállitására semmit sem tön. Személyes bátorságán nem' lehet kétkednünk; ifjabb korában többször adta jelét. De valamint a' veszélyektől nem, ugy borzadott minden munkától, 's sokszor csak azért engedett egyes kivánatoknak, csak azért mondá hiressé vált ‚dobzse'-jét, hogy megtagadásának okát adni ne tartozzék. Ha más viszonyokban él, határtalan jósága, a' szeretet, mellyel övéihez ragaszkodott, vallásos türelme 's azon engedékenység, mellyel saját kivánatait másoknak alárendelé, őt szeretetreméltó emberré tették volna: itt a' magas királyi polczon e' jó tulajdonok is hibákká változtak; 's ő maga minél idősebb lett, annál inkább legörnyedve érzé magát a' nehéz korona' terhe alatt, melly haját idő előtt megőszité.

Mig neje élt, Ulászló még szerencsésebbnek érzé magát. A' gyenge férfiunak támaszra volt szüksége, 's ezt a' bátor franczia nőben, ki őt szüntelen cselekvésre buzditá, feltalálta. Anna' halála után azonban a' közdolgoktól mindég inkább visszavonult, 's Bakácsnak néha órákig kelle őt kérnie, hogy az országos tanácsülésekbeni részvétre, vagy az országnagyok előtti megjelenésre birja. Idejének nagyobb részét udvari kápolnájában karénekek' hallgatásával töltötte, mellyekben rendkivül gyönyörködött, vagy a' szobában, hol őt most látjuk. Egyetlen kivánata ezentúl az vala, hogy, mig élte tart, a' dolgok jelen helyzetökben maradjanak; mindentől, mi ezt megzavarhatá, mint a' lehető legnagyobb szerencsétlenségtől, borzadott, 's a' bibornok maga rendesen nem birhatá őt olly terv' elfogadására, mellynek valamelly, bármi kedves változás lehetett volna következménye. ‚Da nobis domine pacem in diebus nostris!' (adj nekünk békeséget napjainkban, uram!) ez volt mindennapi fohásza, továbbra vágyai nem terjedtek.

A' király' külseje egészen megfelelt jellemének: a' közelebb lefolyt években inkább 's inkább megvastagodva, természetes tunyasága szinte betegséggé vált. Sokáig tartott, mig magát csak arra határozhatá, hogy székéről fölkeljen; 's ha lábait a' padozaton csusztatva két szobán keresztülment 's fáradtan székre ült, vagy legalább valamihez támaszko-

dott: ugy látszott, mintha épen nehéz betegségből lábbadna fel. Minden mozdulatai lassúk és ügyetlenek valának. Szelid jóságon 's azon levertségen kivül, melly neje' halála óta egész lelkét elfogá: elhízott, de halavány 's beteges szinü arczait semmi érzemény kifejezése sem lelkesité. Világos szemei a' sok sirás miatt megvörösödtek, tompán 's kifejezés nélkül néztek mindenre, mintha épen hosszu álomból ébredne; 's ha halványuló haját 's szakállát hozzágondoljuk, melly által arcza még szinetlenebbé vált, 's azt, hogy öltözetére semmi gondot sem forditott 's ollykor csaknem tisztátalanul járt: át fogjuk látni, miszerint Ulászló' külsejében semmi királyi, semmi ollyasmi nem vala található, mi Mátyás előtt a' nézőt tiszteletre gerjeszté.

Az öreg Venczel, ki hosszabb ideig majd urára, majd az ablakon keresztül az udvarra nézett 's kinek arczain majd szerető gond, majd a' legnagyobb türelmetlenség vala látható, végre félbeszakasztá a' hosszu csendet. — „Felséges uram — szólt, közelebb menve a' király' székéhez, — könyörgöm alássan —“

„Mit akarsz, Venczel?“ kérdé a' király bámulva, mintha épen álomból ébredne föl.

„Felségednek öltözködnie kell — mondá amaz, egy széket, mellyen ruhák feküdtek, közelebb tolva. — Az egész udvar tele van emberekkel és —“

„Tudom, tudom — válaszolt Ulászló, — mindjárt hozzáfogunk, csak egy kevéssé hagyj békét.“ 'S ezzel a' király ujra visszahajlott székében. Venczel, fejét csóválva, ruhadarabbal kezében, ismét az ablakhoz állt.

„De már Szalkán is megjött — szólt ismét, rövidebb szünet után, — a' nagy misének vége van 's a' bibornok mindjárt itt lesz.“

A' bibornok' emlitése Ulászlóra, ugy látszik, több hatással volt. — „Isten neki — mondá sohajtva, — jer hát Venczel, fogjunk hozzá.“

A' király fölkelt; az öreg komornyik levoná barna házi köntösét 's szinte csudálatos gyorsasággal, helyébe aranynyal himzett vörös dolmányt voná a' királyra, ki ez öltözködés alatt gyermekként mindent odaengedett, de komornyikát semmiben sem segité. — „E' ruha szorít — mondá a' király, midőn Venczel épen az utósó gomb körül foglalkodott; — adj mást.“

„Dehogy szorítja felségedet — szólt a' komornyik, mig urát nem kis megelégedéssel tekintgeté; — a' ruha gyönyörü, valóban királyi; Ollósi maga varrta, minden öltés tőle van; a' dolmány beillenék remekműnek.“

„De szorít — ismétlé a' király, midőn karjait terjesztgeté; — mondom, adj mást.“

Venczel, ki urának ruhatárát jobban ismeré, mint bárki más, a' király' ezen kivánata által nem

kis zavarba hozatott; 's ujra el kezdé számolni a' jelen dolmány' minden jó tulajdonait; azonban Ulászló tántoríthatlanul megmaradt akaratánál.

„De hát milly ruhát akar felséged?“ — szólt végre szomoruan.

„Akármellyiket a' régiebbekből.“

„De felséged elfelejti, hogy, hála a' mindenhatónak! az utósó hat hónap óta jól néz ki, 's hogy a' régiebb ruhák mind még szükebbekké váltak.“

„Igaz, meghíztam — mondá a' király; — de miért nem adod hát a' kéket, melly minap rajtam volt?“

Venczel borzadott a' gondolattól, hogy ura ócska, már hátul foltozott köntösében jelenjék meg annyi büszke nemes előtt; 's azzal menté magát, hogy a' kék dolmány épen foltozás végett a' szabónál van.

„És a' violaszinü?“

„Azt meg felséged Lajos ő fenségének ajándékozta.“

„Egy szóval, nincs más ruhám — sohajtott a' király. — Ujlakinál háromszázat találtam; nekem egy van, 's pedig királynak neveznek; azt se' bánom.“ [16])

„Már hogy' szólhat felséged így? — mondá Venczel, kinek szemei könybe lábbadtak; — felségednek van akármennyi ruhája, csakhogy most épen nem készültek el; 's a' bibornok is bizonyosan örülni fog, ha ebben látja. Felnyitunk egy gombot 's akkor nem fog szoritani.“

„Jól van, jól, Venczel. Most nemde készen vagyunk?"

„Csak még a' palástot fogom felségedre ráadni" — mondá amaz, midőn egy hölgymenéttel prémezett violapalástot a' király' vállára kapcsolt.

„Istenem, de nehéz e' ruha! — szólt Ulászló, midőn ismét székére ereszkedett; — bár ismét itthon volnánk 's házi köntösünket huzhatnók fel."

„Vagy ismét Prágában! — fohászkodott Venczel, ki huszonnégy év óta sohasem mulasztott el alkalmat, mellyben a' királyt Csehországra emlékeztetheté. — Felséged tudja, a' cseh ruha sokkal könnyebb 's mégis szebb; a' korona nem szoritja a' fejet úgy, mint a' magyar, pedig többet ér; és milly ország! minden mértföldnyire egyegy város, mezők, rétek, minőket Magyarországban nem látni, erdőség, mellyen a' nap' sugárai át nem hatnak. Még érczekben is gazdagabbak vagyunk a' magyaroknál; én mindég mondtam felségednek: nincs jobb bányája, mint Guttenberg és Joachimsthal, és —" [17])

„Talán csak fiatalabbak voltunk, Venczel, mikor Csehországban lakánk! — mondá Ulászló sohajtva; — azért tölti szivemet vágy, ha Prágára gondolok, mert hisz' ott is király voltam."

A' mellékszobában lépések hallatszottak 's egy belépő kamarás, mélyen meghajtva magát, jelenté, hogy a' bibornok ő eminencziája az előszobában várja ő felsége' parancsait.

„Kéretem ő eminencziáját, jőjön hozzánk mindjárt — szólt a' király. — Te pedig Venczel, menj a' mellékszobába 's várj mig csengetek. — Da nobis domine pacem in diebus nostris!" — sohajtott Ulászló, midőn komornyikát szinte távozni látá. Visszatámaszkodott székére 's szemeit az ajtóra függesztve, nyugottan várta a' bibornokot.

Kevés pillanat után a' hires Bakács lépett a' szobába. Miután magát mélyen meghajtá, de olly méltósággal, mellyből kiviláglott, hogy e' tisztelet' jelét puszta formaságnak tekinti: a' bibornok nehány nyitott levelet 's más irományokat nyujta által Ulászlónak, azon kéréssel, hogy irántok magas rendelését vele közleni méltóztassék.

A' király, a' nélkül, hogy az irományok' valamellyikét átnézné, az egész csomót a' mellette álló asztalra tevé. — „Jól van — mondá, — tenni fogjuk, mit eminencziád legjobbnak találand." 'S e' rövid szavak után a' király 's mindenható tanácsnoka ismét hallgattak.

A' Hunyadiak után talán nincs név, melly a' hazában elevenebb emléket költene fel, mint Bakácsé. A' hatalom, mellyre ő, a' jobbágy' fia, a' magyar aristocratia' fénykorában emelkedett, roppant vagyona, a' tekintély, mellyben nemcsak honában, de a' külföld előtt is állott, az, hogy jelen főnemességünk' két kitünő családja általa alapítatott meg, — szóval: egész élete, mellynek történetei egy századnegyeden kereszt-

tül e' hazáéval közösek, Bakácsnak képét, mint nagyszerüvalamit tüntetik fel képzetünkben; 's ki történeteinket ismeri, bizonyosan érdekkel követé e' hatalmas érsek' munkásságát, mi által ő, ha nem is kora' egyik legnagyobb, de bizonyosan egyik legildomosabb országférfiának mutatkozott. A' szomoru állapot, mellyre hazánk Ulászló' kormánya alatt jutott, 's még inkább e' gyenge kormány' végkövetkezménye, százados szolgaságunk, Bakács' emlékét sokak előtt gyülölltté tevék; ha azonban most, három század' leforgása után, előitélet nélkül visszatekintünk, meg fogjuk vallani, miszerint sem a' gyülölet-, sem a' megvetésre, mellyel e' hatalmas bibornok iránt a' későbbi nemzedék viseltetett, méltó nem vala; 's hogy valamint azon férfiút, ki midőn Rómában a' pápa-választásban részt vön, idegen létére is többek által a' keresztyén világ' legfőbb méltóságára érdemesnek tartatott, középszerü embernek nem nevezhetni: ugy igazságtalanság nélkül hazánk' sülyedését sem tulajdoníthatni egészen neki. Egyes ember, főkép ha, mint Bakács, nem a' trónon ül, e' hazát rohadt állapotában nem mentheté meg többé; 's ha mindjárt nem ennek tudása volt az egyedüli ok, mellynélfogva a' bibornok élte' későbbi szakában egész hatalmát csak családja' és saját érdekeinek előmozditására irányzá: mégis ki törne pálczát azon országférfiu fölött, ki midőn tudja, hogy a' szétoszló közállomány' megujitására mit sem tehet, minden törek-

véseit csak abban központositja, hogy a' közállományban, legalább mig ő él, nagyobb változások ne történjenek?

Bakács' jellemének legfényesebb oldala, ildomossága, vagy, mint ellenei nevezék, ravaszsága volt. Ő büszkének mondatott, 's éltének későbbi korszakában talán nem igazságtalanul; 's azon férfi, ki jobbágyból esztergomi érsekké 's bibornokká emelkedett, csakugyan büszkeséggel tekinthet maga körül; de a' büszkeség nem tartóztatá őt vissza kitűzött czéljainak követésétől; 's bizonyos emberekkel szemközt az esztergomi érsek szintúgy tudott hajlongani most, mint midőn az egri püspök' iródeákja képében Boriszlónál Mátyás király' figyelmét először magára voná. Ha érdeke, vagy tervei ugy kivánák, senki sem értette nála jobban szenvedélyeit legyőzni 's minden lépést czélja felé irányozni; 's valamint első emelkedését, ugy később csak e' tulajdonának köszönheté, hogy daczára számos ellenségeinek 's azon szüntelen ingadozások között, mellyekre Ulászló 's Lajos' gyenge kormánya alkalmat adtak, befolyását haláláig fentartható. Bakács minden tetteinek igazolását a' sikerben keresé; rendithetlen, mi czéljait illeté, következetessége soha nem terjedett tovább a' czélnál; 's ha ezen tulajdonokat tekintjük 's hozzá a' hatalmas eszközöket, mellyek, mióta esztergomi érsekké lett, kezében öszpontosultak, nem annyira befolyását, mint inkább azt bámulhatjuk: mikép történt, hogy e' befolyása több

esetben egyes dolgok' kivitelére nem volt elégséges; 's e' tüneménynek főoka nagyrészint a' bibornok' ugyanazon tulajdonaiban kereshető, mikben emelkedése' főeszközeit látjuk. Azok, kik életökben ügyességök által sokat vittek ki, olly esetekben is élnek fortélylyal, hol az egyenes ut' követése czélszerübb volna; 's e' hiba, melly igen nagy kiterjedésben megvolt Bakácsban, megfosztá őt még barátainak bizodalmától is. Kire senki nem számolhat, az szinte nem számolhat senkire; 's a' bibornok szüntelen ravaszkodásai által oda jutott, hogy minden hatalma mellett soha semmiféle párt' fejévé nem válhatott. Nem kevésbbé ártott befolyásának azon tulajdonsága, hogy valamint saját tetteiben csak esze' parancsait követé: ugy másoknál a' szenvedélyeket számolásaiból többnyire kifeledé; 's igy, valamint minden ember, ki a' politica' mezején másokról oktalanságot soha fel nem tesz, sokszor csalódott. Még károsabban hatott befolyására uralkodó szenvedélye, melly a' többieknek legyőzése után keblében mindég erősebbé vált: családjának fölemelése. Hogy ő, ki nemtelen szüléktől származva, tapasztalásból ismeré mindazon szenvedéseket, melylyek alatt e' hon' nemnemes lakói sinlődtek, véreit e' szerencsétlen helyzetből kiemelni iparkodott 's őket meggazdagitá, az természetes. Magyarország' primásához akkoridőben nem illett, hogy rokonai a' Drágfiak' jobbágyai maradjanak; azonban Bakács e' tekintetben túlment minden határokon; birvágya évről évre

nőtt. Az esztergomi érsekségen kivül huszonöt gazdag egyházi adomány nem elégité ki vágyait; jószágot vett jószág után; 's ha tulzás is, mit felőle kortársai mondottak, hogy az országnak hatodát birá: legalább annyi bizonyos, hogy testvérének fia, Erdődi Péter, kit főörökösének nevezett ki, hazánk' leggazdagabb zászlósainak egyikévé vált, 's hogy ezen vagyonszomj sokkal roszabb néven vétetett a'bibornoknak, mint azon hatalom, mellyre születéséhez képest olly váratlanul fölemelkedett. [18])

Hol családja' fölemeléséről vagy birtokának nagyitásáról vala szó, ott az egyébiránt olly ildomos férfi, mint azt, a' milkói püspökség' megszerzésén kivül, számos esetekben mutatta, szenvedélyessé vált 's ellenségeinek erős fegyvereket adott kezébe. A' hatalomnak semmisem bocsátatik meg nehezebben, mint fukarsága, 's Bakácsot e' szenvedély' vádja alól még kevés barátjai sem menthették fel.

Külseje inkább tiszteletet, vagy helyesebben mondva, tartózkodást, mint bizodalmat gerjesztett. Magas termete, mellyet az idő még nem birt meghajtani, ritka őszfürtöktől körüllengett nagy homloka, szabályos de kemény vonásai, mellyeknek komolyságát a' sötét szakáll és erős szemöld még inkább nevelé, külsejének bizonyos méltóságot adtak; de a' sötét szem' szúró tekintetében 's azon különös mosolyban, melly néha ajkait környezé, volt valami, mi a' hozzá bizodalommal közeliteni akarót visszaijeszté. —

„Bakács ugy néz ki, mintha kőből faragták volna,“ — mondá egykor a' nádor, fiához, a' váradi püspökhöz. — „Igen — válaszolt az elmés ifju, — 's mintha e' kő alatt vipera lappangna.“ — 'S ez volt az érzemény, mellyet a' bibornok' látása sokakban gerjesztett. Kedves benyomást külseje kevésre tett, de érdektelenül nem hagyott senkit, 's ki őt egyszer látta, nem szokta elfelejteni vonásait.

Bakács 's a' király hosszabb ideig hallgattak; amaz mintha urának parancsait várná; ez, majd a' mellette fekvő irásokra, majd a' bibornokra vetve tekintetét, látszó zavarban, mint mindég, valahányszor Venczelen kivül másvalaki volt a' szobában.

„Ha felségednek más parancsolata nincs — szólt végre Bakács, — talán a' terembe mehetnénk, hol számos urak 's a' székely vitéz, kit felséged az udvarhoz rendelt, várakoznak.“

„Aha, a' székely, ki a' török' kezét levágta, ugy-e? Tudom, tudom; azt meg kell jutalmazni. De miként is hivják csak?“

„Dózsa Györgynek“ — szólt közbe a' bibornok.

„Igazság, Dózsa Györgynek; Dózsa Györgynek — ismétlé a' király többször, mintha a' nevet jól akarná emlékébe nyomni; — meg kell őt jutalmaznunk. Eminencziád is azt hiszi; de hát miként fogjuk őt megjutalmazni?“

„Felséged nemességet és czimert ad neki“ — mondá Bakács.

„Helyes, — szakitá félbe a' király — czimer és nemesség nagy jutalom, 's nem is kerül sokba."

„Azután — folytatá az előbbi — karddal, aranylánczczal, ezüst-sarkantyuval 's aranynyal himzett bibordiszruhával ajándékoztatik meg. Mindezeket — tevé hozzá, midőn a' király' zavarodását észrevevé, mellybe e' költséges ajándékok' felszámolása által hozatott — már elkészittettem 's felséged' kamarásának, Móré Lászlónak, adattam által."

A' király helybehagyólag hajtogatá fejét.

„Kettős zsoldot kap — "

„De miből? — szakitá félbe a' király a' szólót. — Tudósittatunk, hogy seregeink' zsoldjával adósak vagyunk, 's eminencziád maga mondá, hogy nem segithetünk rajta, mert kincstáraink üresek."

„Mi Dózsa' zsoldját illeti — mondá ismét Bakács, — gondom lesz rá; egyébiránt ő nem lesz fizetése' követelésével alkalmatlan. Büszkébb, mint valaha embert láttam; királyához az imádásig ragaszkodó, 's hogy zsoldra ne szoruljon, felséged negyven jobbágytelkü jószágot fog neki ajándékozni Nándorfejérvár 's Temesvár között. Az erről szóló királyi adománylevél a' nagy pecsét alatt már elkészitetett, 's a' cancellár által Dózsának felséged nevében által fog adatni. Látom, felséged el van készülve — tevé hozzá rövid szünet után, melly alatt a' király' szemei bámulva függtek rajta, — talán jó volna, ha mennénk."

„Jól van, hát menjünk!“ mondá a' király, 's miután kiáltására Venczel belépett 's urának kardját felköté, fejét a' bibornok előtt meghajtva, lassu léptekkel az ajtó felé haladott.

„De nem fogják-e mondani az urak, hogy szegény helyzetünkben ismét fölötte bőkezüek voltunk?“ — Szólt a' király a' küszöbön megállva, midőn az őt követő bibornokhoz visszafordult.

„Felséged olly bőkezü volt egész életében; egyetlen egy sincsen a' főurak között, ki királyának sokkal nagyobb kegyelmében nem részesült volna, mint mellyel most e' székely vitéz megjutalmaztatik“ — válaszolt a' bibornok.

„Igen — mondá a' király, mint látszott, eljárása' helyességén még mindég kételkedve, — azok urak, gazdagabbak és hatalmasabbak, mint minmagunk; ha királyi jövedelmeinket rájok költjük, tudja mindenki, hogy akaratunk ellen történik; de itt“ —

„Dózsa székely — szakitá félbe a' királyt követője. — Az egész székely nemzet büszke tettére; 's miután, mint felséged bölcsen tudja, Lajos király' születése óta az összes székelység neheztel, mert akkor a' szokatlan marhaadóra kényszerítetett: jó, hogy e' keserü emlék' eltörlésére alkalmunk jut.“

Fia' születésének emlitésénél, melly őt neje' halálára emlékezteté, a' király' szemei könybe lábadtak. — „Ne szóljunk fiam' születéséről — mondá sohajtva, midőn a' cseppeket szeméről letörlé, — eminen-

cziád legjobban érti e' dolgokat: járjon el a' szerint, mint legjobbnak hiszi.“ 'S ezzel a' király, a' bibornoktól követve, tovább ballagott.

Venczel, ki egy ideig utánok nézett, most, midőn a' király az ajtók megett eltünt, felsohajtott. — „Igen, ő eminencziája tegyen a' mit akar — mormogá, mig a' királyi szoba' takaritásához fogott; — de ugyan mit akar ő eminencziája? Bárcsak ismét Prágában volnánk; ott néha mégis akad egyegy hív emberünk.“

Mig egyetlen hív szolgája a' király' szobajában mindent rendbe hozott, addig ő maga Bakácscsal a' nagy terem felé közelitett. — Kövessük őt ide.

Mátyás' palotájának legbámultabb része a' római terem; e' nevét részint nagyszerüségének, részint azon római izlésben készült egyes ékességeknek köszöné, mellyek a' század' 's Mátyás' tudományos izléséhez képest falait diszesiték. Napjainkban, mikor mindenben 's főkép a' képző müvészetekről inkább a' tudományos ismeretek, mint érzeményünk szerint itélünk, e' terem, mellyre Mátyás olly büszke vala, a' műbirálónak követeléseit talán nem elégitené ki. A' góthfaragásu márványalapzatok a' rájok állitott római imperatorok' mellszobraihoz nem illének egészen; a' kék mennyezetet tartó aranyozott hegyes ívek a' közökbe festett görög istenségekkel nem fértek össze: 's Hunyadi' 's az or-

szág' czimerei, mikben minden ív végződött, némi ellentétben látszának lenni az aranyozott legio jelekkel, mellyek S. P. Q. R. betükkel a' trón mellett álltak; azonban e' különböző épitési stylusok' összevegyitése a' kor' sajátságaihoz tartozott, 's ép' olly kevéssé tünt fel, mint ha a' század' festői Krisztust apostolaival középkori öltözetekben ábrázolák, 's a' római terem mind magyarok, mind külföldiek által mindemellett mégis e' világ' legszebb termei' egyikének tartatott. Való, e' terem is megérzé az idő' változásait. A' veres aranynyal himzett selyemfüggönyök, mellyek falait egykor ékesiték, rég eltüntek. Az ötcsövü ezüst-kút, melly Mátyás' lakodalmakor a' teremben állott; a' mintába vándorlott 's vele a' mennyezetről akkor lefüggő ezüst hordó; a' nagy ezüst egyszarvu, mellyet Mátyás kilencz pohárszékeinek legnagyobbikához mintegy őrül készíttetett, mindazon poharak-, billikomok- 's ezüst edényekkel együtt, mik alatt akkoridőben e' pohárszékek görnyedének, hasonló sorsra jutottak; 's ki e' teremet boldogabb napjaiban látá, most csaknem disztelennek tarthatá azt; szerencsére azonban, az ékességek' egy része, a' terem' lerontása nélkül, el nem vétethetett. A' falhoz ragasztott porphir, márvány- 's agath-táblák, a' szobrok, festés 's aranyozások, a' magyar aristocratia' birvágyának daczára, megmaradtak előbbi helyeiken: 's ennek köszönhetni, hogy a' terem még

Ulászló' kormánya' későbbi szakában szépségének egy részét megtartá, sőt talán még nagyszerüebbnek látszott, mióta az ékesen faragott oszlopfejeket függönyök többé nem boriták el, 's a' szem, a' nélkül, hogy pohárszék vagy más egyes ékességek figyelmét magára vonnák, az egésznek nagyszerü benyomását élvezé. Minden szin és aranyozás eleven 's fénylő volt, mint mikor elkészült, csak a' trón' bársonymennyezete halványult el kissé. [19])

E' teremben most a' magyar főbb nemességnek szine vala összegyülve. Ulászló' kormánya alatt, midőn a' békés királyt nagyrészint csak egyházi férfiak környezék: a' főbb nemesek jószágaikon laktak 's az udvart akkor látogatták meg, ha magokat e' kötelességtől fel nem menthették; [20]) ezen körülmény a' ritka esetek közé tartozott; most azonban részint kiváncsiság, mert a' Rómából visszatért bibornokot még nem láták, részint e' hatalmas férfinak felhivó levelei, mellyekkel sok főbb urat a' keresztes had iránt tartandó tanácskozásokra, Budára kért: többeket, kik már évek óta távol voltak, csődített össze fővárosunkba; 's Ulászló, ki — mint egy történetiró mondá — csak jobbágyainak hatalmából sejdithető önméltóságát, e' fényes nemesség' közepette ismét nagy királynak képzelheté magát.

Nem fogjuk olvasóinkat az akkori udvar' egyes csillagainak leirásával fárasztani. Ollósi, kitől az egyes ruhadarabok' szabása iránt érdekes dolgokat halla-

nánk, nincs a' teremben, 's mi segedelme nélkül e' sok szinü, aranynyal 's gyöngyökkel himzett bársony- és damask-öltözetekhez, ugy a' gombok', boglárok', aranylánczok' 's kardkötők' becséhez nem értünk eléggé, 's csak annyit mondhatunk, hogy öltözetén 's ékességein kivül e' felczifrázott tömegről mást nem igen mondhatnánk. — *Nagy neveket*, ollyakat, melylyek azóta sirba szálltak, 's nehányat, melly maiglan fenáll, eleget sorolhatnánk el; a' *nagy férfiak*, kik e' hazát Mátyás alatt dicsősége' tetőpontjára emelték, rég hiányoztak. Ittott egy ősz fő, mint Telegdi Istváné, melly jobb időkre int, körülötte felpiperézett divathősök; 's ki e' könnyelmü sokaságot látá, melly a' hazában csak kiterjedt birtokait szeretve, saját 's utódainak a' haza iránti összes tartozásait ősei' vérével leróva gondolá, megvetéssel visszautasított minden tanácsot, elbizottságát erőnek, hiu fényüzését hatalomnak képzelé: annak, ha eszébe jutott, hogy e' hon' jövője illy ivadék' kezeire bizatott, nem lehetne el nem szomorodnia. Hazánk a' befestett sirhoz, mellyről az irás szól, vala hasonló e' napokban; vig szinezet takarta külsejét, de ez csak tudatlanok előtt rejtheté el az enyészetet, melly belsejében uralkodik.

A' fényes tömeg között, melly a' termet eltölté, mindenkinek figyelmét leginkább egy férfi vonta magára, ki, mint öltözetéből 's egész magaviseletéből látni, e' helyen nem otthonos. — Ez Dózsa vala. — Bakácstól a' terembe vezettetve,

miután senki által meg nem szólíttatott, 's miután büszkébb 's bátortalanabb vala, hogysem valakihez közelítene: a' székely vitéz a' nagy ablakok' egyikébe vonult, 's majd kinézve, majd a' teremben ide 's tova járó társaságra vetve szemeit, hallgatva várá a' pillanatot, midőn a' király 's bibornok megérkezendenek. Dózsa' külsejében nem vala semmi, mi a' nézőre kellemes benyomást tehetett volna; barnult vonásai egykor talán szabályosak lehettek, de két nagy sebhely mindent kitörlött, mi ez arczon ezelőtt szép vala; 's a' sötét, lecsüggő fürtök, mellyek keskeny homlokát csaknem egészen eltakarták; a' világos-szürke, de különös vadsággal körültekintő szemek: arczainak kellemetlen, majdnem ijesztő kifejezést adának. Vállas termete óriási erőre mutatott, de izmos tagjaiban hiányzott azon arány, melly a' férfi' főszépségét teszi; 's ki széles mellét nagyságához hasonlitá, annak ugy látszott, mintha egy, növésében megakadályozott óriást látna maga előtt. Dózsa' öltözete egyszerü volt: vörös csizma, barna, az akkori szokás szerint bő 's a' csizmákba gyürt nadrág, hasonlókép barna mente 's fölötte bő ujjú sötétkék köntös, — ez vala egész piperéje, mellynek becsét az ezüst-gombok, kardkötő 's kucsmájának sastolla mellett a' kis boglár, csak kis mértékben nevelték. — A' pazarlásig fényes öltözetek, mikben a' többi jelenlevők az udvarnál megjelentek, Dózsa' öltözetének egyszerüsé-

gét még inkább feltüntették, 's a' székely, észrevéve, hogy a' társaság' szemei rajta függnek, lealázva, megszégyenitve érzé magát.

Dózsa' lelkén különös érzelmek vonultak át e' pillanatban. Élete eddig a' székelyföld' hegyei között, hol minden ember egyenlő, vagy a' harczmezőn folyt le, hol első az, ki legbátrabb; hogy hős tetteért, melly által Nándorfejérvárt egy, akkor talán nehezen kiállható ostromtól megmenté, jutalmát elnyerje, hivatott Budára; a' nép örömrivalgással fogadja őt a' piaczon 's most, midőn azoknak körébe lép, kik e' hon' minden áldásait élvezve, a' haza' védelmezőjének legtöbb köszönettel tartoznának, nincs egy kéz, melly barátságosan feléje nyulna; sőt lehetetlen észre nem vennie, hogy a' gúnyoló mosoly 's félig elnyomott kaczagás, mellyel e' nagynevü uracsok feléje tekintgetnek, őt illetik. Mint székely, Dózsa a' főnemességet, mellyből Erdélynek vajdái 's nemzete' szabadságának elnyomói választattak, rég gyülölte; többször tapasztalta azon nyomást, melly alatt e' rend akkor az ország' minden osztályait tartá, de soha több harag 's gyülölség nem tölté szivét, mint e' pillanatban, 's csak kis alkalom kelle, hogy ez indulatok kitörjenek. —

A' fiatal Bebek Ferencz, ki aranynyal átszőtt zöld damask-mentéjében különös önmegelégedéssel járt fel 's alá a' teremben, 's elmésségét a' székely vitéz' pórias külsején gyakorlá, pajtásainak ne-

vetése által buzditva, 's bizva talán Dózsa' tompa elméjében, rovására tréfához fogott. Az ablakhoz közelitett tehát, hol Dózsa állott, 's midőn magát megnevezte, a' legnagyobb komolysággal mondá, mennyire örvend, hogy illy jeles vitézt itt az udvarnál láthat.

Hiu emberek, főkép ha csakugyan némi érdemmel birnak, 's mint Dózsa, társaságokban ritkán fordultak meg, az irónia' felfogására nem képesek; 's a' székely, minden lehető őszinteséggel, azzal viszonzá a' köszöntést, mennyire örvend ő is, hogy nagyságos Bebek János' fiával ismerkedhetett meg, kivel több ütközetben egy zászló alatt küzdött.

„'S hogy tetszik kegyelmednek Buda' vára?“ — mondá ismét Bebek, kit Dózsa' válaszának módja tréfás szándékában kissé megzavart. — Dózsa elmondá itéletét, melly azonban ugy, mint későbbi feleletei, épenséggel nem volt nevetséges, 's az ifjak, kik jóizű tréfát vártak, 's az ablakot, hol Dózsa és Bebek állt, körülfogák, már ismét elszéledni kezdének, midőn a' beszélgetés váratlanul más fordulatot vett.

„És az emberek? mit mond kegyelmed az emberekhez?“ kérdé ismét Bebek.

„Nem igen szólhatok felőlök — válaszolt amaz, — alig ismerek valakit; de a' nép az utczákon, városi létére, elég emberségesen fogadott.“

„Hogy' érti kegyelmed ezt? — mondá a' körülállók' egyike; — hisz' városi embertől több ember-

séget várhatni, mint azoktól, kik falun vagy pusztán laknak.“

„Csak ugy értem — válaszolt Dózsa a' legnagyobb komolysággal, — hogy a' tett, mellyért a' király ő felsége engem Budára hivatott, katona tett, mellyhez polgári emberek nem sokat értenek, 's mellyet, ugy gondoltam, nem igen becsülnek; de ugy látszik, a' budaiak a' jó csapást szintúgy kedvelik, mint minmagunk a' székelyföldön.“

„Hogy' ne kedvelnék — mondá Bebek, alig nyomhatva el a' nevetést, mellyre e' pillanatban felötlő és pompásnak hitt tréfája által magát késztetve érzé, — hisz' tömérdek mészáros van köztök, ki egész életén át naponkint illy vágásokat tesz; bámulom, ha a' czéh kegyelmedet tiszteletbeli tagjának nem választja.“ Ha Bebek' szavai 's a' hang, mellyen mondattak, a' gúnyoló szándékot nem láttatják is Dózsával, az elnyomott kaczagás, mellyet maga körül hallott, nem kerülheté ki figyelmét; de kardot a' királyi palotában nem ránthatott, szóvitához nem értett 's igy inkább hallgatott, mi a' körülötte álló pajkos urfiakat mindég durvább tréfákra buzditá.

Az egyik elbeszélé, hogy csatlósa van, ki az esztendős borjunak nyakát egy csapásra levágja; 's kérdé Dózsát: nem akarna-e megpróbálkozni vele? — A' másik arról tudakozódott: jobb vagy bal kezét vágta-e le a' töröknek? — A' harmadik: ki-

től tanulta e' mesterséget, 's nem próbálkozott-e előbb ágakon? — A' negyedik azt vitatá, hogy Dózsa bizonyosan ugyanazon ruhában jött az udvarhoz, mellyben a' törököt megcsonkitá. 'S igy tovább. — Mennyivel több indulat látszott Dózsa' arczain, mennyivel vadabban forgatá körül szemeit, annál vigabbakká lettek pajkos üldözői; ugy látszott, mintha e' zászlós urak' gyermekei azt tüzték volna ki feladásul magoknak, hogy a' nép' fiát, ki tettek 's nem születése után várja jutalmát, gúnyokkal üldözzék. — Dózsa hallgatva állt ott a' tömeg között, szemeit majd az egyikre, majd másikra szegezve; ujjai görcsösen kardjának markolatát szoriták, 's csak a' helynek szentsége tartá vissza kezét, hogy véres boszút ne álljon. Végre indulata kitört: „Félre tőlem kölykök, mert porrá zuzlak! — kiálta, midőn süvegét Czobor Gáspár' kezéből, ki annak épen boglárát vizsgálá, kirántotta. — Ha nem lennék királyom' udvaránál, lakolnátok tréfáitokért.“

Dózsa' indulatának rögtöni kitörése olly váratlan vala; a' szavak, mellyekkel a' legnagyobb családok' ivadékait illeté, olly meglepők, hogy ámbár félénkség az akkori nemes ifjak' hibái közé nem tartozott, valamennyien hátráltak, 's első pillanatban bámulva néztek a' szólóra, ki előttök csaknem őrültnek látszott. Felfogásuk szerint, ha csakugyan lenne is olly valami a' világon, mi közembert arra

jogosíthatna, hogy zászlós urak' irányában a' tartozó tiszteletről megfeledkezhessék: ők nem követtek el illyesmit. Unalmukban mulattak vele, bolondnak tartották, valamint ezt százszor tették másokkal, papokkal, polgárokkal, sőt nemesekkel, a' nélkül, hogy valaki ezt rosz néven vette volna; 's e' székely pór így mer velök szólni. Ha a' dolog napjainkban történik, Dózsa' szavai meglepőleg hangzanának minden aristocrata' fülében; a' XVI-ik század' kezdetében, midőn aristocratiánk arany-napjait élte, midőn Ulászló' gyenge kormánya alatt száz apró zsarnok akaratán kivül más határokat nem ismert; midőn a' jobbágynak élete, a' parasztbölgy' szépsége legfölebb azért tartattak becseseknek, mert a' kegyelmes ur' hasznára vagy mulatságára szolgálhattak; midőn a' büszke zsarnok' indulatit nem fékezé törvény, melly az árnyék-király alatt hatalmát elveszté, nem vallás, mellynek főbb szolgái a' közromlottságban részt vettek, nem müveltség, melly a' nemesség' ruháinál tovább nem hatott: 1514-ben, mondom, a' székely' bátorsága majdnem csudának látszott. De az első meglepetést, mellyközben valamennyien hallgattak, csakhamar a' legnagyobb indulat váltá fel, 's azok, kik Dózsától egy perczig visszavonultak, megfeledkezve a' helyről, most szörnyü fenyegetésekkel közelitettek ismét hozzá.

„Tudod-e, kikkel szólsz, alávaló paraszt?“ — kiálta Bebek Ferencz, Dózsát fölemelt öklével fenyegetve.

„Tudom — kiálta Dózsa, ki életében még nem ijedett vissza fenyegetésektől, 's kit indulata most szónokká tett, midőn megvető tekintetet vetett maga körül, — jól tudom, kikkel szólok: Bebekek vagytok, Csákiak, Petheők, Bánfiak, Perényit 's Báthorit is látok köztetek, legalább a' világ ugy nevez benneteket, 's ti e' családok' jószágaiból éltek; de nem látok köztetek egy valamire való embert, nem egyet, kivel a' csatamezőn ismerkedtem volna meg.“

„Szemtelen!“ — kiálta egyszerre tiz hang.

„Szemtelenek ti magatok — viszonzá Dózsa, ki azon érzelmek' kimondására, mellyek az ő, mint majdnem az egész nép' keblét évek óta tölték, e' pillanatban először talált szavakat, — szemtelenek, mondom, hogy e' fényes nevekkel éltek, mellyeket tetteitek meghazudtolnak; hogy czimereket viseltek, mellyeknek régi diszét fentartani csak férfiak volnának képesek; hogy elbúva az ellenség előtt, ti, vitéz apáknak gyáva fajzati, merészségtöket egy székely vitéz' kigúnyolásával kisérlitek meg; mert tudjátok, hogy olly helyen áll, hol kardjához nyulnia tilos.“

„Ha székely vagy — mondá egy fiatal Báthori gúnyosan — talán eszedbe juthat, hogy nem te vol-

nál nemzetedből az első, ki a' Báthoriak' pálczáját megizlelé."

„Ne félj, hetyke urfi! — mondá amaz, szemeit a' szólóra szegezve — mi nem feledjük ezt; neved' emléke fenmaradt székeinkben, 's a' gyermek még nem tud becsületesen járni, és már anyjától arra taníttatik: mivel tartozik családodnak. Hegyeink előbb fognak siksággá lapulni — folytatá, kezét mintegy esküvésre emelve, — a' székely-nép előbb elvegyül a' némettel, előbb felejti, hogy a' magyar földet ő szállta meg először, mint azt, hogy bátyád vajdája volt; de azt véled-e, mert e' vajda a' székelyek' hóhérává vált, mert zsoldosai által asszonyainkat megbecstelenitteté, mert erőtlen gyermekeket kinoztatott 's bakóival több kegyelenséget vitt véghez, mint török 's tatár, mióta a' világ áll: [21]) azt véled-e, hogy ezért én, vagy akárki más, nemzetem közül, fél tőled; hogy olly gyáva teremtést találhatsz hegyeink között, melly gyenge karodtól visszavonulna, bármennyi aranyat hányt mentéd' ujjaira a' szabó, hogy minek semmi belső becse nincs, legalább igy érjen valamit?"

A' kölcsönös ingerültség tetőfokára hágott; nehány püspök 's apátur, kik szinte a' király' jöttére vártak, rémülve a' távolabb szegletekbe vonult viszsza; mások kéréssel 's a' mennyiben koruk vagy hivatalaik által arra jogositva látszának, parancsaikkal iparkodának a' rend' helyreállitásán; de miután

a' királyi laknak szentsége sem az ifjakat, kik azt rég megvetni tanulták, sem Dózsát, ki indulatában mindenről megfeledkezett, erőszaktól vissza nem tartóztathatá: valószinüleg hasztalan minden törekvés, ha szerencsére Telegdi a' terembe nem lép, 's közbejötte által a' zajgó tömeget, melly között sokan kezeiket már kardjok' markolatán tarták, le nem csillapítja.

Vannak személyességek, kiknek velök született méltósága mindenkit tiszteletre gerjeszt. A' hatás, mellyet mintegy öntudatlanul az emberek fölött gyakorolnak, állásuktól, sőt néha érdemeiktől is függetlennek látszik; ismeretlen 's ismerős, sőt az is, ki jó tulajdonaikat nem tudja vagy nem akarja elismerni, egyiránt hódol felsőbbségöknek, mintha a' természet maga arra alkotta volna őket, hogy tiszteltessenek. Illy egyéniség vala Telegdi István. Nem hivatalos állása volt az, mi neki befolyást szerze; ámbár még Mátyás alatt, első ifjuságában, Erdély' alvajdájává neveztetve 's később Ulászló által a' legfontosabb követségekkel megbízva, Telegdi jókor megérzé, hogy olly udvarnál, hol, mióta Bakács uralkodott, a' trón' biztossága inkább fortélyban, mint valóságos hatalomban kerestetett, magyar egyeneslelküsége nincsen helyén; 's miután hosszabb ideig jószágaira visszavonult, a' tárnoki hivatalt most is csak a' király' 's Bornemisza' kérésére vállalta fel nem rég óta. Számosan voltak Telegdinél gazda-

gabbak 's bőkezüebbek, de mindamellett olly ember, ki nálánál nagyobb köztiszteletben állott volna, nem találtatott e' hazában. A' főurak 's a' nemesség, mellynek jogszerü követeléseit saját érdeke ellen is védelmezé, egyenlő bizodalommal tekintének feléje, 's a' legpajzánabb ifju mindég fékezve érzé magát jelenléte által. Ez tört'nt most is. Midőn Telegdi a' terembe lépett, az ifjak elcsendesedtek, 's maga Dózsa, ki csak egy pillanattal előbb vasát elleneinek vérébe akará mártani, visszatartóztatva érzé magát e' férfi' nyugott tekintete által.

Telegdinek már külseje is tiszteletre gerjesztett. A' szabályos arcz, mellynek vonásaiban annyi jóság 's mégis annyi férfias erő 's szilárdság vala kimondva; az idő előtt elfejéredett haj, melly homlokát körülfoná; a' sötét szemek' eleven tekintete; szóval: egész megjelenése bizodalmat ébresztett, 's mégis arra emlékezteté a' legbátrabbat is, hogy az, kihez szól, nálánál magosabban áll. — Telegdi' magatartásában nem vala semmi feszesség; a' mi külsejének méltóságot adott, az maga a' természet vala, 's erőtetésre nem volt szüksége. Még az idő is, ugy látszik, tisztelettel vonult el az agg bajnok fölött, fejére tette ezüst koronáját, de magas termetét nem hajtotta meg.

„Mit jelent e' zaj a' király' udvarában? — kérdé Telegdi rövid hallgatás után, miközben szemeit a' most körülötte álló ifjakon járatá: — ugy

hiszem, ha veszekedni akartok, más helyet lehete választanotok."

Mindenki hallgatott.

„Ugy látszik, a' dolog azok közé tartozik — mondá Telegdi komolyan, — mellyekért kiabál és veszekszik az ember, de mellyek olly csekélyek, hogy el sem mondathatnak."

„Követem nagysádat — szólt itt közbe Dózsa, ki Telegdi' szavaiból észrevevé, hogy pártolására számolhat, — a' dolog nem olly kicsiség, mint mondani méltóztatott; halálosan megsértettem."

Itt Bebek közbe akart szólani; Telegdi hallgatásra inté.

„Mondja el, vitéz földi, az esetet — szólt barátságosan Dózsához, — reménylem, ez ifjak, minden szelességök mellett, nem feledkeztek meg önmagukról annyira, hogy a' király' lakában bárkit sérteni merészlenének."

Telegdi' szavai nem tetszettek hallgatói' ifjabb részének, de közülök senki sem merte a' csendet félbeszakitani, 's Dózsa folytatá panaszát. Szólásra felhivatva 's magát annyi hallgatóktól körülfogva látván, a' székelynek szólásbani bátortalansága ujra visszatért, 's nem kis zavarban keresé az illő kifejezéseket. „Én, nagysád' szolgálatára — mondá akadozva, süvegét kezében forgatván — azon székely vitéz, Dózsa György vagyok, ki Nándorfejér-

várnál a' töröknek jobb kezét kardostól együtt egy csapásra levágtam."

„Nem volt keztyü a' török' kezén? — kérdé Zólyomi, az akkori ifjuság' legpajkosbjainak egyike, gúnyosan. — Miért feledkezik meg kegyelmed a' keztyüről?"

Dózsára e' közbeszólás egészen más hatással volt, mint a' melly általa czélba vétetett; haragja ujra feltámadt 's egy tekintetet vetve Zólyomira, mellyben megvetés 's lángoló gyülölség vegyült, ismét Telegdihez fordult, és ép' olly bátran 's férfiasan, mint a' hogy' előbb zavarodott vala, folytatá beszédét. — „Ha nem hívtak volna — mondá keserüen, — én bizonyosan nem volnék itt. Mi lenn a' végeknél tudjuk, hogy a' palotában ránk nincsen szükség. Ő felsége több kardot hall csörögni maga körül, mint a' törökök, ha a' végeket megszállják; 's ha a' király bőkezüségében jutalmakat osztogat, nem hiányoznak, kik azokat elfogadják, 's kiknek ugy sincs egyéb dolguk, mint hogy koldusokként kezeiket tartsák oda. Mondom, én nem jöttem volna, de hívtak, 's Bakács bibornok ő eminencziája maga vezetett e' terembe, 's mikor itt az ablakban állok 's nyugottan várom királyomat: ez urfi szegődik hozzám, ki magát Bebek János ő nagysága' fiának nevezi, 's utána a' többiek, 's csúfot űznek belőlem."

„Enyelegtünk vele — mondá a' fiatal Bebek, ki Telegdi' tekintetéből észrevevé, hogy bátyja' ne-

heztelését magára vonta, — de szavainkban nem volt semmi sértő, midőn e' paraszt —"

„Kit mersz parasztnak nevezni, fiu? — szólt Telegdi olly hangon, melly Bebeket azonnal elnémitá, — Dózsa György székely, 's a' haza' ügyében szerzett érdemeiért kegyes királyunk által a' nemesek' sorába emeltetett; adja isten, hogy valaha magadat tetteid által hasonlójának mondhassad."

Bebek Ferencz, kinek legnagyobb büne, mint későbbi éveiben tanusitá, a' könnyelmüség vala, rendesen ép' olly hamar meg szokta bánni hibáit, mint a' hogy' azokat elkövette; a' tisztelet, mellyel nagybátyja Telegdi iránt első gyermekségétől fogva viseltetett, szintén nagyobb vala, mintsem hogy neki könnyedén ellentmondana; de midőn magát az egész udvar előtt ennyire meggyalázva hivé, büszkesége felforrt 's megvető tekintetet vetve Dózsára, csak azt jegyzé meg, miszerint Dózsa uram ő kegyelme talán önmaga is bámulni fogja, hogy Bebek Margitnak férje Bebek János' fiát nálánál kevesebbre becsüli.

„'S mit tettél, hogy akár én, akár másvalaki többre becsüljön? — mondá Telegdi, felindulva öcscse' hetykélkedésén, mit a' pirosságból, melly arczain végig futott, gyanithatni; — hol van a' tett, mellyel a' Bebekek' hirét nevelted? mik azon érdemek, mellyek által magadat eldődeid' való fiának

tüntetted ki? te, ki ha ma sirba szállsz, családodból az első leendesz, kinek kövére nevednél 's korodnál egyebet nem irhatni; 's te mered büszkén lenézni e' vitéz férfiat, ki, mig te Budán személyedet piperézed, Nándorfejérvárnál a' magyar becsületet kardjával fentartá; 's miért volnál büszke? mert régi családból származol? mintha bizony Velenczében élnénk, hol a' nemzetségek' fénye fenállásuk' évei szerint számitatik. Nálunk más a' szokás. Szüntelen harczaink között legdicsőbb nemzetségeinket az ellenség' vasa hamar fel szokta emészteni; történeteink' legszebb lapjain majdnem mindég uj neveket találsz, 's kik a' régiekből megmaradtak, azok öntetteikre büszkék, 's őseik' érdemeire gyáván nem szoknak hivatkozni."

Az ifjak hallgattak. Dózsa büszkén tekinte körül, mintha mondani akarná, hogy ő is erőt érez magában, azok' sorába emelkedni, kikről Telegdi szólt.

„'S legyen most vége a' haragnak — folytatá emez, — te, öcsém, nyujtsd e' vitéznek jobbodat 's kérj tőle bocsánatot."

„Ha nagybátyám parancsolja, im odanyujtom kezemet" — mondá Bebek nem zavar nélkül 's ovatosan kikerülve az engedelemkérést.

„Mi székelyek, mint nagysád, ha 1488-ra visszaemlékezik, midőn, mint alvajda, köztünk megfordult, tudni fogja, nem szoktunk másnak paran-

csára kezet nyujtani senkinek, — szólt Dózsa visszavonulva, olly kifejezéssel arczain, mellyből látni lehetett, hogy sértését nem feledé; — mi parasztok nem értünk illy udvarias fogásokhoz; Bebek ur 's én elélhetünk egymásnak barátsága nélkül is."

Bebek lángoló arczokkal visszavonta kezét; Telegdi még szólni akart, de épen akkor nyiltak meg a' terem' ajtai, 's Bakácstól és más főuraktól 's kamarásoktól kisérve, belépett a' király.

Nem fogjuk hosszasan leirni az ünnepélyt, mellyel a' fölovászmester Dózsának paizsra festett uj czimerét átadá; csizmájára egy apród által ezüst sarkantyuk csatoltattak, 's barna köntöse veres, aranynyal himzett damaskmentével cseréltetett föl. Azon kegy 's méltóság, melly által Mátyás minden legkisebb adományait olly becsesekké tevé, hogy az, ki valakit általa megjutalmaztatni látott, hasonló bér' elnyeréseért életét adta volna, Ulászlóban annyira hiányoztak, hogy Dózsát kivéve, e' jelenet által talán senki sem érzé magát érdekelve, 's mindenki örült, midőn a' pécsi püspök és cancellár, Szakmári György, a' hosszu nemes- és adománylevelet végig olvasván, a' király, a' neki kamarásai által kezébe adott aranylánczot a' trón előtt térdelő Dózsának nyakába akasztá, a' diszkardot kezébe adá, 's miután a' mellette álló püspökkel pár szót szólt 's magát mindenfelé meghajtotta, lassan, mint jött, ismét szobáiba vonult.

Mihelyest a' király távozott, a' jelenvolt urak széledni kezdének, 's Dózsát, Telegdinek kivételével, ki őt, midőn a' királylyal eltávozott, nyájasan köszönté, senki sem méltatá a' legkisebb figyelemre. A' székely vitéz, ki midőn Nándorfejérvárról Buda felé utazott, dobogó szivvel sok száz óráig a' dicsőségről álmadozott, melly rá e' palotában vár; most, midőn jutalmát elnyerte, minden arczon, mellyre nézett, gúnyoló mosolyt vélt észrevenni; minden beszélgetésről, mellyet a' távolból nem érthetett, azt hivé, hogy az őt ócsárolja; minden szem, melly feléje fordult, ugy gondolá, megvető tekintettel függ rajta: megvetve, meggyalázva érzé magát, 's az indulatot, melly e' gondolatnál keblében mindég hatalmasabban emelkedett, talán nem mérsékelhette volna, ha Bakács, midőn a' királytól visszatért, a' terembe nem jön 's őt a' lehető legnagyobb nyájassággal magával nem hívja. —

Midőn a' királyi palotát 's mindazon büszke urakat, kik rá megvetéssel néztek, elhagyva, ismét lován 's a' bibornok' kocsija mellett a' nép között látá magát, 's midőn ezer kéz az előtte, Bakács' egyik hajduja által vitt czimerre mutatott, mellyen levágott véres kar zöld mezőn vala látható, 's midőn ezer hang nevének éljeneket rivalgott 's a' sokaság a' fényesen öltözött uj nemest tapsokkal fogadá: csak akkor simult le haragos ránczokba szedett homloka ismét. Eszébe jutott, hogy azon fel-

piperézett uracsokon kivül, kik a' királyi termekben körülcsuszkáltak, más fiai is vannak e' hazának; 's Dózsa, a' nép' fia, boldogabbnak érzé magát hasonlóinak tisztelgése között, mint az aranyláncz 's a' birtok által, mellyet neki királya, minden jó szó nélkül ajándékozott.

III. Fejezet.

Ha mindjárt Buda' várának egykori szépségét hazafiságunkban ép' olly kevéssé engedjük magunktól elvitáztatni, mint egy tisztességben elaggott hölgy' egykori bájait: mégis meg kell vallanunk, hogy' azon tudományos 's müvészeti élet, mellyet Mátyás alatt fővárosunkban találunk, félig sem volt olly magyar 's olly terjedelmes, mint mennyire azt mindenikünk kivánná és mennyire sokan hiszik. Nem szenved kétséget, hogy azon esetre, ha Mátyást egy, vagy több, legalább középszerü fejedelem követi, 's ha a' kegyes ég e' nemzetet belső küzdelmeitől 's a' mit szültek — a' mohácsi vésztől megőrzi: a' müveltségnek akkor elhintett magja csirázni 's virágozni fogott volna e' hazában is; 's hogy Buda, minden szépnek és dicsőnek tüzhelyeként, mindég messzebb körökre terjesztvén sugárait, a' magyar, ki a' fővárosában összegyült idegen tudó-

sokat 's felhalmozott könyveket kezdetben csak csudálkozással 's néha megvetéssel nézé, később a' tudományos mozgalomban, melly a' XVI-ik század alatt Europa' népeit uj életre ébreszté, szintén részt vett volna. De Mátyás' műve bevégezetlenül maradt; 's az, ki a' történetekben nem önkivánatainak igazolását, hanem a' valót keresi: ugy fogja találni, hogy a' királyi udvarnak müveltsége 's izlése, Budán 's más királyi palotákon 's nehány püspök' vagy országzászlós' házain túl, a' nagy Mátyás' kormánya alatt sem terjedett messzebbre. — Az elhiresztelt tudós társaság, a' tanodák, az udvari társalgásban felmerülő jó izlés 's lovagiasság, minden, mit a' külföldi Mátyás alatt e' hazában csodált, csak egy nagy egyéniség' befolyása által teremtetett, 's nincs mit bámulnunk, ha a' nagy király' halála után nehány évtizeddel e' hazában, mint azelőtt, csak félig ázsiai, félig középkori állapotokat találunk, 's Mátyás' dicső uralkodására Budán kivül alig emlékeztetett más, mint a' nép' alsó osztályai között a' meg nem szünő vágy, mellyel az igazságos fejdelmet visszaohajták, a' felsőbbeknél azon romlottság 's azon olasz elvek, mellyek Beatrixxel Nápolyból Budára hozattak, 's a' nemességnek az udvarhoz közelebb álló részétől elfogadtattak. — A' történetek' általános tanusága bizonyitja, hogy a' szabadság, müvészet, magasabb müveltség, szóval: minden, mire nemzetek méltán

büszkék lehetnek, nekik nem fejdelmi ajándékul, hanem csak hosszu évek' szerzeményei gyanánt juthatnak osztályrészül; 's ezt tapasztalta a' magyar, Mátyás után. Az élénk mozgalom, mellyben a' haza e' nagy király alatt előrehaladott, vele együtt megszünt, 's az utas, ha Pestnek falain 's kertjein túlment, ismét ázsiai pusztán képzelheté magát, melly fölött a' távolból átlátszó királyi várnak tornyai 's fényes kúpjai, csak mint a' délibábnak a' jövő pillanatban eloszló képei, tüntek föl szemei előtt. 22)

E' térre vezetjük olvasónkat. Nem szükség, hogy [illegible] leirásával fárasszuk. Sok változott e' hazában, de a' Rákos nem, 's habár Ulászló' kormányának vége felé 1514-ben a' hires mezőn kevesebb szomoru emlék támadhatott is a' hazafi' szivében, és Pest, akkori szük falai közé szoritva, nem terjedett mostani nagyságára, 's habár a' folyón túl felmagasló Buda azóta alább szállt: a' mező pusztán 's elhagyatva áll napjainkban, mint akkoron.

Ugyanaz nap' estvéjén, mellyen Dózsát reggel a' királyi udvarnál láttuk, Pest' kapuitól mintegy félórányira, a' Rákoson egy kis csapat lovassal találkozunk. Lépve haladnak a' város felé; fáradt lovaik mutatják, hogy ez' nap már hosszabb utat tettek; a' két erősen megrakott gebe, melly a' kis csapat után vezettetik, világos jelül szolgál, hogy

távolföldről jőnek. Minthogy müveltségünk akkoridőben annyira még nem emelkedett, hogy nemességünk a' szegény adózók' előfogatain hintóban járjon: ez utasokban előkelőbb nemesekre ismerünk; hogy főurakat nem látunk magunk előtt, azt kisérőik' csekély száma bizonyitja.

A' tizenhatodik század' kezdetét egész Europában, a' nemességnél 's polgári rendnél, pazar fényüzés jellemzé, 's a' magyar e' tekintetben felülmulta kortársait; főkép hiveiknek száma 's fényes öltözete által igyekeztek a' zászlós 's főurak egymást felülmulni [23]) 's igy az, ki a' kis csapatot látá, mellyel a' Rákoson találkozunk, már egyszerü öltözetükből kivehette, hogy nem Bebekek, Báthoriak, Ujlakiak vagy ezekhez hasonló urakkal jött össze; valamint más részről fegyvereik- 's lovaikból — mik akkoridőben a' fényüzés' legköltségesebb nemeihez tartoztak — ismét azt is észrevehette, hogy nem közönséges nemesembereket, hanem ollyakat lát maga előtt, kik az előkelőbbek neve alatt, mint napjainkban, ugy már akkoron is az egész megye' nevében szóltak, 's a' főurak' felsőbbségét legfölebb az által ismerék el, hogy állásuk iránt néha irigységöket tanusiták. De nézzük e' lovasokat közelebbről.

Elől egy sorban három férfit látunk. Középen, izmos fekete ménen, sötét szinü hosszu mentében, egy ősz vitéz lovagol; akár őt, akár paripáját néz-

zük, megismerszik, hogy mindketten láttak szolgálatot; emez minden fölösleges hánykolódás nélkül nyugottan halad előre; amannak elbarnult arczán ifju szépségéből már csak férfias erejének kifejezése maradt meg. E' férfi mellett jobbról, délczeg paripán, egy ifju; balról, csuklyában, szerzetes lovagol; mindketten, ugy látszik, lovaikkal foglalkozva: amaz, hogy szép almás-szürkéjét időről időre ugrásra vagy más szép mozdulatokra birja; ez, hogy fáradt 's kissé vastag ménjét társaival egyenlő lépésre kényszerítse. E' főszemélyek után négy szolga jő, kik két, pogyászszal megrakott gebét vezetnek. Hacsak öltözetöket tekintjük, e' cselédséget, mellynek mindenik tagja, ugy látszik, saját kedve 's izlése szerint választá ruháját, fényesnek senki sem mondhatá, de termetre nézve derekabb magyar legényeket nem láthatni; a' bihari rónaság már akkor is megtermé szép magyar faját, mellyet Szalonta' vidékén jelenleg látunk, 's lovaik, fegyvereik 's egész külsejök mutatá, hogy ha kevésbbé fényes ruhában járnak is, szükséget uroknál nem szenvednek.

Ártándi Tamás ur — mert vele 's Pál fiával és házi káplánjával találkozánk most a' Rákoson — a' külső fényüzést semmibe se vette; egyike vala ő azon vagyonos nemeseknek, kik akkor, mint most, az e' hazában lakó polgároknak kétségen kivül irigyletre legméltóbb osztályát tették, 's távol az udvar' cselszövényeitől 's a' hatalom után küzdő pártok' vitat-

kozásaitól, ősi jószágaikon boldog függetlenségben tölték napjaikat. Ha Ártándiban megvan a' nagyravágyás, ő, kinek neve Mátyás király' csatáiban annyiszor emlitetett, 's ki a' Perényiekkel, Telegdiekkel, Bornemiszákkal 's majdnem mindazokkal, kik Ulászló alatt e' hazát kormányzák, szoros barátságban állt, szinte fölemelkedhetett volna magasabb hivatalokra; de a' becsületes magyar emberben valamint azon hiuság, melly fényes ruházatokban gyönyörködik: ugy az is hiányzott, melly által mások történeti jellemekké emelkednek; 's Mátyás' egykori kedves bajnokát, hosszu hadi szolgálat után, ugy mint mikor először kardjához nyult, egyszerü nemesember' képében látjuk magunk előtt, ki őseitől rá maradt becsületes nevén kivül más czimmel nem bir.

Való, hogy az, kit Ártándi Tamásnak hittak, beérhette e' névvel, melly Bihar-vármegyében annyit jelente, mint Konyárd, Ártánd 's Kerekinek urát, Sas' és Mező Peterdnek főbirtokosát, főkép ha hozzáadjuk, hogy Mátyás király' minden hiresebb hadi tetteinél neve dicsérettel emlitetett; de ha visszagondolunk a' korra, mellyben élt, 's mellyben, mintha határaink között általános ragály terjedett volna el, alig találkozott, ki e' szegény hazát nem akarta volna kormányozni: nem fogunk azon bámulni, hogy Ártándinak minden közdolgoktóli visszavonulása 's az egyszerü életmód,

mellyel mindenben apái' szokásához ragaszkodva ősi várában tanyázott, szomszédai 's baráti által különösnek tartatott, 's hogy Tamás ur egészen a' régi világhoz tartozó embernek mondatott.

Furcsán hangzik, ha most, több mint három századnak leforgása után, valakiről azt olvassuk, hogy 1514-ben a' régi világhoz tartozó embernek mondatott, csak azért, mert ruházat-, életmód- 's nézeteiben kortársainál huszonöt vagy harmincz évvel hátrább maradt; de meg kell vallanunk, hogy ezen, Ártándiról elterjedt vélemény, nem vala igazságtalan. Életének szebb része a' nagy Mátyás' szolgálatában folyt el, 's mikor királya meghalt, Ártándi nem akart tovább haladni korával; megállt ott, hazánk' dicsőségének napjainál, 's az idő, melly azóta elfolyt, általa csak arra használtatott, hogy e' szebb napokra visszaemlékezzék.

Midőn a' nagy Hunyadinak fia 1458-ban Rákoson királynak választatott, Ártándi Tamás, nyolcz éves korában, atyjával ott volt a' választásnál; 's a' fegyveres nép' dörgő szózata közt, mellyel Mátyás, királynak köszöntetett, felhangzott a' gyermek' örömteli kiáltozása is. Nem volt tizenhat éves, midőn első izben fegyvert viselve, királyát a' havasalföldi háboruba követé, 's azóta élete válhatlanul Mátyás' lépéseihez vala kötve; vele ment a' csehek 's törökök ellen, ott volt Olmucz' és Bécs' meghóditásánál; ha a' király Budán vagy visegrádi

várában tanyázott, Ártándi részt vett a' lovagias játékok- 's fényes vadászatokban, mellyekkel ura idejét tölté; ha ez seregeit uj hadra szólitá, az első, ki jobbágyaival zászlójához érkezett, ismét Ártándi vala; ha a' király csatában ellenségeitől szoritva látá magát, bizonyos lehetett, hogy a' hű bihari tőle nincs távol, szóval: mig Mátyás élt, Ártándi nem maradhatott hátul, hisz' neki ott kelle lenni királyánál, 's az mindég elől járt.

Hogy Mátyás, ki a' titkot, melly által a' tömegek' szeretetét megszerezhetni, minden kortársainál jobban ismeré, 's ki nemzetünket épen az által tevé nagygyá, mert e' nemzet' gyengeségeit is a' haza' hatalmának növelésére használá; hogy ő, ki — mint Nagy Sándorról olvassuk — seregének még közvitézeit is ismeré 's nevöknél szólitá [24]), Ártándinak határtalan ragaszkodását észrevette 's a' rendithetlen bátorságu férfit számtalan kicsiny kedvezések 's a' király' szájából olly jól eső dicséret által mindég inkább magához lánczolá: az olly természetes, hogy, magát Ártándit kivéve, Mátyás' udvaránál talán senki sem volt, ki ezen csudálkozott volna, ámbár kétségtelenül nem hiányzottak, kik e' kegyet irigylék.

Mátyás' kormánya alatt Ártándi udvari ember volt. Nem olly értelemben, mint azok, kik, mióta Beatrix Budára jött, a' királyi palotát cselszövényeikkel tölték be: de udvari ember, mennyiben

sehol olly jól 's otthonosan, mint királya' közelében, nem érzé magát, 's mennyiben, legalább saját 's igen sokaknak véleménye szerint, Mátyás' teljes bizodalmát birá. Mint a' nap körül e' sárvilág: ugy nagy fejedelmek körében sok aljas és nemtelen anyag forgolódik; 's igy vala az Mátyás' udvarában; még Mátyás is, kit történetiróink eddig mindég csak lovagias oldaláról fogtak fel, sokkal mélyebben volt beavatva a' XV. században gyakorlott politicába [25]), hogysem minden tettei 's titkos tervei az egyeneslelkü katonának helybehagyását nyerhették 's vele közöltettek volna; minderről azonban Ártándi nem gyanitott semmit. Ő királyában csak a' világ' első vezérét, udvarában csak, néha ugyan haszontalan, de mindenesetre tántorithatlan hűségü szolgákat látott, 's ha talán Beatrix királynénak magaviselete nem elégité ki őt mindenkép, legalább azzal vigasztalá magát: hogy ha már Mátyásnak házasodnia kellett, olly asszonyt, ki hozzá érdemes, ugy sem találhatott volna.

Mióta a' nápolyi asszony Budára jött, a' király' háztartásában tetemes változások történtek. Mátyás kevesebbet társalkodott nemeseivel, a' fényüzés napról napra nőtt, az udvarnál több formaságok hozattak be, 's mi katona-embernek legszükségtelenebbnek látszott, a' tudósok' 's könyvek' száma mérték nélkül megszaporodott; de Ártándi morgás nélkül eltürte ezt is, 's bár sohajtva, de pa-

nasz nélkül ölté fel uj szabásu bársony- vagy selyem-ruháit, sőt szinte kibékült a' tudósokkal, 's megölelé Bonfin Antalt, midőn hallá, miszerint csak azért tartózkodik Magyarországban, hogy Mátyás' nagy tetteit irja le. — „Mátyásnak — igy gondolkozott magában — mindég szüksége lesz katonákra, 's ha ezeket béke' idején selyem- 's biborban akarja látni maga körül, miért ne töltsük kedvét? mihelyt ismét háboru lesz, majd vasba öltözünk, 's Mátyás ugy, mint bármellyik közülünk; ő kétség kivül legjobban tudja: miért aggatjuk ez idegen rongyokat vállainkra?“ — Mig Mátyás élt, Ártándi' keblében nem támadhatott elégtelenség; a' világot, mellyben élt, kedves királya kormányozá: miként mehetett volna az máskép, mint jól! —

Mátyásnak halála után azonban élete más fordulatot vön. Az, mi tetteinek, sőt gondolatainak eddig irányt adott, nem létezett többé; mit keressen a' világon ő, az egyes bajnok, ha vezére sírjába szállt? Sokan siratták Mátyást e' hazában, de bizonyosan senki sem inkább Ártándinál; 's ha Corvin János nyugottan királynak választatik, mint Ártándi lelkesedésében gondolá, hű követője talán el nem viselhette volna bánatát. A' választási küzdések, a' harag, mellyet annyi aljas hálátlanság' látására érezett, végre a' rövid fegyverzaj, melly a' megürült trónért támadott, egy időre fölverék őt fájdalmából; 's midőn ez megszünt, János herczeg-

nek seregei a' Sárviznél megverettek, 's ugyanazon Kinizsi által verettek meg, kit Mátyás porból emelt föl: Ártándi megundorodott a' világtól, 's elzárkozva Kereki várába, közdolgokról semmit sem akart hallani azontúl. — „Meghalt Mátyás király: oda az igazság, oda a' becsület, oda minden! — olly világban, hol még Kinizsi is árulóvá válik, dolgom nincs!" igy szólt sokszor; 's noha akkor csak negyven esztendős vala, hosszabb ideig semmi se birhatá őt arra, hogy Kerekit odahagyva, ismét az ország dolgaiba vegyüljön.

1505-ben a' bihari nemesség őt Tordai Miklóssal, Bajoni Jánossal, Toldi Mihálylyal és Mochtoi Miklóssal, mint követet küldé a' rákosi gyülésre. Tudjuk, hogy ezen országgyülés' tagjai, aláirásokkal megerősitett oklevél által arra kötelezék magokat, hogy külföldit sohasem fognak királyuknak ismerni. — Ezen, már hosszabb időtől tervezett határozatnak keresztülvitele volt az ok, melly Ártándi Tamást arra birá, hogy ősi lakát még egyszer rövid időre elhagyá; a' mit azonban akkor Budán látott, még inkább megerősité őt előbbi nézeteiben; 's mig mások, a' rákosi mezőn adott szavukat megtörve, Miksa császárral uj egyezkedésekre léptek: Tamás ur Biharba ment 's jószágain tölté életét, honnan talán soha ki nem mozdul, ha barátjai', főkép Telegdi István' kérésének nem enged 's nem határozza el magát arra, hogy fiát Pált, ki most huszonegyedik

évét érte el, önmaga mutassa be a' királyi udvarnál. Kétségen kivül a' legnagyobb áldozat, mit fiaért tehetett. —

Ártándi hatvannegyedik esztendejét töltötte be: de ki őt látá, husz esztendővel fiatalabbnak gondolhatta: fekete haja 's szakálla alig kezde őszülni; egyenes tartása, melly által férfiasan szép termete még inkább kitünt, 's maga az arcz, mellynek egykori szépségét nehány, homlokán átvonuló redő csak komolyabbá tevé, de nem rontá meg: élete' delében álló férfiura mutattak. Ki őt kedves fekete paripáján látá egyszerü köntösében, mellynek egyedüli ékessége fegyvereiben állott; Mátyás' bajnokainak egyikét gondolá látni maga előtt, kit, hogy az utódoknak mintául szolgáljon, az idő meghagyott régi állapotában.

A' fiatal ember, ki Ártándi mellett lovagol, Ártándi Pál, az előbbinek fia, 's — valljuk meg mindjárt első találkozásunknál — éltének büszkesége, mit rosz neven még az sem vehetett volna, ki az apai szeretet' gyengesége iránt nem tud engedékeny lenni. — Ha volt valaha ifju, kire apa méltó büszkeséggel tekinthetett: Pál volt az. A' természet bő kezekkel halmozá ez ifjura adományait. Szépsége, melly Biharban 's Erdélyben, hol anyai rokoninál néha megfordult, szinte közmondássá vált; a' kitünő ügyesség, mellyet minden férfias gyakorlatnál tanusitott: bátorsága, mellyet Báthori István' társaságában tett

kisebb ütközetekben, minők akkor az ország' szélein a' törökök ellen naponként történtek, már is több izben bebizonyitott; sebes esze 's még tudományos készültsége is, mellyet a' kereki várkáplán' Vitus' fáradságának köszönhetett 's mellyben minden, szomszédjában lakó nemes ifjakat felülmult: Pált már akkor annyira kitünteték, hogy hire az egész vidéken elszárnyalt, 's Perényi Ferencz, a' nádor' fia 's bihari főispán, senkit sem szeretett inkább nálanál. Mellyik apa nem örülne illy fiának?! ki nem tartja természetesnek, ha Tamás urnak, noha százszor ismétlé, hogy második fiát, Balást, egy cseppel sem szereti kevésbbé, mégis, ha gyermekeiről dicsekedve szólt, Pál' neve többször jött ajkaira?

Pálnak jellemére ennyi magasztalás befolyás nélkül nem maradhatott. A' dicsvágy, mellynek csirái minden férfikebelben szunnyadoznak, jókor fölébred a' szívben, ha dicséret által ébresztetik; 's e' szenvedély Pálnál annyival erősebb lett, mennyivel kevésbbé érezé magát kielégítve azon táplálék által, mellyet eddig talált. Az öreg Ártándi, ki fiának e' hajlandóságát beszélgetéseivel, mellyek kivétel nélkül Mátyás' dicső tetteit tárgyalták, nem kissé nevelte, benne csak egy jó tulajdonsággal többet látott, 's nem egyszer mondá az öreg Vitusnak: mi kár, hogy fia nem inkább Mátyás király alatt, mint e' gyáva korban született! — de ha Tamás ur több emberismerettel bir 's ha fiát kevésbbé szereti: észrevehette volna,

hogy nemcsak dicsőség, hanem dicséret után is vágyódik, 's hogy nemes tulajdonságai közé már is nem kis adag hiuság vegyül.

Ha azon számos barátai között, kiket, mint valamennyi ifju, birni vélt, mindég Perényi Ferenczet nevezte a' többiek előtt; ha senkinek társaságát anynyira nem keresé, senkit annyiszor le nem kötelezett magának: világos, hogy a' valóban szép tulajdonokon kivül, mikkel az akkor alig tizenhat éves Perényi birt, azon körülmény, miszerint Ferencz, a' nádornak fia, bihari főispán 's már akkor kinevezett váradi püspök, Pál' előszeretetére nem volt befolyás nélkül. — Valahányszor a' nemesség bármilly alkalommal fegyverre kelt, a' pontosságnak, mellyel az ifju Ártándi az elsők között megjelent, kötelességérzetén kivül talán nem utósó indoka volt az is, hogy magát illy alkalommal a' legjobb lovasok' egyikének ismertethesse. Nyájas volt minden szegényebbek iránt, 's ha parasztháznál lakodalom vagy keresztelő tartatott, a' szép urfi sohasem hiányzott, mi által jobbágyainak kedveltjévé vált; de itt sem mondhatjuk, valjon természetes nyájassága volt-e az ok, melly őt ezen eljárásra birta, vagy pedig azon körülmény, mert magát olly társaságban, hol nálánál magasabbat nem látott, legjobban érzé, sőt szinte hajlandóbbak vagyunk az utósót hinni, miután tudjuk, hogy Pál, ha a' Báthoriakhoz 's más főurakhoz, kik a' környékben laktak, meghítták, ezen ünnepélyekben, hol az egész nemes-

ség együvé gyült, többször csak annálfogva nem akart részt venni, mert apját nem birhatá arra, neki selyem- 's bársonyköntösöket vegyen 's cselédeit az ujabb divat szerint öltöztesse. — Azon, hogy apja Pálnak e' hajlandóságát nem ismeré, annyival kevésbbé csodálkozhatánk, mennyivel ügyesebben titkolá el azt mindenki előtt, olly annyira, hogy azon esetre, ha valaki őt ismerősei előtt hiunak mondotta volna, bizonyosan aljas rágalmazónak tartatik. Akkor, mint napjainkban, a' századik sem tudta, hogy azok, kiknek hiusága felpiperézett ruházatukon megismerszik, nem a' leghiubbak, hanem csak valamivel ostobábbak. Az Ártándiak' várkáplánjától pedig, ki Pált nevelte volt, illy belátást követelni igazságosan nem lehetett.

Vitus azon szerencsés teremtések közé tartozott, kik félszázadig élhetnek az emberek között, a' nélkül, hogy gyermeki bizalmukat, mellyel körükbe léptek, elvesztenék, 's kik, a' pálya' végén visszatekintve multjokra, alig találnak egyebet, mint nyájas emlékeket. Ki az élet' tusáiban részt nem vesz, ki az emberek között idegenként jár, 's, czéljaik után nem versenyezve, utjokban nem áll: az, mint idegenek, minden társaságban csak szivességet talál, 's miért kételkedjék azon, mit hinnie olly édes? — Ez vala Vitusnak helyzete. Kolostorba lépve első ifjuságában, ott a' scholasticai theologiával töltötte idejét; ezelőtt huszonnégy esztendővel pedig Ártándi Tamás'

várába fogadtatott, 's itt ismét keskeny körű tudományos munkáit folytatá, 's igy a' jámbor minorita a' világból épen csak annyit ismert, mennyit zárdájából 's a' kereki vár' ablakaiból láthatott; ott a' priorság után nem vágyó szerény társat senki sem üldözé; itt a' becsületes házi ur 's szolgái a' jámbor barátot tisztelék: csuda-e, ha neki, midőn régi theologiai könyveket másolt, vagy a' váradi püspök' számára a' nagy breviariumot festésekkel ékesitette — min tiz év óta dolgozott —, ha neki ugy látszott, mintha e' földön mindenütt isteni nyugalom uralkodnék, 's ha Husz' és Viklef' eretnekségei nem volnának, az egész emberi nem teljes békében 's egyetértésben élne. — Ártándi Tamás sem volt nagy emberismerő; azonban nem egyszer történt, hogy, a' baráttal beszélgetve világi dolgokról, maga is elmosolyodék 's elismeré, mennyire jó, könyvekkel 's tanulással foglalkozni, már csak azért is, hogy a' világról semmit se tudjunk.

A' tudósnál nincs érzékenyebb ember, 's Ártándinak illy kifakadásai mást talán megsértettek volna, de Vitus miattok sem Ártándi' társaságához, sem tudományaihoz nem vesztette el kedvét, 's csak annyival több szorgalommal foglalkozott a' kis Pálnak nevelésével, meg levén győződve, hogy apjának hibás nézetei kizárólag annak tulajdonithatók, mert sem deákul, sem egyátalán olvasni nem tud. Hogy egy fiatal nemes' nevelése a' tizenhatodik század' kezde-

tén más tanulmányokból állott, mint most, 's hogy akkoridőben a' tudományok az általános nevelésnek körülbelöl csak épen ollyas részét tevék, mint napjainkban a' vivás 's lovaglás, mi akkor fődolog vala: igen természetes; azonban bármilly kis része volt is Vitusnak az ifju Ártándi' kifejlődésében, bizonyos, hogy azt, más nevelők' módjára, egészen magának tulajdonitá, 's Pálban egy uj Caesart 's Nagy Sándort látott. — A' jámbor barátnak ezen 's az egyházi hatóság' suprematiáján kivül, mellyről olly szivesen beszélt, talán nem is volt más szenvedélye.

Ez utósóról mondhatjuk, valóságos szerencse, hogy az Vitus' keblében létezett, különben nem tudni, a' földesur 's udvari barátja huszonnégy hosszu évnek annyi hosszu estéjén miről beszéltek volna, ha nem a' római egyház' hatalmáról, mellynek a' lovag a' világi hatalom alá való rendelését, a' barát suprematiaját vitatá.

E' társaság — mellynek leirásával talán hosszasabb időt, mint olvasóink ohajtották volt, annálfogva töltöttünk, mert egyik tagja e' történetben kitünő részt foglal el, a' többiek, hazánk' akkori állapotára nézve, hol számos, hozzájok hasonlók léteztek, jellemzők — lassu léptekkel haladt a' város felé. A' beszélgetés' minden tárgyai ki valának meritve; Ártándi órákig dicsérte Mátyást a' szigoruságért, melylyel az érsekeket 's püspököket rendben tartá, 's a' római curia' beavatkozásait visszautasitotta. Vitus,

Ulászló' ajtatosságát, szelid erkölcseit emelé ki, 's magasztalá a' kort, mellyben az esztergomi érseknél Magyarországban hatalmasabb férfi nem volt. Most a' társaság régen hallgatva lovagol egymás mellett. Mióta Buda' vára feltünt szemeik előtt, Pál a' jövővel, apja multjának emlékeivel inkább foglalkodtak, mint hogy beszélgetésre kedvök lett volna; Vitusnak lovával volt dolga. A' vén pej, az ártándi várbarát' paripájának csak szelid erkölcseinél fogva választva, évek óta egy vagy legfölebb két órányi távolságnál tovább nem hordá, 's most, miután Biharból idáig jött, 's ez utósó nap egyhuzomban öt óráig meg sem állt, minden intés, sarkantyu, sőt a' barát' bőröve által sem buzditathatott sebesebb haladásra.

„Ugy látszik, a' tisztelendő urnak lova nem akar tovább haladni“ — szólt végre Pál, midőn nevelőjének sohajtozásait észrevéve, ön' paripájának megelégedve nyakát veregeté.

„Dehogy nem akar — mondá a' másik, ismét bőrövét suhogtatva lovának feje fölött, mig másik kezével, hogy egyensúlyát el ne veszitse, a' nyeregkápához fogózkodott, — akarna bizon, de nem tud szegény állat. Előre láttam; öt óráig menni egyhuzomban: azt sem ember, sem marha nem tartja ki.“

„Nézze tündéremet — szólt a' másik, lovát szöktetve, — alig birom tartani.“

„Mert nem hagyja békével — válaszolt az előbbi, — 's azonkivül Szellő idősebb is és kissé meg-

bizott; igazi vétek a' szegény állatot igy kinzani, főkép ok nélkül. Egy nappal előbb vagy később jövünk Budára, mindegy; 's a' mint mondám, legjobb lett volna Czinkotán meghálnunk. Ha a' lovak megbetegszenek, vagy más bajunk történik, 's pedig sötét lesz, mielőtt Pestre érünk, és — mint tudja — nox homini inimica; Pál urfi lesz oka."

Meg kell vallanunk, hogy Vitusnak ezen vádja nem vala igazságtalan. Pál, mint mondtuk, nem volt minden hiuság nélkül; a' hely, mellyet eddigi társaságában elfoglalt, mindég az elsők közé tartozott; azonkivül vagyona, a' nádor' fiával való barátság 's személyes tulajdonai azon reményre jogositák, hogy a' szerep, melly az udvarnál reá vár, szinte nem leend alárendelt; miként ne kerülne el mindent, mi által magát nevetségessé teheté. — Ulászló' korában a' főurak egész seregekkel, Ártándihoz hasonló vagyonosabb nemesek legalább ötven vagy száz lovassal jelentek meg királyuk' udvarában; 's hogy Pál négy, egészen parasztokhoz hasonló cseléddel 's Vitus' társaságában a' királyi udvarban nem akart először föllépni: azt a' deli ifjunak rosz néven nem vehetjük. Utja' kezdetétől fogva Pál' egyedüli kivánata az vala, hogy este érkezzék meg, 's ő sokkal ügyesebben vitte dolgát, mint hogy cselt nem gyanitó kisérőivel e' szándékot el nem érte volna. Utósó nap' reggelén nem volt senki, ki annyira sietett, mint ő. A' felkelő nap az Ártándiakat már uton találta, kik,

csak annyi ideig állva meg, hogy a' vasárnapi isteni szolgálatban részt vehessenek, olly jókor értek Czinkotára, hogy Tamás ur maga még napnyugat előtt gondola Budára érhetni, 's azért, fia' kivánatának engedve, délután utnak indult. Midőn Czinkotát elhagyták, Pál' csataterve változott. Majd megállva, hogy lovát nyergelje, majd állitólag egy pár boglárt vesztve mentéjéről, mellynek keresésével félóránál többet töltött, majd türhetetlen szomjuság ellen panaszolkodva 's valamelly tanyához lovagolva vizért, ügyessége minden perczben uj akadályokat talált, mig a' napot végre a' budai hegyek megett lealkonyodni látván, meggyőződött, hogy terve sikerült. E' meggyőződés Pált a' lehetőségig jó kedvre derité, 's Vitus' panaszai 's félelme még inkább nevelék ezen lelki állapotát.

„Mítől fél, szent atya — mondá nevetve; — nincs-e kezénél olvasója 's breviariuma? mi hatan pedig nem vagyunk-e ellátva kardokkal? ha testi fegyver kell, itt vagyunk mi; ha ördögökkel, vagy itt a' Gellérthegy' közelében boszorkányokkal volna dolgunk, atyaságod szedi ki szentelt szerszámját 's elküldi pokolba az ellenséget. Akármi történik, nincs mitől tartanunk."

„Ne tréfálj szent dolgokkal, Pál — mondá Vitus roszkedvüen, — nem illik keresztyén emberhez, főkép miután meg kell vallanod, hogy ha bajunk történik, csak magadnak tulajdonithatod. Ha délután

nem késünk annyira miattad, most, hol pillanatról pillanatra inkább sötétedik, Budán volnánk.“

„Ne haragudjék rám, szent atya — szólt Pál nyájasan, rövid szünet után — nem akartam megsérteni; de nem foghatom meg, mitől félhet.“

„És ki mondta, hogy haragszik? — válaszolt a’ másik, ki azalatt imádsághoz fogott, ’s breviariumát mormogva, időről időre lovát bőrövével sietésre inté; — vagy, ki mondta, hogy fél? Isten’ kezében vagyunk valamennyien mindég, és nem látom által, minek félnénk; de a’ mint mondám: nox homini inimica. ’S miután napról napra uj rablásokról ’s erőszakos utonállásokról hallunk, főkép az idén, hol még üstökös csillag is jelent meg, ’s miután illy késő este a’ Rákoson már annyi kétes külseü embereket láttunk: miként ne válnék az ember kissé gondolkozóvá?“

Tamás ur, mióta Budának tornyait meglátá, sokkal inkább el volt foglalva emlékei által, hogysem társainak beszélgetésében részt venne; de most Vitus’ szavaira figyelmessé lett, ’s ámbár őt megnyugtatni igyekezett, önmaga is bevallá, hogy csakugyan, országgyülést kivéve, illy későn ennyi embert még sohasem látott a’ Rákoson.

„Rémség — mondá Vitus, ki, valamennyi félénk’ módjára, magát semmi által sem érezé inkább megnyugtatva, mintha aggodalmairól szólhatott, — a’ hová csak fordulunk, embereket látunk, mintha

az egész ország' kóborlói ide jöttek volna. Csak nem rég hagytunk el egy egész csapatot, melly a' homokbuczkák között tanyázik, 's itt jobbra előttünk ugy látszik, ismét valami mozog."

„Mi közünk ehhez — szólt Pál, ki türelmét veszteni kezdé, — nehány fegyvertelen kóborlótól csak nem fogunk félni, főkép itt, egypár száz lépésnyire Pesttől."

„Egy pár száz lépés vagy mértföld — mondá a' másik, mindég nyugtalanabbul, minél inkább elsötétedett — az, mai időben mindegy; nincs biztosság sehol az országban."

„Nagyon is igaz — vágott Tamás ur szavába, — mióta Mátyás király meghalt, az ország egy nagy haramiafészekké változott, hol rabol 's garázdálkodik a' kinek tetszik; de hát nem Bakács ő eminencziájának 's a' többi hosszu ruhás uraknak köszönjük-e ezt? — hol a' király papnak engedelmeskedik, ott királyi pálczája sem papot, sem világit meg nem ótalmazhat többé, 's minden imádság 's bucsu, mit Rómából várhatunk, nem fogja az utast megótalmazni határainkon, ha királyunk' udvari kápolnájában, énekesek közt tölti napjait."

Valószinü, hogy az öreg Ártándi' szavainak, mint egyéb alkalmakkal, Vitus ismét ellenmondott volna, 's hogy a' szerzetes, rendének védelmezése közben, talán félelméről is megfeledkezett volna, ha e' pillanatban segitségkiáltások nem vonják magára az egész társaság' figyelmét.

Mielőtt fővárosaink a' törökök által elpusztíttattak, Pest körül vala véve kertekkel. A' várfalat széles vizárok környezé, 's mindjárt e' vizárkon túl a' szilvások' 's más gyümölcsösök' egész koszoruja állott, melly a' várost a' puszta Rákostól elkülönzé. Mátyás, nem messze az akkori hatvani kaputól, szép mezei lakot építetett magának, hol néha napokat töltött; 's a' királyi lak' szomszédjában, 's a' merre csak a' szem látott, nagyobb 's kisebb házak 's kunyhók álltak, hol Pestnek akkori polgárai vasárnapokon a' szabad levegő' gyönyöreit élvezék. [26]) E' kertek között haladtak utasaink, midőn a' segélykiáltások figyelmöket magára vonák. Sötétebb volt, mint hogy a' már tavaszilag duzzadó faágak között meszszebbre láthatnának; de Ártándi Pál alig hallá az első asszonyi sikoltást, midőn megszoritva lovát, arra sietett, honnan a' hangok jöttek. Tamás ur, kivonva kardját, szinte megindítá ménjét. „A' pogyászt a' paphoz, — kiálta — rajta legények!“ 's egy percz mulva Vitus a' két teherhordó gebe között az ut' közepén, nem kevés rémülésére, magányosan látá magát, annyival inkább, mert eszébe jutott, hogy a' pogyász, melly felvigyázatára bizatott, a' rablóknak mintegy csábul szolgál, 's mert három lónak kantárszárát tartva, vigasztalásul még olvasójához sem foghatott.

A' lovasok azalatt a' kertek közé merültek, honnan az asszonyi hangok 's több férfi' fenyegető

szózata mindég erősebben hallatszottak. Pál, 's követői közül kettő, az akadályokat tekintetbe sem vevén, egyenesen a' zaj felé rohantak, 's, árkokon és keritéseken keresztül, rövid idő mulva az erőszak' szinhelyén valának, honnan a' rablók megfutamodtak, még mielőtt az öreg Tamás 's a' két vele maradt szolga fiát utolérheté.

Mindez rövid pillanatok müve vala; 's Pál, ki rögtön egy regényes kaland' főszemélyének látá magát, annyira meg volt lepve, hogy első pillanatra csaknem azt hivé, álmodik. A' hely, hol magát találta, egy kerti laknak vagy inkább tanyának udvara volt. Egy felől nem tágas, de csinos lakház, a' másikon ól, pincze 's más gazdasági épületek álltak, szemközt a' sövénynyel pedig, mellyen áttört, fakerités 's mögötte egy nagy kert' fái látszottak. Az udvarban észrevehetők voltak a' történt rablás' nyomai; széthányt butorok, feltört ajtók, nehány dorong, mellyet a' zsiványok siető visszavonultokban itt feledének, 's a' kötözött lakosok, kik az udvaron feküdtek, arra mutattak, hogy a' szabaditás a' szükség' legfőbb pillanatában érkezett; 's Pál csakugyan szerencsésnek mondhatá magát, hogy első föllépése fővárosunkban nemcsak dicsőséges, de üdvös is volt. Leugrott lováról 's apjával és szolgáival a' földön fekvő szerencsétlenek' segélyére sietett. Az alkony, 's két, a' földön álló lámpa, csak gyenge világot terjesztének a' tárgyakra, 's idő kellett, mig a' négy

szenvedő, kik peczkekkel szájukban nem szólhattak, feltaláltattak. Végre a' háznép ismét talpon állott. Tamás ur elküldé egyik szolgáját a' papért 's pogyászért, 's a' megszabaditottak hálálkodni kezdének olly hosszasan 's annyi szavakkal, hogy az öreg Ártándi, ki saját 's fia' tettében semmi rendkivüli dolgot nem látott, végre elveszté türelmét. — „Legyen szives kegyelmed — szakitá félbe egy tisztességes férfi' hálálkodásait — 's mondja meg nevét; 's nem szolgálhatunk-e még valamivel, hisz' ugy szól felőlem 's fiamról, mintha tizezer sárkányt öltünk volna meg.“

„Tizezer sárkány, vagy egy ember, ha megkötözve földön fekszünk 's dorong suhog fejünk fölött, az nekünk mindegy, ugy-e Szaleresi uram?“ igy szólt egy öreg szolga, kezét dörzsölve, mig Erzsi, a' gazdasszony, teljes helybehagyást integete fejével. — Szaleresi ur maga — mert ő az, kivel ismét találkozunk, ámbár széttépett ruháiban 's halotti halványságu arczairól alig ismerne valaki a' vagyonos polgárra, kit reggel Budán láttunk — csak azt jelenté ki, hogy senki sem tudja jobban nálánál, mennyi köszönettel tartozik. „De miután adós vagyok 's a' hitelező kegyelmed — tevé hozzá: — nem volna-e szabad kérdenem: kinek tartozunk megmentésünkért? kereskedő embernek, mint én, ezt tudnia kell. Szaleresi Ambrus nem marad adósa senkinek.“

„Szaleresi Ambrus! — kiálta az öreg Ártándi, — hát nem ismersz? elfeledéd hangomat, mellyen annyiszor pénzt kértem tőled? legyen isten' szent neve áldva, hogy Pest' valamennyi kereskedői között épen téged mentettünk meg.“

Szaleresi a' legnagyobb zavarban megjegyzé, hogy a' nagyságos ur' hangjára nem emlékezik; a' magas czimet azért használá, mert az idegen adósságokról szólt.

„De én emlékszem rád, jó, becsületes ember. Ej, hogy azokon a' gazembereken, kik bántottak, egy pár jót nem tudtunk ütni! — mondá Ártándi. — Te, legjobb polgára Pestnek, ki, mig Mátyás király élt, fukartársaidként pénzszekrényedet el nem zártad, 's ha kellett, ideadtad utósó fillérig.“

„Bár odaadhatnám most is! — sohajtott az előbbi. — Mátyás királynak mindég pénzre volt szüksége; de a' pénz visszakerült 's vele kamat 's még néha királyi ajándék; 's ha az udvari urakon kellett segiteni, 's ha ezek később nem fizettek, legalább volt kinek panaszkodni. Most a' ki Budán pénzt ad kölcsön, akár a' Dunába dobta volna, hacsak, mint a' Thurzók vagy Fuggerek, zálogot nem tud magának szerezni. De — tevé hozzá a' financziális panaszok után — végre még most sem tudom, kinek köszönöm megmentésemet?“

„Semmi köszönet — válaszolt az előbbi jókedvüen, — csak kölcsönt szolgáltam vissza; te zsidók'

kezéből mentettél meg engem, én téged zsiványokéból; egyébiránt nevem: Ártándi Tamás; talán nem feledted el?"

Az örömet, mellyre Szaleresi e' névnek hallására fakadt, nehéz volna leirni. — — „Bort! gyertyákat! Erzsi! János! halljátok-e? a' legjobb malvazérből hozzatok fel! — Isten hozta kegyelmedet szegény házamba!" igy kiáltozott; 's Vitus, ki a' szolgával 's lovakkal ép' e' pillanatban jött az udvarba, nem fogható meg e' zajnak okát.

Ártándi eleget ismétlé, hogy mennie kell; hogy Budán Telegdi őt várja; hogy ugyis szerfölött elkésett: nem használt semmit; Szaleresi annyit kért, annyiszor mondá, hogy Ártándit, kinek annyit köszön, egy pohár bor nélkül házából el nem bocsáthatja, mig végre az öreg nemes a' régi mondást idézé: hogy ‚az sem jó ember, ki egy barátságosan kinált pohár bort el nem fogad', — 's a' pappal és fiával együtt a' szobába vezetteté magát. — Pál, hihetőleg ellenmondott volna ezen intézkedésnek, ha előbb ugyan kiváncsiság, később, miután gyertyák hozattak, Klári' szép szeme őt Budáról meg nem feledkeztetik. De a' polgárleány olly bájló vala, szeme annyi háladatossággal függött megmentőjén, hogy sokkal idősebb 's nyugottabb férfi is vonzalmat érzett volna feléje, 's a' fiatal Ártándi csaknem sajnálá, hogy őt nem mentheté meg még egy izben.

„Tudod-e, Klári, leányom — mondá Szaleresi,

midőn a' poharak már az asztalon álltak, 's az első a' vendégek egészségére már kiüritetett — ez nemzetes és vitézlő Ártándi Tamás ur, Mátyás királynak, legjobb barátja."

„Leghivebb jobbágya" — igazitá ki az érintett.

„Jótevőm, kiről anyád, isten nyugtassa, anynyiszor szólt."

„Örülök, hogy az ifjasszonynak szives emlékében maradtam, ámbár még jobb' szeretném, ha a' kedves házi asszonyt életben láthatnám — mondá Ártándi; — de, mi a' jótéteményt illeti, az, ha nem csalódom, mindössze annyiból áll, hogy tőled párszor pénzt kértem kölcsön; 's mert talpig becsületes embernek tapasztaltalak, mikor a' király megszorult, szinte veled szóltam."

„És ez volt szerencsém' kezdete — folytatá a' másik; most házaim vannak, terjedelmes kereskedésem, maholnap talán biró leszek, 's ezt mind önnek köszönöm."

„Ezt mind Mátyás királynak köszönöd — vágott szavába az előbbi, — mint valamennyien, mindent, a' mit birunk. Hej! — folytatá szomoruan — hogy annyian elfelejtik ezt!"

A' beszélgetés itt Mátyás' korára 's a' jelen nyugtalan időkre fordult, 's Szaleresi nagy sohajtások között beszélé el, milly bizonytalanságban él, főkép a' legujabb időben, minden kereskedő. „Rablások, pin-

czetörések, gyilkolások, nálunk minden gonosztett napirenden van — panaszkodott a' polgár, — mióta Tamás bibornok ő eminencziája Rómából visszajött, 's a' pápa' levelét, melly minden keresztesnek bünbocsánatot igér, kihirdeté: azóta mi pestiek nem jöhetünk ki falaink közül, a' nélkül, hogy haramiák által meg ne támadtassunk. Ma, vasárnap levén, Klárikámmal 's gazdasszonyommal körülnézni jöttem kertembe, 's ha a' nemzetes ur nem jő, halál' fiai lettünk volna valamennyien. Mintha az egész ország' kóborlói 's gazemberei itt gyülnének össze városunk körül, 's mintha még hamarjában valami gonosz tettet akarnának elkövetni, hogy az egyháznak legyen mit megbocsátania. Hát Biharban nem mozog még a' pápa' levelére a' nép?"

„Husvét után kedden hajnalkor indultunk el 's akkor még keveset lehetett észrevenni — válaszolt Ártándi; — eddig az egész megye mozgásban van talán, legalább minél közelebb jöttünk Pesthez, annyival több volt a' zaj, mintha az egész parasztság lábon volna."

„És ezek mind hozzánk jönnek — sohajtott Szaleresi, — ezeket mind ki kell tartanunk. 'S ha még nemes jönne, ki a' városban valamit költ vagy vásárol. De az urak egyátalán nem akarnak részt venni keresztes háborúkban: vagy talán a' nemzetes urak e' végett jönnek?"

„Csak Budára a' királyhoz megyünk“ — válaszolt Ártándi.

„Értem, értem — mondá Szaleresi, — a' bibornokhoz. Jókor jön uraságod. Ő eminencziája, mióta Rómából visszajött, rendkivül jó kedvben van; nem is csuda: ismét két uradalmat vett jutányos áron, 's a' milkói püspökség iránti perében ő szentsége a' pápa, mint mondják, kedvező itéletet hozott.“

„Én a' királyhoz megyek, Szaleresi uram“ — szólt Ártándi, ki Bakácsot, Corvin János iránti viselete óta, nem kedvelé.

„Értem, értem — válaszolt ismét a' másik, — Tamás bibornokhoz és a' királyhoz: mindenki elmegy a' királyhoz is, de—“

„Bakács' befolyása, ugy látszik, mióta 1505-ben utószor Pesten valék, nem fogyott — szakitá félbe Ártándi roszkedvüen a' szólót; — azonban legkisebb gondom is nagyobb; sem én, sem fiaim — azért jót állok — Drágfi' jobbágya előtt, kinek nemzetségét Szathmár vármegyében mint merő parasztokat 's őt magát mint iródeákocskát láttam, nem fogunk hódolni.“

„Magam sem tenném — mondá Szaleresi, kiben vendégének nemesi büszkesége polgári méltóságának érzetét, mellyet kiállott félelme egy időre háttérbe szoritott, fölébreszté: — polgárnak nincs mit hódolnia illy nagy urak előtt: fiam nincs, kinek egyházi vagy vi-

lági hivatalt keresnék; házaim nem állnak kevésbbé erősen; kereskedésem nem fogy, habár tiz bibornok ránczba szedi homlokát; legfölebb ha biróvá választásomat akadályoztathatná, itt is a' fődolgot, azaz polgártásaim bizodalmát, birom; de—"

„De Szaleresi uram — vágott szavába az előbbi, ki Vitusnak mindég növekedő nyugtalansága által arra intetett, hogy mennie kell — mindezekről máskor szólunk. Telegdi vár ránk, 's ugyis elkéstünk. Még e' poharat kegyelmed' kedves szép leánya' egészségére, kit a' jó isten édes anyja' nyomdokain vezéreljen, üritsük ki. 'S most lóra, fiam!"

Pál és Klári az egész beszélgetésben csekély részt vettek. A' kor' szelleme, melly szülőik' jelenlétében gyermekeknek a' hallgatást kötelességül tevé, 's még inkább talán a' zavar, mellyben mindketten érezék magokat, nem engedék, hogy sokat szóljanak; ki azonban e' fiatal párt egymás mellett látá 's arczaik' kifejezésére 's a' hangra, mellyel egymásnak a' legközönösebb dolgokat mondák, figyelt: meggyőződhetett, hogy ők ketten sem mulatnak atyáiknál roszabbul. Főkép Klári látszott megelégedettnek; arczain nem a' tetszvágy, melly azokat rendesen jellemzé, de magasb, szebb érzeménynek kifejezése volt szemlélhető; 's Pál minden fiatalsága mellett, örömdobogó szivvel gyanitani kezdé, hogy nem puszta ismeretség, nem is csak tisztán hála az, mi e'

leányt ezentul hozzáköti. „Igy nem hagyjuk elmenni, kedves, örökre feledhetetlen vendégeinket — mondá végre Szaleresi, midőn meggyőződött, hogy Ártándit kéréseivel nem tartóztathatja többé, — közel vagyunk ugyan a' városhoz, de e' nyugtalan időkben, főkép a' kertek között, rablók rejtőzhetnek; elkisérjük őket. A' városkapukat is nekem, mint tanácsbelinek, hamarább nyitják fel, 's a' révészek hamarább készülnek el. Mi velök megyünk, ugy-e Klári?"

A' leány több örömmel sohasem teljesitette apja' parancsát; 's ámbár az öreg Ártándi, sejditve az indokot, melly az ildomos polgárt ez ajánlatra birá, 's melly tulajdonképen az volt, hogy az Ártándiak' kiséretében ő 's leánya érkezhessenek biztosan a' városba, mosolyogva köszöné meg házi urának szivességét: Vitus a' legnagyobb hálával fogadá az ajánlatot; 's miután Szaleresi a' kertben maradt gazdának még nehány parancsot adott, 's miután igéretet tett, hogy mihelyt haza megy, a' ház' biztosságára nehány városi őrt küld: az egész társaság Pest felé indult, hova őket, minthogy az egész uton semmi emlékezetre méltó nem történt, 's Szaleresi' beszélgetései, e' város' jövendő nagyságáról 's befolyásáról, sem igen érdekesek, sem akkoridőben valószinüek nem voltak, nem fogjuk követni. Magától értetik, hogy a' bucsu, mellyet a' Duna' partján, hol az Ártándiakat Telegdi

Istvánnak fia' Miklós várá, egymástól vettek, barátságos volt, 's hogy Pál Szaleresi' kérésére szivesen megigéré, miszerint őt házában, mihelyt csak lehet, fel fogja keresni.

IV. Fejezet.

Telegdi István' házához megyünk. Hol a' fejdelem a' müvészetnek bármi nemét annyira kedveli, mint Mátyás az épitészetet: ott a' mecenásoknak egész serege támad; 's igy ámbár a' magyar nemesség a' városi lakást nem kedvelé, 's mint történetiróink-'s a' csekély épitvényi maradványokból látjuk, nem iparkodott nevét kőfalak által megörökiteni: mégis Mátyás alatt majdnem minden nagyobb család Budán nagyrészt florenczi vagy velenczei izlésben épült 's pazar fényüzéssel butorozott palotákkal birt. Az, mellyben Telegdi István lakott, egyike vala a' legszebbeknek. Azon Telegdi János által épitve, ki a' Mátyásnak Florencz városától ajándékban küldött oroszlánokat magával hozá. Jelen gazdája nem kimélt semmit, mi által nagybátyja' ezen örökségét még érdekesebbé tehesse; 's főkép a' terem, mellyben őt most fel 's alá járkálva talál-

juk, a' század' izlése szerint fényesen butorozott. A' falakon hires olasz mesterek képei függenek; a' kandallót két, fehér márványból faragott oroszlán disziti. E' tárgyakat még a' ház' első gazdája, Telegdi János, hozta volt magával Olaszországból. Az eleven szinezetü keleti szőnyegek, mellyek a' padozatot 's a' terem' ajtait eltakarják, Bogdan', moldvai vajda' 's a' lengyel király' adományai, miket István azon országokból, hol követségben járt el, hozott magával. Az asztalon 's nehány szekrényben könyveket találunk, — szóval: az egész rendezés a' házi ur' vagyonára 's müveltségére mutatott, noha mindezen tárgyakat két, az asztalon égő viaszgyertya' világitásánál inkább gyanitani, mint látni lehet.

Telegdi nyugtalannak látszik. Az öreg Ártándi Czinkotáról lovászt külde Budára, hogy István barátját, kihez szállni fog, megérkezéséről előre tudósitsa; 's e' hir szerint az utasoknak rég itt kellene lenniök. Bebek Katalin, ki, mint nejének közel rokona, mióta ez meghalt, Telegdi' házát kormányozta, rég elvégzé előkészületeit; az ólban a' vendég-lovak' számára hely vala csinálva 's Ártándi' cselédeinek régi barátja, a' kulcsár, ezeknek számára is készen tartá legjobb borát, hogy meghálálja a' jó fogadtatást, mellyben Ártándon és Kerekiben részesült; Miklós pedig, Telegdinek egyetlen fia, mint tudjuk, átment Pestre, hogy barátait

ott fogadja; de már elsőtétedett 's ők mégsem jöttek. — Hogy az utasok pár órával késnek, abban semmi aggasztó nincsen, 's Telegdi sokkal nyugottabb kedélyü vala, hogysem hasztalan várakozás miatt máskor ennyire megháborodnék; de egy idő óta lelkét még soha nem érzett nyugtalanság tölté el, magyarázhatlan sejtelme valami fenyegető veszélynek, mellyet le nem győzhetett. Az ország' külső állapota, akár Török-, akár Németország felé tekintett, — a' mindég növekedő belviszálkodások, — most a' Bakács által hirdetett keresztes had, mellyet tanácsával nem akadályoztathatott meg, — szóval: minden, aggodalommal tölté szivét; ugy látszott előtte, mintha rövid idő alatt valami szörnyünek kellene történni; 's a' jelen alkalommal bármennyiszer mondá magában, hogy barátait Czinkotától Pestig veszély nem fenyegetheti, nem győzheté le aggodalmát. Fel 's alá járt szobájában, majd a' Duna felé nyiló erkélyről a' mindég inkább elsötétedő tájra, majd velenczei nagy órájára függesztve szemeit, miközben az asztal mellett, felnyitott könyv előtt, fiatal iródiákja, Orbán, ült, mély 's mint arczának kifejezéséből látni lehetett, szinte nem vig gondolatokba merülve. Minden hallgatott, csak a' nagy óra' perczegése, Telegdi' léptei 's néha az utczáról felhallatszó nesz szakiták félbe a' csendet.

„Már nyolczra jár az óra 's nem jőnek“ — szólt végre, az asztalnál megállva, Telegdi.

„Ne aggódjék nagysád — válaszolt az ifju nyugottan, — Czinkotától idáig az utasokat veszély nem fenyegeti.“

„Sőt épen itt fenyegetheti veszély, Pest' környéke tele van gyülevész néppel. A' biró' jelentése szerint, tegnap két utas támadtatott meg.“

„Nagysád feledi, hogy az Ártándiak nem olly emberek, kiket rablók megtámadni szoktak; első tekintetre látja mindenki, hogy nálok több sebre, mint kincsre számolhat.“

„Igazad van. Ártándiék derék bajnokok. Pál is, nemde, gyöngye a' fiatalságnak?“ Igy szólt Telegdi, 's mielőtt bevárná a' feleletet kérdésére, ismét fel 's alá kezde járni szobájában; Orbán pedig ujra gondolataiba merült. — Ki ez ifju' arczának kifejezését figyelemmel nézte, észreveheté a' változást, melly Ártándi Pál' nevének emlitésére rajta történt. Telegdi inkább el vala foglalva gondolatival, hogy sem illyesmire ügyelne, 's egy percz után Orbán' arczvonásai ismét nyugottan álltak, mint azelőtt.

E' földön a' szerencsétlenségnek sok nemével találkozunk; két neme van, mellynek kinai ellen nincs gyógyszer: annak kinja, ki magasabb hivatást érezve magában, olly helyzetbe állitatott, hol nemesebb vágyait ki nem elégitheti; 's azé, kit viszonyok,

vagy a' pajzán sorsnak keze, természetes köréből kiragad és olly viszonyokba helyhez, mellyekre születésénél fogva nem érez hivatást. Kit e' csapások' egyike ért, az soha honosnak, soha megelégedettnek nem érezheti magát körében; élte egy hoszszu vágyódás, szünetlen küzdés, mellyet győzelem' reménye nem derit; ki akarna emelkedni nyomoru viszonyaiból, de a' társasági élet' százezer kötelékein lehetetlen keresztültörnie, — visszavágyódik aljasb, de nyugottabb körébe, honnan kiragadtatott, de nem bir oda visszatérni; töredékes léte, mellyet a' sors olly különböző darabokból rakott össze, megnyugtató egészszé nem válik soha. Orbán e' szerencsétlenségnek mindkét nemét érezé.

Jobbágy' fia volt. Családja századok óta lakta Telegdet, 's ivadékról ivadékra, nagyrészt harczmezőn, hiven szolgálta földesurait. Miután a' Telegdiek mindég jó földesuraknak ismertettek, a' viszony, melly e' kölcsönös segéd 's szolgálatok által az uri 's a' jobbágycsalád között támadott, inkább bizodalmon 's önkéntes ragaszkodáson, mint az egyik résznek uri hatóságán alapult. Hol a' Telegdiek jelenvoltak, ott a' Kardosok — ez vala Orbán' családneve — nem hiányzottak soha; ura' örömeiben 's fájdalmaiban osztozott a' jobbágycsalád, annak dicsősége tulajdon gyanánt őriztetett ezek által, 's Orbán' eldődei a' Telegdiek' szolgálatában tölték éltöket. Ezt tevé Orbán' apja is. Ő

volt István' legkedvesebb katonája, vele járt minden hadban, mellette küzdött, vele győzött, végre, érte adta életét. Azon kisebb csaták' egyikében, minők akkor a' magyarok 's törökök között majdnem szünet nélkül folytak, Telegdi' követői a' törökök' száma által legyőzettek. Kis seregét mindünnen moslim környezé; azon kevesen, kik bajnokai közül megmaradtak, csak futásban keresheték üdvöket; 's Telegdi, súlyosan megsebesitett lován, már lemondott minden reményről, midőn rögtön Kardos melléje vágtat 's fris lovát neki ajánlja. Telegdi eleinte vonakodott elfogadni az ajánlatot; végre, szolgájának kérése 's a' gondolat, hogy őt, mint vezért, csakugyan több veszély fenyegeti, elhatározásra birták a' nemes férfiat. — „Ha fogságba kerülök, váltson ki nagysád; ha meghalok, gondoskodjék gyermekimről“ — igy kiáltott, midőn ura fris lovára ült, — 's ezentul a' hű szolga' szavát senki sem hallotta e' világon. Holt testét sebekkel takarva találták a' csatamezőn, feje a' nándorfejérvári basához küldetett; 's Telegdi nem tehetett egyebet, mint hogy megmentőjének végkivánatát teljesitse. Ez vala Orbán' szerencsétlenségének kútfeje.

Ha apja' kunyhójában marad, szerető anyja' gondviselése alatt, leánytestvérei' 's a' falu' egyéb gyermekeinek társaságában: Orbán talán boldoggá válhatott volna. Telegdi a' Kardosok' házát ujra fölépíteté, anyjoknak négy telket ajándékozott, a' leá-

nyoknak gazdag kiházasitást igért, 's Biharvármegyében nem volt náloknál vagyonosabb jobbágycsalád. De a' földesur' háladatossága nem elégedett meg ezzel; neki ugy látszott, hogy annak fiát, kinek ő életét köszöni, aljas jobbágyi helyzetben hagynia nem szabad, 's főkép miután a' kis Orbán már első gyermekkorában szép tehetségeknek adá jeleit, a' parasztfiu, anyja' mondhatlan örömére, hét éves korában a' várba vétetett föl, hogy ott, mint a' szomszédok mondák, urrá neveltessék. E' pillanattól kezdve a' gyermek' életén sötét felleg vonula át. — Fiatalabb volt, hogysem, midőn sorsában e' változás történt, annak következéseit előreláthatta volna; sőt a' parasztfiu, midőn magát fényes termekben, csinosabb ruhákkal, 's kivánatait teljesitő cselédektől körülvéve látá, kezdetben csaknem mennyországban képzelé magát; de ez öröm rövid ideig tartott, 's a' gyermek' szivét soha nem ismert szomoruság fogta el. A' bőség között, mellyben élt, ő csak azt érzé, hogy szivének valami hiányzik, az urias termekben, hogy nincs otthon; 's a' kis Orbán már akkor szokatlan komorság által tüntetté ki magát. — Senki sem sejdité ennek okát, Orbán maga legkevésbbé; 's Telegdi, ki hozzá napról napra több vonzalmat érzett, sokszor aggódott a' fiunak bús lelkületén; az egész háznép nem győzé bámulni szomoruságát.

Noha kevés ember van, ki életében nem érezte

volna, hogy a' szivnek is vannak szükségei, mellyeknek kielégitése nélkül boldogság nem képzelhető: mégis, ha mások' helyzetéről hozunk itéletet, többnyire megfeledkezünk róla. — „Mi baja lehet a' kis fiunak, ki urfilag él, bőségben neveltetik, kit Telegdi ő nagysága ugy szeret, mint fiát?" igy szóltak a' szomszédok 's a' cselédek; és a' kis Orbán, ha kérdeztetett, csak sohajjal tudott felelni; — ha azonban helyzetét meggondoljuk, szomoruságát természetesnek fogjuk találni. Az urias ruha, mellyet viselt, (annyira gyöngék a' kötelékek, mellyekkel érzeményeink egybefűznek) már válaszfal vala közte 's egykori barátai között. Anyja, a' szegény parasztasszony, az udvariasan öltözött gyermeket alig meré fiának nevezni; testvérei, ha őt a' várban meglátogatták, mint idegennel szóltak vele; a' falusi gyermekek' vig csapatja, ha egykori pajtásuk most Miklós urfival közéjök jött, tisztelettel vonultak tőle vissza, — szóval: ő idegenné vált egykori társai között. — Gyolcs gatyában 's mezitláb futkározott egykor a' mezőkön, most szép dolmányt viselt, de akkor szabadon, most a' várkáplán', vagy kis játszó társa' Miklós urfi' kivánatainak kelle engednie, 's a' gyermek azon külsőségeket, mellyekre nézve helyzete kedvezőbbé vált, nem becsülheté annyira, hogy általok eddigi örömeinek vesztét pótolva érzené. Nem maradtak el ezenkivül egyes kis bántások, mik Orbán' helyzetét már gyermekkorában kelle-

metlenné tevék. Bármennyire szereté Telegdi növendékét, bármennyire igyekezett, hogy közte és saját fia között semmi különbség ne tétessék: nem mehetett rá, hogy cselédei e' részben kivánatait teljesitsék, 's alig mult nap, mellyen Orbánnal valaki aljasabb születését nem éreztette volna, 's a' gyermek' szivét már akkoron az elkeseredésnek egy neme tölté el, mellyet azonban annyival inkább magába rejtett, mennyivel büszkébb vala, 's mennyivel melegebben ragaszkodott jótevőjéhez. Ez egy vala az, kinek egész életében csak szeretetét tapasztalá, 's mint gyermek apjához, határtalan vonzalommal ragaszkodott hozzá.

Orbánt egyházi pályára nevelték. Jobbágy' fia, mint ő, más téren nehezen emelkedhetett; 's habár egyes esetek, mint Kinizsié, arra mutattak, hogy vitézség által hazánkban nemnemes is a' legmagasabb polczra juthat el: részint ez esetek' ritkasága, részint a' gyermeknek gyenge testalkotása 's tanulási vágya, Telegdit azon ut' választására határozák, mellyen Bakács, jobbágy' fiából az ország' legfőbb méltóságaira emelkedett. Telegdi maga, ki, mint tudjuk, korában tudósnak tartatott, 's a' classicus nyelvekben járatos vala, sokat fáradott a' gyermek' müvelésén; később az ifju a' budai főiskolába küldetett, hogy itt, mennyiben az akkor hazánkban lehetséges vala, magát a' tudományokban kimüvelje: és Telegdi teljes joggal azon gondolattal vigasz-

talhatá magát, hogy hű szolgájának fia egykor e' hon' egyházi méltóságainak egyik főbbikét fogja elfoglalni.

E' remény, mellyet anyja, midőn azt első izben kimondatni hallá, a' földi üdvök' legfőbbikének látott, Orbánt nem boldogitá. Nem mutatott ellenszenvet a' pálya ellen, mellyet Telegdi számára választott, sőt elismeré, hogy azon esetre, ha már apái' módjára telkét nem szabad önmagának müvelnie, mást nem is választhatna; de a' hideg fény, azon örömtelen élvezetek, mellyeket vagyon 's hatalom nyujt, 's mellyekhez az egyház' utján juthatott el, lelkét nem csábitgaták; vallásos magasztaltságra nem vala hajlama, 's maga a' tudomány is — noha senki sem multa volt felül szorgalomban — szivét hidegen hagyta; 's ha helyzetének megváltoztatására semmitsem tett, ennek egyedüli oka az vala, mert jelenével elégedetlenül, mégsem ismert ollyatén pályát, mellyen bizonytalan vágyainak kielégitését reméllheté, 's igy inkább azon maradt, hol őt jótevőjének 's anyjának kivánatai visszatarták. — „Miért nem növekedtem apám' kunyhójában!? — szólt sokszor magában, ha ünnepeken tanulószobáját elhagyva, Buda környékén sétált 's egy vagy más falun keresztülment; — miért nem tölthetém éltemet, mint e' földmivelők, hasznos munka között? szerencsés volnék talán! A' gazdának sorsa isten' kezében van, ha ez vetéseire áldást küld, ő, nehéz kalászain vé-

gig tekintve, boldognak érezheti magát, hat napi izzadságának a' hetedik nap meghozza jutalmát — a' pihenést; élte szük körökben mozog 's épen azért nem fárasztó; de nem függök-e én emberektől? nem érzem-e, hogy azon munkának, mellyet a' tudós teljesít, nincs vasárnapja? hogy messzeterjedő pályámon ellankadok, mielőtt csak közepéig értem? Telegdi meg akarta hálálni apám' hűségét, 's jutalmul szerencsétlenné tette fiát. Oh, az emberek nem tudják, hogy embertársaik' javára jobbat nem tehetnek, mintha őket nem bántják! jobb szerencsét, mint mellyet a' végzet rendelt számunkra, ugysem szerezhetnek nekünk."

Ezen 's hasonló gondolatok sokszor vonultak át Orbán' lelkén, de ő mindemellett nem lankadott szorgalmában. A' tudományoknak az legfőbb átka, hogy a' mit tanultunk, egészen sohasem feledhetjük el; ő tudta ezt, érzé, hogy nem léphetett vissza a' nyugott körbe, mellyben eldődei éltek; előre kelle hát törekednie 's fáradalmai között lelkének jól esett a' gondolat, hogy ha a' polczra, mellyet neki Telegdi' szeretete szánt, fölemelkedhetik, neki 's családjának meg fogja hálálhatni jó szándékukat. Orbán a' budai főiskolában nem vala boldog, — senki sem az, ki magát helyén nem érzi; — de szerencsétlen sem volt; a' pálya, mellyen haladt, nem általa választatott, de előtte nem nyilt

más, 's ő meghajtá fejét a' szükség előtt, 's nyugottan fáradott tovább.

E' helyzet változott. Elvégezvén tanulmányait, 's még fiatalabb levén, mintsem hogy pappá szenteltethetnék, Telegdi őt ismét házához fogadá. Mint királyi tanácsosnak, ki sokszor a' legfontosabb dolgokkal bizatott meg, neki hív 's tudományosan kiművelt emberre volt szüksége, 's Orbánnál alkalmasabb egyént nem találhatott, főkép miután Bakács is pályáját mint iródeák kezdvén, Telegdinek ugy látszott, hogy védencze' előmenetelét semmi által sem segitheti inkább elő, mint ha őt, a' közügyek' vezetésébe beavatva, megismerteti azokkal, kiktől későbbi emelkedése függ. Orbán e' helyzetében eleinte szerencsésebbnek érzé magát. Anyjának boldogsága, mellynek, valahányszor urával Telegden volt, tanuja lehetett; az, hogy magát hasznosnak érzé, 's mindenekelőtt Telegdinek iránta mutatott hajlandósága: eddig nem ismert élvezeteket nyujtott szivének; 's talán csak azon egy gondolat keserité el megelégedését, hogy e' helyzetnek változni kell.

E' boldogabb napok azonban nem tartának sokáig. Telegdinek, neje Bebek Margit után, fia Miklós 's három leánya maradt. A' két idősebb Báthori István 's Bánfi Miklóshoz ment férjhez; a' harmadik, Frusina, épen akkor töltötte be tizennegyedik évét, midőn Orbán Telegdi' házához visszajött. Mig

urával vala Orbán, nem találkozott Frusinával. Falun vagy Báthoriné vagy Bánfiné voltak apjok' házánál, 's Frusina, hajadon nagynénjével, ki sem kedves hugától megválni, sem a' városból távozni nem akart, az egykor szép Bebek Katalinnal Budán hagyatott. De midőn Orbán urával Budára jött 's Frusinával egy házban lakva, a' napnak egy részét e' bájló hölgy' társaságában tölté: a' szegény ifju sejteni kezdé nem sokára, hogy nyugalma örök időkre elveszett.

Miként is lehetett volna máskép? Frusina szép vala. Nem azon szépségek' egyike, mellyeknek lángtekintete előtt szenvedélyünk fellobog, mellyeket keblünkhez szoritani, mellyeket birni akarunk: e' hölgynek egész valója inkább a' lélekhez, mint az érzékekhez szólt; a' még félig gyermeki arcz, mellynek, mint a' most nyiló rózsabimbónak, egyik főbája az volt, hogy egész szépségét még csak sejditeté; a' kék szemek, szenvedély által nem zavart szelid tekintete, az ártatlan mosoly rózsaajkai körül, a' fesztelenség minden mozdulatában, az öntudatlan kegy 's kellem, melly sötét fürteitől kis lábáig egész személyén elvonult — olly hölgygyé alkották őt, kinél szebbet akkor e' hazában nem lehetett látni; 's a' szegény Orbán, ki vele órákat töltött, ki neki mestere volt, megőrizheté-e nyugalmát, főkép midőn a' bájló leány vele olly melegen, olly bizalmasan szólt, szerető testvérként vele közölvén gyermeki

titkait. Ellentállás nélkül odaengedé magát érzeményeinek. Midőn szerelmének egész reménytelensége eszébe jutott, már érzé, hogy tőle csak életével válhatik meg.

Orbán' helyzetének nem szünő kínai leirhatlanok. Azonegy házban, sőt majdnem szüntelen társaságában annak, kit imádott, teljes mértékben birva bizalmát sőt szeretetét, mennyiben az érzemény, melly Frusina' szívét testvérei iránt is eltölté, szeretetnek nevezhető, voltak pillanatok, mellyekben magát véghetlen boldognak érzé, mellyekben nem vágyódott semmi után, nem cserélt volna senkivel, mellyekben lelkét csak azon egy kivánat tölté el, hogy az, mit élvez, ne muljék el soha; de egy szó, egy tekintet, néha csak az, hogy Frusina által nevén szólítatott, eszébe juttatá való helyzetét, 's lelkét a' reménytelen szerelem' minden fájdalmai dulták. Maga a' gyermekies bizalom, mellyel Frusina hozzá szólt, néha a' pokol' minden kínait érezteté vele; nem volt-e épen ez' elfogulatlanság legvilágosabb bizonysága annak, hogy iránta barátságnál egyebet nem érez, hogy más viszonyt lehetetlennek gondol, ép' olly lehetetlennek, mint az egész világ, mint Orbán maga; mert ugyan ki hinné, hogy a' jobbágyfiu a' hatalmas Telegdi' leányának valaha több lehetne.

Néha kétségbeesés tölté el lelkét; futni akart, merre lábai birják, elhagyni örökre a' házat, melly-

ben növekedett, családját, a' hazát, a' világot; hisz' tudta, hogy számára nyugalom csak a' sirban vár. Neki nem lehet, nem szabad reményleni. — Ha Frusina által szerettetnék, magától kellene eltaszitania boldogságát, különben gyalázatosan hálátlanná válnék jótevője iránt. De egy tekintet Frusinára, 's e' föltételek elenyésztek. Neki a' kínok, mellyeket e' leány vele akaratlanul éreztetett, olly édesek valának; ugy látszott előtte, hogy ez' angyalnak csak barátja lehetni, őt szeretni, ha ez érzemény nem viszonoztatik is, már olly boldogság, mellynél ő nagyobbat sohasem kiván; 's Orbán e' gondolatokkal rövid időre ismét megnyugtatá fellázadt érzeményeit.

Szerelmének titkát nem gyanitá senki: Hogy ő, a' parasztfiu, szemeit urának leányához emelni merészlené, olly vakmerőnek, olly valószinütlennek látszott, hogy Bebek Katalint kivéve, ki mindenütt szerelmet látott, sem Telegdinek, sem másnak nem jutott eszébe e' gondolat; 's habár mindenkinek feltetszett a' fölgerjedt állapot, mellyben őt láták, ezt annak tulajdoniták, mert pappá szentelésének pillanata közeledvén, Orbán többször nyilvánitá, hogy e' rendhez nem érez hivatást. Mióta Frusinát ismeré, szörnyünek tetszett előtte a' gondolat, hogy pappá legyen; közte 's boldogsága között az élet' minden előitéletei állottak; egy akadálylyal több vagy kevesebb, az mindegy lehetett rá nézve, 's mégis ké-

szebb vala mindenre, hogysem az egyházi köntöst fölvéve, önmaga tegye azon lépést, melly őt Frusinától örökre elválasztaná; legalább azt akarta, hogy remélhessen, hogy magát csalódásokkal vigasztalhassa.

Igy mult majdnem két év. Telegdi észrevevén, hogy Orbán a' felszenteléstől fél, nyugottan várá be a' pillanatot, midőn ebbeli nézetei változni fognak, 's mindég inkább megkedvelte az ügyes és szorgalmas ifju' társaságát, mi alatt ez egészen a' jelen pillanat' benyomásainak engedve magát át, terv. 's szándék nélkül élte napjait, majd égig emelkedve boldogságában, majd elátkozva létét, majd mennyben érezve magát, de melly telve vala kínokkal, majd pokolban, de mellyet száz édennel nem cserélne föl. Türte 's élvezé a' fájdalmas gyönyört, mellyet reménytelen szerelem adhat; 's szinte borzadott a' gondolattól, hogy e' szerencsétlen helyzet valaha változhatik. 'S igaza vala: fájdalmainak mértéke még nem volt betelve.

Frusina, ki, midőn Orbán urának házához visszatért, félig gyermek vala még, viruló hölgygyé növekedett, 's Telegdi' állása magával hozta, hogy sok előkelő ifju vágyódott a' leány' keze után. Frusina maga nem változott semmiben, 's gyermeki elfogulatlansággal nézé a' körülte forgó kérők' seregét, de természetes, hogy mind apja, mind a' családnak egyéb tagjai, kiházasitásáról többször 's

néha Orbán' jelenlétében szóltak. Csak az, ki maga is szeretett, képzelheti az ifju' kínait. Jelenlenni, ha Telegdi vagy fia Miklós egyes kérőnek érdemeiről szólt; hallani, midőn egyik vagy másik elbeszélé, hogy Frusinában valaki iránt hajlandóságot vett észre, sőt, mert az egész család' teljes bizalmával birt, azt tapasztalni, hogy tanácsot kérnek tőle, 's nem szólhatni, nem borulhatni az apa' lábaihoz, nem mondhatni: lányodat nem szereti, nem szeretheti senki, ugy mint én; add nekem őt 's én boldoggá teendem. — A' pokolnak nem lehet olly kínja, melly ezt felülmulná, főkép miután Orbán nem kételkedett, hogy boldogságának egyetlen akadálya nem Frusina' családjától származik, 's hogy a' leány, ha kivánatait követheti, nem őt választaná.

Telegdi István 's az öreg Ártándi Tamás első ifjuságuk óta barátok voltak 's nem olly távol laktak egymástól, hogy, eldődeink' vendégszerető szokása szerint, majd az egyik', majd a' másik' várában hosszabb időt ne töltenének együtt. Frusina, mint mondtuk, közönségesen Budán, Katalin nagynénjénél élt, azonban két vagy három izben nehány hétre eljött Telegdre, 's az öregekben, midőn Pált és Frusinát együttlátták, igen természetesen támadt a' gondolat, hogy belőlök szép pár válhatnék. Ártándi, habár a' vagyonosabb nemeseknek egyike, Telegdi' vejeivel, Bánfival vagy Báthorival nem mérkőzheték ugyan, de Pál' szépsége 's egyéb tulajdo-

nai, Telegdinek elhatározott szándéka, hogy legkedvesebb leányát, Frusinát, választásában nem fogja akadályozni, végre a' régi barátság, melly e' két ház között létezett, azt mindenkivel elfeledteték, 's Biharban sokan valának, kik a' fiatal Ártándit a' szép Telegdi kiasszony' jegyesének mondák, mig más részről Orbán azon finom tapintattal, mellyet csak szerelemféltés ad, gyanitani kezdé, hogy Frusina ez egy ifju iránt nem közönös. Igaz, hogy még semmisem volt elhatározva; Frusina maga, habár Ártándi' társaságát mások fölött kedvelni látszék, még nem sejdité ébredő érzeményét, 's előre lehetett látni, hogy Bánfiné 's Báthoriné, sőt Miklós is, hugoknak magasabb állásu férjet kivánván, mindent el fognak követni, hogy e' házasságot megakadályoztassák; mindez azonban Orbánt nem nyugtathatá meg, és szivében, szerencsésebb versenytársa ellen, akaratlan gyülölség támadott.

A' mondottakból olvasóink Orbán' állásáról 's jelleméről, melly fiatal korunkban sokszor nagyrészben állásunk' következése, tudnak annyit, hogy a' fölgerjedést, mellyel Ártándi' nevét hallá, magoknak megmagyarázhatják. — Némán ült most könyve előtt, 's mig Telegdi a' szobában fel 's alá járt, szomoru helyzetét gondolá át, melly, ugy látszott, forduló pontját érte el. Az, hogy Telegdi Ártándit utósó időben többször emlité, a' nyugtalanság, mellyel őt most várá, a' mód, miszerint leányának jö-

vőjéről szólt, minden arra látszott mutatni, hogy e' házasságot kivánja; — 's mi legyen akkor őbelőle, ki csak e' hölgy' szerelmében élt? — Orbán annyira elmerült e' szomoru gondolatokba, hogy észre sem vevé, midőn Frusina a' szobába jött 's halkan széke megé lépve, szemeit kezével eltakarta. A' szerencsétlen ifju ráismert a' kézre 's szivét mondhatlan fájdalom rezgé át; neki ugy látszott, mintha e' pillanatban egész éltének képét látná maga előtt, hol e' kedves kéz minden világot, minden reménysugárt előtte öntudatlanul fog eltakarni.

„Be jól mulatnak, apám — szólt a' leány vigan, — szegény Orbán itt ül könyve előtt, 's szeme, midőn befogtam, tele volt könyekkel; annyit ásitott. De nem kell búsulni, itt vannak vendégeink; majd Orbán is jobban mulat, hisz' Ártándi Pállal mindég van miről vitatkozniok.“

Ha Telegdit kevésbbé érdeklené a' hir, melylyet leánya hozott, lehetlen volna a' változást, melly Orbán' arczain történt, észre nem vennie. Midőn az ifju fölkelt 's hogy fölgerjedését eltitkolja, az ablakhoz ment: Frusina bámulva kérdé, mi lelte őt? De Telegdit e' pillanatban csak vendégei érdeklék, 's kérdé leányát, honnan tudja, hogy jőnek?

„Miklós a' Dunapartról előre küldé lovászát — válaszolt Frusina. — Pesten, nem tudom, mi kaland érte őket. Megtámadtattak, nem tudom, ki által; megmentettek, nem tudom, kit; egész törté-

net; de nem érthetém a' lovász' szavaiból, nagynéném nem hagyott hallgatni. Szegény nénike — folytatá a' leány nevetve, — mintha Ártándiékat nem vártuk volna, ugy sopánkodik. Jobbra, balra fut, kér, panaszkodik, lármáz; jőjjön velem apám 's nézze maga, nevetni fog.“

Az udvarban lódobogás hallatszott, 's Telegdi leányával elhagyá a' szobát, hogy vendégei elébe menjen. Orbán, midőn a' távozók' lépteit hallá, megfordult és sokáig nézett utánok, lelkén száz gondolat, száz szenvedély vonult át, keble feszült, mintha meg akarna repedni. Ott állt egy helyen, szemeit kezével takarva, szó, mozdulat nélkül; végre, midőn a' visszatérők' szavait hallá, kiragadva magát méla fájdalmából, egy mellékajtón elsietett a' szobából.

Az Ártándiak' fogadtatását, kik most házi gazdájok', a' szép Frusina' 's az egykor szinte szép Bebek Katalin' kiséretében a' szobába léptek, nem fogjuk leirni. Az udvariasság' formái változnak; de szives fogadás három század előtt nem vala más, mint napjainkban; 's ki valaha egy jó magyar ház' küszöbén mint kedves vendég lépett át, elképzelheti Telegdi' háznépének magaviseletét. A' szives gazdák' nemes faja, hála az égnek! nem fogyott ki még e' hazában, bármennyi vendég járta 's járja is be ez országot, ki a' szivességért gúnynyal 's ócsárlással fizet. Egy van e' társaságban, ki talán ol-

vasóim' figyelmét érdemli, — legalább mosolygás, hajlongások 's nyájas kérdések által mindent elkövet, hogy mindenkinek magára vonja figyelmét, — 's ez Bebek Katalin.

Egyik legnagyobb hibája az időnek, hogy haladásaközben nincsen semmire kimélettel, 's hogy olly sietve fut el a' legszebb fejek fölött, mintha nem volna érdemes csak egy perczig megállania. Ezt érezheté Bebek Katalin is, ha szerencsére a' női szivet ugy nem alkotná a' természet, hogy az asszony a' legtisztább tükörben sem látja soha olly feltünőleg saját homlokán a' redőket, mint barátnéi' arczain. Bebek kisasszony, mint barátai mondák, elérte, ellenségeinek állitása szerint rég felülmulta ötvenedik évét, 's igy, habár Mátyás' korában egyik legszebb virága vala a' hölgykoszorúnak, melly Beatrix királynét környezé, most már bájolónak, az igazságos történetiró által, nem nevezhető. De a' hosszu megszokás második természetté válik; 's ha a' bizanczi császár, midőn hatalma csak fővárosára volt szoritva, régi mindenhatóságának csalódásában nem változtatá meg a' parancsoló hangulatot,mellyen századok előtt szomszédaival szólt: mi jogon kivánhatnók Bebek Katalintól, hogy azon magaviseletet, melly egykor olly csábitónak tartatott, mással cserélje föl. Félszázad is napról napra foly el; 's ki, mint ő, minden órában legalább egyszer tükörben nézte magát: miként vegye észre, hogy a' jelen

's a' mult között különbség létezik? — Minden tárgy ugyanazon hatással van szemeire, mint évek előtt: miként jusson eszébe, hogy e' szemek az emberekre más hatást tesznek? Igaz, a' más embereken tett tapasztalás meggyőzhetne bennünket, hogy nem bánik kimélettel senkivel; de hány van, ki erkölcsi tekintetben magát jobbnak, kitünőbbnek, szóval: kivételnek nem képzeli?! 's csudálatosabb-e, ha ezt nehányan anyagi tekintetben teszik? 's ha például, Bebek Katalin meg van győződve, hogy a' közelebb lefolyt harmincz év óta külsejében semmi változás nem történt?

Az emberek nem szokták tekintetbe venni, mi hibáinknak mentségül szolgálhatna; ez, igazságtalanságuk' főoka; 's igy történt, hogy szegény Katalin is, minden egyéb jó tulajdonai mellett, többek által nevetségesnek tartatott, csupán azért, mivel a' chronologiát magára nézve ignorálta. Még a' szelid Telegdi is elveszté néha türelmét, 's sógorasszonya' örömét, mellyel majd az egyik, majd a' másik fiatal emberről elbeszélé, hogy valamelly mulatságban csak vele szólt, vagy nem is nézett másra — azon egyszerü megjegyzéssel rontá meg, hogy az, kiről szólt, fia lehetne. Ez egy gyengeségen kivül azonban Katalinban annyi jó tulajdon vala, annyi jószivüség, annyi önmegtagadás, hol mások' java kivána, 's ezenkivül olly vidám életnézet, hogy kik őt ismerék, megbocsáták gyengeségét, 's bátran mond-

hatjuk, miszerint a' vele egykoru hajadonok között talán egyetlenegy sem érezte magát boldogabbnak.

Mióta nénje, Telegdiné, meghalt, ő vitte sógorának gazdaságát, 's mert hiusága kiterjedt mindenre, nem volt ház az országban, melly nagyobb rendben tartatott volna, mint az, hol ő parancsnokolt. A' számos foglalatosság, mellyet e' közben talált, az órák, mellyeket pipereasztalánál töltött, a' gond, mellyel Frusina' nevelésére felügyelt, idejét annyira elfoglalák, hogy a' vén hajadonok' hibáinak főokát, az unalmat, nem is ismeré. Vele szivesen társalkodott mindenki. Sokan nevették talán, de még többen szerették; jószivü vidámsága, mellyet fiatalabb korától megtartott, elfeledteté egyéb veszteségeit, 's az egész világ megvallá, hogy Bebek Katalin a' legmulatságosabb krónika, melly Mátyás' idejéből fenmaradt.

Illyen volt a' házi asszony, ki az Ártándiakat Telegdi' házánál fogadá, 's Beatrix udvarának formásságát magyar szivességgel vegyitve, annyit kinálgatott egyszerre, hogy az öreg Ártándi első pillanatban alig mondhatá el, mennyire örül, hogy Katalin kisasszonyt illy frissen láthatja, 's hogy bizony mióta utószor vele volt, egy cseppet sem változott.

„Igazán azt találja, kedves Ártándi uram? — mondá Katalin mosolyogva; — különös, valamenynyien azt találják. Hála az égnek, magam sem érzek semmi változást. De mit mond Ártándi ur Frusinához? — folytatá, midőn a' hölgyre mutatott, ki épen

testvérével Miklóssal szólt, — nemde azóta is nőtt?"

„Nőtt és szebbült, mint mindég" — válaszolt amaz.

„És, lássa csak — folytatá a' másik nem minden zavarodás nélkül, — az emberek azt mondják, hogy hozzám hasonlit; magamnak is ugy látszik. Vonásainkban bizonyos családi rokonság található, és — —"

„Frusina épen ollyan, — szólt közbe mosolyogva Telegdi — mint te, kedves sógorném, hetven hatban valál, mikor Mátyás király Beatrixet Budára hozta; emlékezel-e még? akkor — "

„Kedves vendégeink kétségen kivül éheznek — szakitá félbe Katalin a' szólót, ki őt kegyetlenül illy régi időkre emlékezteté; — minden készen van; ha ugy tetszik."

Ártándi röviden elmondá a' történteket 's hogy Szaleresinél már malvasieux-vel jól tartották.

„Hát legalább Pál urfinak 's a' tisztelendő urnak szolgálhatunk egy kis török csemegével — folytatá a' nyájas házi asszony kinálásait, — csak a' napokban érkeztek meg Semendriából, rózsaczukros, öröm ránézni."

„Menj te Pál az asszonyokkal — mondá Telegdi, meggyőződve, hogy mig sógorasszonya a' szobában marad, Ártándival nem beszélhet, — mi vének együttmaradunk; a' tisztelendő ur is talán kedvet talál pogány csemegéidben, noha velök ke-

resztyén felebarátot megkinálni bizony szinte vétek: mi beérjük egy pohár szerémivel.“

Katalin még nehány szót monda csemegéi' védelmére, 's azután nem kevéssé örvendezve, hogy a' deli Pált magával vezetheti, sógorát az öreg Ártándival együtthagyá.

„Az asszonyok elmentek — szólt végre Telegdi, miután egy ezüstkanna 's két hasonló billikom az asztalra állítatott, — beszéld el a' megtámadást részletesen, 's mondd, kérlek: nem volt-e más bajotok utadon?“

Ártándi, barátja' szokatlan nyugtalanságát látva, bámulva nézett a' szólóra. „Részletesen mondjam el a' történetet? — szólt, — de mikor, fájdalom! más részletet nem tudok, mint a' mit már elmondtam. Mire Szaleresi' udvarához jövék, a' gazemberek már elfutottak. Ugy hiszem, Pál maga sem érhette utól 's a' szegény fiu csak hogy nyakát nem törte, ugy sietett.“

„De parasztok voltak, azt mondta fiad.“

„Szaleresi is azt mondta; egyébiránt ha mindjárt nemesek lettek volna is, nem maradt idő, hogy leveleiket előmutassák.“

„'S utatokon Bihartól idáig nem vettél semmi feltünőt észre?“

„Sok parasztot 's más népet láttunk, melly erre Pest felé jön — válaszolt Ártándi, — 's papom, ki valahányszor este felé idegennel találko-

zik, gazembernek hiszi — 's pedig sokszor ismerősökkel több oka lehetne rá — remegett, mint a' hárslevél. De baj nem ért. A' nép mind dorongokkal 's kaszákkal jön 's a' keresztes hadról beszél; — de mi lelt, István?! soha illy nyugtalanul nem láttalak.“

„Nem is láttál soha olly pillanatban, midőn valamennyünket illy veszély fenyegete — mondá a' másik komoran, — örvény mellett állunk; adja az ég, hogy csak egyesek vesszenek 's ne az egész sodortassék mélyébe.“

Telegdi fölkelt 's mély gondolatokba merülve, egypárszor fel 's alá járt szobájában; Ártándi bámulva nézett utána, később ő is fölkelt 's barátját az ablakhoz követve megszólitá. „Örvény előtt állunk, az szent igaz; mióta eldődeink e' földet megszállták, mindég igy vala. Egy olasz tudóstól hallám Mátyás' udvaránál, hogy e' hazának helyén valaha tenger volt; 's isten engem, ugy látszik, a' föld megtartotta természetét: ingatag fövény, mellyre állandóan épiteni nem lehet, teli szirtekkel 's örvényekkel, hol a' becsületes ember elvész. Az is igaz, hogy mióta Mátyás meghalt, nincs kéz, melly ez országhajót kormányozhatná; de végveszélytől, ugy hiszem, még nem kell tartanunk. Vannak, hála az égnek, még férfiak, kik szükség' esetében a' kormányrudat a' gyenge kézből, hová azt helyeztük, kivehetik, 's mint Mátyás' növendékeihez illik,

a' hajót átvezetik szirteken és örvényeken; te magad — —"

„Ne szólj rólam — szakitá félbe Telegdi a' szólót, — ne azon kevesekről, kik Mátyás' szebb korából még visszamaradtunk. Egy időszak nem tanul a' másiknak történeteiből; minden kor csak olly férfiak által kormányozható, kik benne növekedtek. A' mult bármi dicső korszaknak emberei csak mint emlékek 's nem mint munkás eszközök állhatnak a' jelen mozgalmak között. Tanácsukra nem hallgat senki, 's ha hallgatna, hidd el, olly nemzetet, melly magát elhagyá, isten maga sem mentheti meg vesztétől."

„De a' nemzet nem hagyá el magát — szólt Ártándi szenvedélyesen, — ki ezt mondja, bocsáss meg, nem ismeri a' nemzetet. Itt az udvarnál, megengedem, a' haza' nevére a' keblek hidegen maradnak; mi is dobogna ott, hol sziv nincs! . . . de e' felczifrázott urfiak, e' büszke bánok 's gazdag püspökök még nemzetet nem tesznek; 's ha koldusokként valamennyien odanyujtják kezöket minden megvesztegetőnek, ha anyaföldükről egyes rongyokban tépik le dicsőségét: a' nemzet azért nem veszett el. Nem bennetek, urak — bocsásd meg nyiltságomat, István, — bennünk, a' nemességben fekszik e' haza' ereje; 's jer le Biharba, menj végig a' Tiszán, 's meglátod, ha nem találsz-e vért, melly a' hazáért kiomolni kész, most, mint hajdanában."

„Barátom — viszonzá Telegdi szomoruan — a' hazának nemcsak vér kell, nemcsak a' nemesség' lelkesedése szükséges! A' főurak még nem képezik a' nemzetet, ebben igazad van; de kérdezd a' polgárt, 's azt fogja mondani, hogy a' nemesség sem képezi egymaga; kérdezd a' parasztot, 's ő talán nem válaszol, de bizonyosan ismét mást gondol magában; 's hol van a' kötelék, melly e' szétszakadozó részeket, e' nemzetrongyokat összetartaná?! Lelkesedni tudunk a' hazáért valamennyien; hidd el Tamás, a' jövő meg fogja mutatni, hogy azon urak között, kiknek ti nemesek e' haza' szerencsétlen állapotát tulajdonitjátok, 's kik azt talán csakugyan okozták is, sok van, ki vérét a' honért ép' olly szivesen ontja, mint bárki köztetek: de fel tudjuk-e a' hazának áldozni pillanatnyi érdekeinket, pártszeretetünket, kicsinyes gyülölségeinket? tudunk-e egyesülni a' haza körül? — 's lám, barátom, ha ezt nem tudjuk, minden lelkesedésünk hasztalan. Pártokat találsz: nemzetet sehol! Itt Bakács', ott Zápolya' nevét hangoztatják; itt egy külföldi hatalom', ott egy hatalmas család' érdekei ápoltatnak; a' hazáról elfeledkezünk; ki tartsa össze az egészet, ha az, kinek fejére a' koronát tettük, megvetés' tárgya lett?!"

„Ki tehet róla? nem mi nemesek: a' főurak választották — válaszolt Ártándi; — ha királyunk, mint mi akartuk, Hollós János lett volna, hazánkat

más állapotban látnók. Ulászlót lehetetlen tisztelni.“

„’S miért? nem jó ember? — kérdé Telegdi melegen; — kit sértett meg? kihez nem ereszkedett le? milly kivánatot tagadott meg?“

„Nem király! — válaszolt Ártándi komolyan. — Ha a’ napnak minden tulajdonai megvolnának, de nem fénylenék, ’s világot nem terjesztene: nekem nem kell; ha valakit az ország’ legmagasb polczára ülteténk, magasan fejem fölött akarom látni. A’ magyarnak Mátyás kell, nem fabáb, melly fejével csak igent tud hajtogatni. Ulászlót nem tisztelheti senki!“

„Hát ne tiszteljétek őt — szólt Telegdi, — tiszteljétek a’ magyar fejdelmet, tiszteljétek magatokat. — Ha a’ szent koronát ökör’ fején találom is — igy szólt Ország sokszor — meghajlok előtte, mert királyomat látom benne; [27]) ’s mig minden magyar igy nem gondolkozik, mig az, mi a’ hazának egységét képviseli, tiszteltetni nem fog: jövőnk nincsen biztosítva.“

„Bizony, István — mondá Ártándi bámulva, mert egyszerü katona létére eszmékkel soha életében nem törődött, ’s mert nem foghatá meg: miként tisztelhetné, mint királyt, azt, kit mint embert megvetni kénytelen — udvariabb ember vagy, mint gondoltam; de ezen nem fogunk összeveszni. Nem vagyok pártütő, ’s magam sem tennék semmit dobse Lászlód ellen, már csak azért sem, mert

mióta János herczeg meghalt, nem tudok senkit, kinek fején Mátyás' koronáját látni szeretném; azonban ha azt hiszed, hogy a' hazának azért kell elveszni, mert a' király nem tiszteltetik, csalódol. Hányszor kellett volna veszni hazánknak! gondolj Zsigmondra, Lászlóra, a' közelebb lefolyt huszonnégy évre, mellyet e' király alatt töltöttünk, 's im, Buda' vára régi helyén megállt. Az idők roszak, 's nem egyszer sajnáltam fiaimat, hogy most születtek; de hogy a' magyar el nem vész, azt olly erősen hiszem, mint hogy fölöttünk isten őrködik! A' magyar nem veszhet el; ha az egész tölgyest kivágod 's valamennyi fáiból csak egyetlenegy makk marad, abból ismét tölgy lesz; 's igy vagyunk mi; meglehet, a' fergeteg ledönt, nehéz idők mennek el fölöttünk, mellyek alatt szinte nyomunk is eltünik, az emberek megfeledkeznek rólunk: de egyszerre századok után uj csemete támad a' népek' nagy mezején, 's a' jövő bámulva fogja látni, hogy a' makk kihajtott, hogy ismét magyar áll közöttök."

E' szavak 's a' lelkesedés, melly Ártándi' arczain látszott, midőn azokat mondá, mélyen hatottak Telegdire, ki, megszoritván barátja' kezét, egy ideig hallgatott. — „Én is ezt hiszem — szólt végre, — bizom én is e' nemzet' jövőjében, reménylem nagyságát, 's ez az, mi a' nehéz pályán, mellyen haladok, cselekvésre erőt ad; de hogy a'

jelen pillanatban veszélyek környékeznek, hogy nagy szenvedések várnak ránk: ez teljes meggyőződésem; 's mi semmit sem teszünk, hogy azokat elkerüljük."

„Igazságod van — mondá az előbbi — nem vagyunk harczra kellőleg elkészülve, de azért nem kell annyira aggódni; a' némettől nem félek, sokat próbálkoztunk együtt, derék legények, 's ha józanok, becsületesen megvínak: de a' Lajtha nem szélesebb Magyarországból Bécs felé, mint onnan hozzánk, 's ha hamar átjöttek, hamar visszakergetjük; a' törökök pedig —"

„Barátom — vágott szavába Telegdi — nem külső ellenektől félek. A' veszély köztünk van. A' harangok, mellyek a' népet a' keresztes had' kihirdetésére hivják, ezek jelentik a' vészt, melly fejeink fölött összevonul."

„Nem értelek — szólt Ártándi bámulva; — hogy a' keresztes háborutól nagy eredményeket nem várhatunk, az bizonyos. De mi baj, ha e' parasztok, mihelyt törököt látnak, széjjel futnak is?"

És ha nem futnak széjjel 's a' törököt nem is keresik fel? — szólt közbe Telegdi. — Rendes dolog — igy folytatá, midőn a' bámulást, mellyel Ártándi rá tekintett, észrevevé, — hogy azon veszélyt, melly legnagyobb 's melly ugy szólván szemünk előtt fekszik, senki sem akarja belátni."

„Megvallom — mondá fejét csóválva Ártándi, — ha nem a' törökökről szólsz, én nem tudom, milly veszélyeket érthetsz."

„'S elfeledkeztél-e a' népről? — kérdé Telegdi, azon százezerekről, kik e' hazát véres veritékben mivelik, 's kiknek jutalmul korunkban még e' nyomorult lét' biztosságát sem hagytuk. A' népnek nincs szabadsága, az ugy volt mindég 's ugy van más országokban is; ki a' hont vérével védelmezi, nagyobb részt érdemel kincseiből, 's ha nem érdemelne is, legalább, mivel a' fegyver az ő kezében van, nagyobb részt vesz magának; de a' helyzet, mellybe a' jobbágy nálunk jutott, türhetetlen. Hacsak a' törvényt tekinted, jobbágyaink' helyzete Mátyás óta nem változott; de akkor megtartották a' törvényt; a' nádor, palotájában nem érzé magát biztosabban, mint a' paraszt szalmafödele alatt; a' parasztgazda, ha földjét bevetette, biztosabban számolhatott arra, hogy az nem fog valakinek pajkossága által elgázoltatni, mint most mi, midőn várainkat kettős fallal körülvesszük; 's noha Mátyás a' népet nem legyezé 's a' nemesség' jogait szigoruan fentartotta: a' jobbágy megelégedve érzé magát. De hol keressen védelmet, hol igazságot a' szegény jobbágyság most? Nem szólok a' földesurak' zsarnokságáról, melly annyira nőtt, hogy a' jobbágyok sok helyen ősi telkeiktől elszökve, erdőkben keresnek menedéket, 's ha erőszakosan vissza nem tartóztatnának, talán a' földmivelést egészen

abbahagynák; de a' szüntelen viszályok között, melyben a' nemesség él, mi sorsa jobbágyainknak? Minden jövedelmeink a' jobbágy' munkájából erednek, 's igen természetes, hogy ámbár törvényeinkben szolgáknak sohasem neveztetnek a' jobbágyok, a' tulajdon' legbecsesebb neménck tartatnak. Ha egy nemes a' másik által sértve vagy károsítva érzi magát, azzal áll boszút, hogy jobbágyait erőszakosan elviszi; ez visszatorlásul szintúgy cselekszik ellenei-nek jobbágyaival, vagy ha erre elég hatalommal nem bir, ellensége' jobbágyait minél nagyobb kárba ejti. Ha a' jobbágy' vetéseit legázolja vagy éretlenül learattatja, az uri kilenczed 's püspöki dézsma elvész; ha a' falu felgyujtatott, az ur, ki parasztjait kunyhóik' fölépitésében segítni tartozik, kárt szenved; ha nehány paraszt megöletett vagy megsebesitetett, a' földesurnak kevesebb jobbágyai maradtak, — szóval: nincs könnyebb mód, melly által egy nemes a' másikon boszut állhatna, mint ha jobbágyait üldözi; 's ez az, mellyet valamennyien követnek. Az utókor el fog borzadni, ha törvényeinkből, mellyeket országgyülésről országgyülésre ez iszonyatosságok' megszüntetésére alkotunk, látandja jelen helyzetünket.“ 28)

„Bizony igazad van — mondá Ártándi sohajtva, — a' marhának jobb dolga van, mint jobbágyainknak; ha ez tovább igy tart, lehetetlen, hogy is-

ten e' nemzetet annyi igazságtalanságért meg ne büntesse."

„Én is azt mondom — folytatá Telegdi, — 's az eszköz, melly által isten ez igazságtalanságokat büntetni fogja, azok lesznek, kiken ez igazságtalanságokat elkövettük, 's kiknek most minmagunk adunk fegyvert kezeikbe." — Ártándi a' legnagyobb figyelemmel hallgatott, arczának kifejezéséből látni lehetett, hogy barátja' aggodalmait érteni kezdi. Telegdi folytatá: — „Eddig a' nép hallgatott. Kinek panaszkodjék? Ulászló közdolgokkal nem foglalkozik, azok, kik helyette kormányoznak, a' népzsarnokok közé tartoznak; a' városok sok helyen magok is jobbágyokkal birnak, 's azért szenvedéseiket közömbösen nézik; a' nép legfölebb istenének panaszkodott, ezt is titkon 's félve, nehogy valaki zsarolói közül forró imáit meghallja 's őt értök büntesse; de ne higye senki, hogy mivel eddig hallgatott a' nép, e' helyzetet nem érzé, hogy keblében nem forral gyülölséget azok ellen, kik őt e' sorsra juttaták. Erőtlen most, mert nem egyesülhet 's mert nincsenek fegyverei; de ha a' keresztes had' kihirdetése által öszszecsődítetik, ha kezében fegyvert érez 's hatalmának titkával megismerkedett: mondd, valószinü-e, hogy ellenségeit a' határon túl fogja keresni, midőn sokkal nagyobb 's régiebb ellenségei közelében laknak?"

„Aggodalmaid szörnyük — mondá meghatva

Ártándi, — egyetlen reményünk a' vallásban lehet, a' nép papjainak kezében van, általok buzdíttatik a' keresztes háborura, 's nem valószinü, hogy ezek valaha illy merényben, minőről szólsz, megegyezzenek."

„Nem ismered a' népet, ha ebben bizol — válaszolt Telegdi, — hogy felizgasd, szükség, szenvedélyeihez szólanod, 's ha ezeket fölébreszted, nem figyel más szóra. A' papok, hogy a' sokaságot a' keresztes had' viselésére birják, élénken festették jelen szenvedéseit, figyelmetessé tették, hogy ez élettel, mellyet örök boldogsággal cserélhet föl, nem veszt semmit; 's a' nép átlátja ez okoskodás' helyességét 's ezerenként tódul a' szent zászlókhoz. 'S mit, ha ezen ezereknek eszébe jutna, hogy e' földi lét sem egészen becstelen, 's hogy ők helyesen cselekednének, ha sorsukon itt is segitenének? 's ha azon meggyőződésökben várakat rontanak 's nemeseket gyilkolnak: fogják-e papjaik visszatartóztathatni boszújokat? A' vallás, melly az egyest, ha szenvedélye feltámadt, gonosztettektől vissza nem tartóztatja, több hatalommal lenne-e egész tömegekre? Nem mult két esztendeje, hogy Németországban hasonló dolgok történtek; a' jelen pillanatban, Karinthia 's Krain' parasztsága fegyverben áll, 's hazánk' határairól látni a' pusztitást, mit urainak jószágain véghez visz; 's a' tapasztalás itt, mint mindég, azt mutatta, hogy a' vallás a' pór' kicsa-

pongásainak inkább igazolására, mint fékezésére szolgál. És csalódol, ha azt hiszed, hogy a' papság, az legalább, melly a' nép között forgolódik, a' nemesség' érdekeit pártolja. Valamint az uri 's a' nemesi rend: ugy a' püspökök 's az alsóbb rendü papok között viszályok, sőt gyülölet létezik. Mig Bakács esztergomi érsekségén kivül, huszonöt gazdag egyházi javadalommal bir; mig a' többi püspökök nagyobb 's kisebb mértékben e' példát követik: addig a' plebánosok nyomorban élnek, csekély jövedelmeiket a' püspök szedi el, 's száz alkalom van, hogy a' szegény falusi lelkész nehéz adózással terheltetik. Törvényt kelle alkotni, hogy a' jövedelmesebb plebániák gyermekekkel vagy tudatlanokkal ne töltessenek be, mert sokszor történt, hogy püspökök illy plebániákról ekkép rendelkezvén, a' jövedelmeket magoknak vagy rokonaiknak tarták, 's a' lelkipásztorságot gazdasági tisztjeik által gyakoroltaták, — szóval: az alsó papság elégedetlen helyzetével, 's lehetnek közötte, kik a' népet mindennemü kicsapongásokra inkább buzditják.“ [29])

„De miért nem mondtad nekik mindezt a' királyi tanácsban? — kérdé Ártándi, ki barátja' aggodalmában most osztozkodott; — köztök ülsz, 's talán annyi eszök csak lesz, hogy önvesztöket nem akarják előidézni.“

„Elmondtam mind ezt — válaszolt Telegdi szenvedélylyel, — mind ezt 's még többet. Figyelmessé

tevém őket a' kárra, melly rájok is háramlani fog, ha jobbágyaik a' helyett, hogy földeiket mivelnék, harczolni mennek. Nevetve válaszolák: hogy csak annyit fognak elbocsátani, mennyi nekik tetszik; kiemeltem a' veszélyt, melly abból eredhet, ha azalatt, mig a' parasztságnak egy része fegyverben áll, a' másik munkára kényszerítetik; azt felelték: hogy nem félnek parasztoktól; kértem az isten', a' haza' szent nevében, rimánkodtam, csaknem őrültnek tartának. Mindegyik arra gondol, hogy az esetre, ha a' török ellen keresztes had megyen, ő banderiumával otthon maradhat, utósó fillérig felszámolják a' költséget, mellyet ekkép megkimélhetni, a' többire nincs gondjuk, mintha megvakultak volna.“ 30)

„Oh, hogy Mátyás csak egyszer jöhetne vissza még 's mindezen alávalókat, kiket porból emelt föl, visszasujthatná semmiségökbe! — mondá Ártándi, szemeit éghez emelve; — egy mód van — folytatá rövid gondolkozás után — melly által e' veszélyt kikerülhetjük. Válasszatok e' népnek olly vezért, kiben biztok, ollyat, ki elég erős lelkü legyen, hogy a' zabolátlan tömeget féken tarthassa, elég tapasztalt, hogy az erőt, melly kezeibe adatott, az ellenség ellen használni képes legyen; igy az, mi most veszélylyel fenyeget, a' hazának még javára lehet.“

„Én is azt gondolám — válaszolt Telegdi szomoruan, — de nincs, ki a' vezérséget felvállalná; egyesek kényelemből vagy gyávaságból; a' nagyobb

rész, mert büszkébb, mint hogy parasztokból álló seregeknek vezére akarna lenni.“

„'S miért nem lehetnél te az?“

„Én? — kérdé Telegdi. — Barátom, engem a' kor elgyengitett, a' tanácsasztalnál talán a' hazának még hasznára lehetek; mint várparancsnok, hol csak lelki szilárdság kell, talán helyemet állnám; de nem vagyok többé nyilt harczmezőre való; 's a' nép, tudva, hogy a' keresztes háboru' kihirdetését elleneztem, nyiltan zugolódik ellenem. Hozzám e' seregeknek nem volna bizalmuk soha. De — 's itt arczain mintegy örömsugár vonult át — miért nem lehetnél te hadvezérünk? Élted a' harczmezőn folyt, azon kevesekből, kik Mátyás' bajnokaiból még élnek, senki sem birta inkább e' nagy király' bizodalmát. A' teher, mellyet magadra vállalnál, nehéz; de ha nevedet hallják, az egész Tiszamentének nemessége zászlód alá csatlakozik; kettős buzgósággal fognak küszködni, mert vezérök nem a' főurák' gyülölt rendéhez tartozik. Nincs ember, ki e' helyre nálad alkalmasabb.“

„Barátom, nem lehet — igy szakitá félbe a' szólót Ártándi, ki eddig meglepve hallgatott; — tudod, a' jelen időben nem vágyódom többé kitüntetések után, 's ha tenném, épen mivel a' nemességhez tartozom, 's mert társaim szeretnek, az urak soha választásomban meg nem nyugodnának; Bakács épen nem. Mi bihariak ő eminencziájánál 's az egész

udvarnál nem nagy kedvességben állunk, főképen én nem, ki ezerötszázötben követ valék.“

Telegdi megfelelt e' nehézségekre, elmondván, hogy miután senkisem akarta a' hadvezetést elvállalni, Ártándi' választását senkisem ellenezheti; hogy azonkivül Bakács nem mindenható, 's a' nádor kétségen kivül mellette lesz; hogy mindenki fog örülni, ha a' jelen bizonytalan helyzet véget ér.“

„Mondom, barátom, nem lehet — szákitá félbe Telegdi' okoskodásait Ártándi. — Tudod, ha megszoktam-e tartani Mátyás' parancsait? lám, nekem a' király maga mondta, hogy hadvezérséget ne fogadjak el soha.“

Telegdi bámulva néze rá. Ártándi folytatá: — „Bámulsz, nemde? el fogom mondani, hogy' történt. Ausztriában voltunk a' németek ellen. A' király Neustad-nál járt, én seregeimmel pár mértfölddel belebb álltam az ellenség' országában. Szemközt velünk németek ütöttek tábort, kiket tőlünk csak egy kis folyó választott el, — mert a' németeknek, a' Dunát kivéve, melly magyar folyó, még vizeik is apróbbak; — az ellenség' jobb oldalán vár emelkedett. Gondoltam magamban: nem volna-e jó, ha a' németeket megtámadnád, nem sokkal többen vannak mint mi, 's hogy' fog örülni Mátyás, ha illy jó hirrel lephetjük meg. Szóltam hadnagyaimmal, azok mind egy véleményben voltak; a' legénység, csak hogy mindnyájan csupa buzgó-

ságból vizbe nem ugrottak. Az, hogy ne győzzünk nem is jutott eszünkbe. Hej! más időket élt akkor a' magyar! Jelt adaték tehát 's az ellenségnek rohantunk. Ez a' vizen áteresztett, 's mig a' váron túl nem haladtunk, mindég hátrált: akkor egyszerre azt vettük észre, hogy a' vársereg hátulról támad meg 's németeink megfordultak. Csúfosan megverettünk 's legényeimnek egyharmada ott maradt. Másnap a' hirre Mátyás jött seregünkhöz. Remegtem előtte, 's nem is vártam mást, mint hogy — mivel parancsa nélkül megküzdöttem — a' csonkatoronyba zárat. Ő ezt nem tevé, sőt meg sem szidott, pedig érdemeltem volna, csak egyet mondott: ‚Tamás, nincs jobb katonám; ha isten volnék, téged választanálak Gáborangyalomnak; de ne légy hadvezér; érted-e, Tamás, ne légy hadvezér soha!' — Lám, e' szavakat nem fogom elfeledni — folytatá elérzékenyedve — ép' olly kevéssé, mint Mátyás' jóságát. Én nem vagyok vezérnek való."

Nincs szebb emléke nagy férfiaknak azon érzésnél, mellyet jobb emberek' szivében hagynak magok után; 's Telegdi mélyen meghatva ez egyszerü elbeszélés által, egy ideig hallgatott, végre megfogta barátja kezét 's ujra kéré a' vezérség' elfogadására. Elmonda minden okot, melly őt rábirhatá: hogy a' király 's az egész haza, Bakácsot 's Szakmárit kivéve, háladatos leend iránta; hogy sen-

ki sincs, ki e' helyre kivüle alkalmas lenne; hogy gyermekeinek semmi által inkább nem használhat. — Ártándi sokáig nem engedett. Mátyás' szavai olly szentek voltak előtte, hogy más indok őt meg nem tántorithatá, mig végre Telegdi, Mátyás' emlékére kéré az ősz bajnokot, hogy hazáját e' veszélyek között ne hagyja el. — „Ha Mátyás — igy szólt — midőn ő élt, 's egy Kinizsit, Báthorit, Zápolya Istvánt 's annyi dicső vezért látott maga körül, neked tanácsul adá, hogy soha vezérség után ne vágyódjál: talán igaza lehetett; de gondolod-e, hogy, a' jelen viszonyokat látva, nem venné vissza szavát, most, midőn a' nagy vezérek meghaltak, 's azon gyengébbek is, kik korunknak fenmaradtak, e' had' vezetését nem akarják magokra vállalni, 's hazánk' jövője vezér nélküli tömeg' önkényének engedtetik által? A' haza' szent nevében, mellyet Mátyás emelt 's tartott fel, dicső urunk' emlékére kérlek: ne taszitsd el magadtól az alkalmat, mellynél nagyobbat nem találsz, hogy hazádnak szolgálj.“

Telegdinek ezen 's ehhez hasonló kérései végre legyőzték Ártándit, 's ez kinyilatkoztatá, hogy azon esetre, ha más, e' helyre alkalmasabb egyén nem találtatik, 's ha a' nádor és más országnagyok azt szinte czélszerünek tartják: ő e' keresztes had' vezérségét magára vállalja. Erre Ártándi Telegdinek kezet adott, 's ez tudtára adá barátjának, hogy másnap reggel a' királylyal 's minden illetőkkel fog szólni.

Épen tisztába jöttek e' határozat iránt, midőn az asszonyok Vitussal 's Pállal a' szobába léptek, 's Katalin mondá, hogy tálalva van. Szebb párt, mint Frusina 's Pál, nem lehetett látni. Midőn egymásmellett álltak, arczaikon vidám megelégedés' kifejezésével, ugy látszott, mintha isten egymásnak teremtette volna e' két lényt. E' gondolat villant át hihetőkép az apák' szivén is, midőn, gyermekeikre nézve, egymásnak szótalanul kezet nyujtának.

„Hej, be boldogok ezek! — mondá végre Telegdi, — őket nem nyomják az ország' gondjai; megettök csak boldog emlék, előttök csak szép remények állanak."

„Hadd el — szólt Ártándi, — mi is voltunk ifjak, 's gyermekeink nem ismerték Mátyás királyt. De ha — folytatá Telegdihez suttogva — Pál fiam vőd lehetne, már akkor, megvallom, nincs boldogabb fiu a' világon."

„Szeressék egymást — válaszolt Telegdi érzékenyen — 's nálamnál nem lehet inkább megelégedve senki."

„De mire való e' suttogás? — szólt végre türelmetlenül Bebek Katalin; — a' vacsora asztalon van, a' leves meghül, a' pecsenye elsül; siessünk; ugyis még engedelmet kell kérni Ártándi uraktól a' rosz fogadásért; bizony éhen maradnak."

Ezen 's hasonló mentegetések között, melylyekre az öreg Ártándi, a' Mátyás-korabeli udvari ember, minden jó módjával felelt: az egész társaság az ebédlőbe ment, hol őket most jó étvágygyal 's meglehetős kedvben fogjuk hagyni.

V. Fejezet.

Semmi sem változott inkább a' századok' lefolyása alatt, mint az ebéd' 's álom' órái. Tudjuk, hogy Francziaországban I. Ferencz alatt az ebéd reggeli kilenczkor tartatott, [31]) a' vacsora esteli öt hat órakor tálaltatott fel, 's kilenczkor — igen ritka eseteket kivéve — az egész háznép ágyban feküdt. Kis különbséggel ez vala a' rend, mellyet Ulászló alatt Budán is követtek; 's talán az egész világon most is követnének, ha elkésni nem volna az emberi hibák' egyik legközönségesbike, 's ha ez nem vezetett volna oda, hogy legszükségesebb foglalatosságaink' órái mindég inkább elkésnek. Tiz után fővárosunk' utczáin minden hallgatott; ittott egy magánosan körüljáró őr, vagy félrészegen haza felé ballagó csatlós, ki, miután ura lefeküdt, még félórát a' csapszék' kedves közelében tölte; más éber teremtés alig valaha látható. A' házak, kivéve, hol a' lakosok valamelly betegnél virasztának, sötéten

állták, 's csak a' templomok előtt 's több utczaszegleteken álló szentképek' lámpái vetének ittott gyenge világot a' barna falakra. Egy ház vala Budán, melly e' tekintetben kivételt képezett, 's mellynek ablakai többnyire éjfélig maradtak kivilágitva. — Bakács' palotája. [32]) Biztos jele — mint barátai mondák, — hogy a' bibornok nemcsak napjait, de éjjeleit is a' haza' ügyének szenteli; bizonysága — mint ellenségei hirdeték, — hogy a' nagyravágyás Ulászló' hatalmas tanácsnokát még éjjel sem hagyja pihenni; 's bárkinek lett legyen igaza a' kettő között: annyi bizonyos, hogy valahányszor az érsek Budán volt, legalább dolgozó szobájának ablakai éjfél előtt sohasem sötétedtek el. Ez történt az nap is, midőn az Ártándiak Budára jöttek, — 's a' város' lakói rég nyugodni mentek, midőn Bakácsot dolgozó szobájában még magányosan fel 's alá járva találjuk.

Tágas három ablaku szoba vala ez, majdnem teremnek nevezhetnők, mellyet magas ajtó palotája' fényesebb termeivel, kis ajtócska hálószobájával kötött össze. A' szobának még egy, a' folyosóra vezető kijárata volt, ez azonban az egyik fal' tölgyfaragásai alatt ugy el vala rejtve, hogy nem vétethetett észre senki által. A' falakat, annak kivételével, mellybe a' rejtett ajtó nyilik, nehéz velenczei kárpitok takarják; az ajtókat, látszólag csak ékességül, de mint sokan hivék, azért, hogy a' hang ki

ne hallassék a szobából, nehéz selyem, 's megettök kamuka-függönyök boritják; hasonló függönyök lógnak le az ablakokon is, mi az egész szobának szomoru külsőt kölcsönzött, mindamellett, hogy falait hires olasz mesterek' képei ékesiték, mellyeket a' bibornok utjából hozott magával. A' butorok' leirásával nem fárasztom olvasóimat; fényesek 's drágák azok, de az egész teremben annyi rendetlenség uralkodott, hogy a' könyvekkel 's irományokkal takart asztalok' és szekrények' szépségét alig lehetett megitélni; 's mind e' drágaságok' vegyüléke a' nézőre inkább kellemetlen, mint kellemes benyomást tesz. Két tárgy van e' szobában, mi a' belépőnek azonnal feltünt, 's mi e' pillanatban, ugy látszik, Bakács' figyelmét is magára voná, — két mellszobor ez, mellyek az érsek' dolgozó asztalának két oldalát foglalják el. Az egyik, rézből öntve, Mátyás királyt; a' másik, fehér márványból faragva, X. Leo pápát ábrázolja. Az érsek, fel 's alá járva szobájában, majd az egyik, majd a' másik szoborra függeszté szemeit, 's arczának kifejezéséből látni való, hogy gondolatai e' szobrokkal foglalkoznak.

„Pápa vagy — szólt végre, miután mély gondolatokba merülve soká fel 's alá járván, Leo' szobra előtt megállt, 's azon kifejezésben, mellyel szemét a' hideg kőre függeszté, véghetlen keserüség mutatkozott, — pápa! 's én?! én alázatos legatusod, alattvalód, szolgád! Mi annyi éven át napjaim'

gondolata, éjjeleim' álma volt, mi, ha eszembe jutott, e' szivet hatvan esztendős korában feldobogtatá, mint soha ifjué kedvese' látásán nem dobogott; e' remény nagyobb, mint hogy bevallhatnám, 's mégis olly valószinü, hogy embernél többnek vagy kevesebbnek kelle lennem, ha nem éreztem volna: mindez elveszett, örökre elveszett! 's itt kell állnom szobrod előtt, ki tőlem mindezt elraboltad; 's még ellenemnek sem nevezhetlek, hisz' jó barátom vagy: mindent, mi tőled függött, megtettél kedvemért: alávalónak, háladatlannak, őrültnek neveznének, ha azt mondanám, hogy gyülöllek. Elvesztém összes földi reményeim' summázatát, többet, mint mennyit e' föld' összes trónjai érnek, 's e' veszteségért még azon jogot sem nyerem, hogy szerzőjét nyilván gyülölhetném. — Bakács keserüen felkaczagott, egypárszor fel 's alá járt szobájában, azután ismét gondolatokba mélyedett. — Mi rendkivüli végzetem! mint jobbágy' fia, pártfogó nélkül lépve az egyházi pályára, legmerészebb reményem az vala, hogy egykor Erdődön, vagy Drágfinak más valamelly jószágán plebánossá lehetek; 's jól emlékezem, midőn e' reményt anyám előtt kimondám, a' szegény asszony csaknem rémülve csapta össze kezét: hogy' merek magamnak illy állást, a' családnak ennyi dicsőséget, neki, anyámnak, illy boldogságot reményleni; 's anyámnak igaza volt; még e' szerény vágyak' elérésére sem mutatkozott valószinüség. Most

enerőm 's ügyességem által olly polczra emelkedtem fel, mellynél magasabbat kevesen értek el. Az országban fölöttem csak a' király, az egyházban csak a' pápa áll; a' második vagyok mind e' két pályán; eddig a' szerencse 's enerőm vittek. Egy lépcső maradt hátra 's ennek áthágása lehetetlen. Mintha fölöttem átok feküdnék: hogy első ne legyek; 's mintha a' sors csak azért emelt volna ennyire, hogy ez átok' súlyát érezhessem, 's hogy a' régiek' Tantalusaként egy lépésre állitva attól, mi után lelkem szomjuzik, feléje nyujtsam vágyó karjaimat szüntelen, 's átkozzam e' létet, mellyben épen azt, mit leginkább kivántam, el nem érhetém! Az emberek boldognak hisznek. Oh, ha keblembe láthatnának! mindenből, mit eddig elértem, mi más nyereségem volt, mint hogy annyival kevesebbet remélhetek; 's az egy, mi reményeim' egész seregéből fenmaradt, eltünt visszahozhatlanul. Miért kelle a' czélhoz olly közel jutnom, ha elérése örökre megtagadtatott?!"

Bakácsot elragadták érzeményei. Ő, ki emberek között annyira őrzé minden mozdulatát, hogy arczainak jéghideg kifejezése alatt senki keblének szenvedélyeit nem gyanitá, magányban néha leveté magáról a' nehéz álarczot, de illyenkor is csak pillanatokra, 's az önuralkodáshoz szokott férfi hamar visszanyeré hatalmát szenvedélyei fölött. — „Menjünk dolgozni, — mondá sohajtva önmagához

— a' multtal józan ember nem foglalkozik, a' jövőhez koromban nincs többé közöm; menjünk dolgozni!"

Az érsek asztalához közelitett, mellyen az irományok' egész halmaza feküdt. „De mégis — mondá megállva 's szemeit ismét Leo' szobrára függesztve, — igaz-e, hogy előttem minden remény örökre elzáratott? Leo nálamnál sokkal fiatalabb, de szintúgy csak ember. E' félmosoly, mellyel e' szobor, mintegy gúnyolva néz rám, eltünhetik, gondnapok alatt mélyebb redőket véshet e' gömbölyü arczokba, mint bármi ügyes szobrász; még mielőtt egy év, egy hónap, talán egy hét elmúlik, a' keresztyénvilág' minden templomának harangjai azt hirdethetik, hogy a' pápa meghalt; és akkor ....el, el, csalfa, haszontalan álom!...De mégis, ha mégis történnék, ha a' bibornokok ismét választás végett összegyülnek, és én.... az idősebb bibornokok mellettem szavaztak...egy szavazat kellett csak még; a' császár' küldöttje addig, mig Miksa a' magyar birodalom után vágyódik, mint most, mindég mellettem lesz. Julius pápa kimondá: hogy az egyháznak reformatiora van szüksége; illy korban, tekintélyben álló, a' politika' mezején járatos pápára van szükség; 's a' minapi választás nem apasztá el vagyonomat annyira, hogy ha a' szükség ugy kivánná, megvesztegetésben is bárkivel ki nem állhatnám a' versenyt. Miért nem történhetnék mind-

ez? Leo halandó és — — megbódultam-e, vagy a' gonoszok' martalékává lettem — igy szakitá félbe gondolatait, erőszakkal elűzve az eszméket, mellyek agyában forrtak, — hogy én keresztyén érsek létemre a' keresztyén egyház' fejének halálára számolok? Dologhoz, dologhoz! gonosz ábrándok ellen nincs más menedék." [38])

Bakács az asztal mellé ült; midőn egy csomó irást maga elébe vett, szeme akaratlanul Mátyás' szobrára tapadt. — „Oh, ha ez élne! — sohajta fájdalmasan — ő, vagy hozzá hasonló király, ki elég bölcs, belátni, mi fontos körülmény volna az, ha a' jelen pillanatban, midőn hazánkat a' törökök' részéről a' legnagyobb veszély fenyegeti, a' római szék magyar által foglaltatik el! De ki oka, hogy Hollós János apját a' királyi polczon nem követheté?!" — Bakács ismét fájdalmas gondolatokba merült, de hamar erőt véve magán, nehány előtte fekvő levelet feltört 's olvasni kezdett.

Ugy látszik, a' levelek sem valának olly tartalmuak, hogy a' bibornok' komorságát földeritsék. Sebesen átfutá egyiket a' másik után, 's az indulatból, mellyel azokat félreveté, látni lehetett fölgerjedését. — „Igy hát a' milkói püspökség iránt nyert pápai breveknek nincs erejök; a' szászok, kik az esztergomi egyház' régi kiváltságai szerint mindég az érsekség alatt álltak, engem nem akarnak egyházi fejöknek elismerni; 's a' szepesiek prépost-

ságuknak nem tudom mi régi szabaditékaira hivatkoznak. Természetes, a' szepesi gróf pártolni fogja prépostságát, annyival inkább, ha azt Bakács ellen teheti, ki nélkül talán már király, mindenesetre a' királynak veje 's utóda volna. 'S ti azt gondoljátok, hogy Bakács ezt tűrni fogja? hogy ő, ki e' haza' sorsát évek óta kezeiben tartja, erdélyi vagy szepesi szászok által magán paczkáztatni fog? vagy, hogy mivel nem lehetett pápa, illy férgek' elnyomására elég hatalommal nem bir? majd meglátjuk! majd meglátjuk! Mi ez? — szólt most, vastag tekercs irományt elővéve, 's a' szalagot, melylyel össze volt kötve, felvágva. — Monyorókeréki 's körmendi tisztartóim' számadásai. Nézzük! — Az érsek sietve átfutá az irományokat. — Csalás, valóságos rablás! — kiálta időről időre. — A' legroszabb verseczi bornak hordaja tiz és fél aranyba kerül; és ti az én boromat nyolczért tékozoljátok el? — meg fogjátok fizetni! Mindenható! 's mi ez? eladtak ezerhatszáz-tizennégy köböl buzát, köblét kilencz denáron; nyolczszáz-ötven köböl zabot, köblét négy denáron, valóságos ára tiz és öt denár. No várjatok! várjatok! azt hiszitek-e: királyi kincstárral van dolgotok? vagy ugy bánjak veletek, mint az ország Hampoval, a' pécsi püspökkel bánt? És itt: „eladtam négy betanitott kocsilovat negyvennyolcz aranyért.“ Negyvennyolcz aranyért! hallott-e illyet a' világ? ki ad el akár egy magányos lovat tizen-

három aranyon alul? 's négy betanitott kocsiló negyvennyolcz arany!... zsiványok vagytok, nem tisztek!"

Bakács annyira elmélyedett e' számadásokba, mellyeknek olvasását több izben hasonló felkiáltásokkal szakitá félbe, hogy észre sem vevé, midőn a' rejtett ajtón titoknoka, Galamb Máté, lépett a' szobába.

A' titoknok halkkal 's vigyázva bezárta az ajtót, 's pár lépéssel Bakács' asztalához közeledve, nyugottan várá, mig ura őt észreveszi. Bakács, tollal kezében, a' számadások' egyes oldalait adá össze; a' mint egyegy oldalt elvégezett, boszusan rázá fejét 's a' legnagyobb érdekkel a' másikon folytatá munkáját. — „Ah, tiszteim tudják, kivel van dolguk! — mondá végre, félredobva az irományokat. — A' számadásban nincs hiba; de mit bánom én? nincs jövedelem! csalnak, ez olly bizonyos, mint kétszer kettő: négy. Majd rendbe szedjük!"

Itt Galamb előrelépve 's meghajtva magát, Bakács' figyelmét magára voná.

„Jó, hogy jösz, Máté — mondá ez hevesen, — szép tiszteink vannak! nézd csak e' számadásokat." — 'S erre az érsek titoknokának a' számadásokból egyes pontokat olvasa fel, miközben Galamb majd a' bevétel kis 's a' kiadás' nagy összegei fölött csudálkozott, majd, ha urának kedve ugy

látszék kivánni, a' tisztek' ügyetlen ravaszságán gúnyosan mosolygott, majd ismét urával együtt haragra lobbant, — szóval: ki őt e' pillanatban látá, meggyőződött, hogy egyikével azon legügyesebb udvaronczoknak találkozott, kik nem magasztaló szavakkal, hanem az által hizelgenek uroknak, hogy mindég a' neki legkellemesb állásba helyezik magokat. Vannak pillanatok, midőn e' világ' hatalmasai elundorodnak az őket környező hódolat előtt 's ellenmondást ohajtanak. Galamb illy pillanatokban a' világért nem lett volna egy gondolatban urával. Senki Bakácsot nálánál jobban nem ismeré, senki sem rendelé minden mozdulatát annyira ura' szeszélyének alá, mint ő, — szóval: szolga volt, mellynél tökéletesebb soha nagy urnak nem juthatott; 's Bakács, ismerve e' tulajdonát, őt tartózkodás nélkül avatá be legtitkosb gondolataiba. Galamb' külseje nem gerjesztett bizodalmat; a' vékony, éles vonásu arcz, mellynek sápadtságát a' világos szőke haj még kellemetlenebbé tevé, a' szürke szemek' bizonytalan tekintete, az erőtetett mosolygás, melly a' keskeny ajkak 's csepü szinü nyirott bajsz körül játszott: minden együttvéve kellemetlen benyomást tett a' nézőre. Mint egy kép, mellynek a' festő csak körrajzát 's első alapszineit végezte be, 's hol még a' szinezet hiányzik: ollyan volt Galamb' szinetlen arcza. Kifejezésében a' férfiasság helyett csak fortélyosság vala észrevehető. De Bakács is-

meré titoknoka' helyzetét 's azért teljes biztossággal számolt hűségére. Mátyással Csehországban járva Bakács, mostani titoknokát, mint hussita-szüléknek árván hagyott gyermekét, fogadta fel. Galambnak nevezé — akkoridőben majdnem egészen fehér haja miatt, 's házánál nevelteté. Ez ifju, ki tudva, hogy Magyarország nem hazája, tudva, hogy szülei meghaltak, a' világon egészen elszigetelve állott, 's még családi nevét sem ismeré: kihez ragaszkodjék, ha nem egyetlen jótevőjéhez?

„Igen, igen, Máté, nem hiába bámulsz — szólt Bakács hevesen, mig titoknoka az irásokat tovább forgatá 's időről időre fejét rázá, — nem tiszteket, rablókat tartunk; ha ez tovább tart, tönkre jutunk."

„Főkép az a' körmendi tisztartó! — mondá Galamb sohajtva. — Eminencziád olly atyailag gondoskodott felőle."

„Bizony atyailag — szólt Bakács. — Három fia van, tudatlan valamennyi; az egyiket prépostnak neveztük ki, a' másik kettő plebános; 's tudod a' legfiatalabb még valóságos gyermek. Megszóltak e' kegyelmemért, 's ő az apa még csak nem is háladatos; de ne félj! példát fogok felállitani; visszaélnek kegyességemmel 's Erdődi Péternek 's Bálint testvérem' fiainak halálom után végre annyi sem marad, miből becsületesen eltemethessenek; 's ki tudja, milly közel vagyok e' pillanathoz?! Fogyni

érzem erőmet, 's koromban közelebb állunk a' sirhoz, mint az élethez."

Ez két ollyas pont vala, hol Galamb az ellenmondás' szükségét érzé; Bakács, kinek fukarsága leginkább hiuságban gyökeredzett, 's ki vagyona' szaporitásán csupán azért fáradott annyira, hogy családját e' haza' leggazdagabbikává tegye, bár mennyire panaszkodott sokszor vagyonának rosz kezelése fölött, szivesen hallá, ha az mások által dicsértetett, 's mint minden korosabb ember, semmit sem türt el nehezebben, mint ha egészsége iránti panaszainak mások ellent nem mondnak; az ildomos titoknok tehát vitára kelt urával, kinek alkata, mint mondá, legalább még huszanöt évet igér 's kinek vagyonával, a' tisztek' minden gazsága mellett, Magyarországban senki sem mérkőzhetik."

„Hej, fiam Máté! — mondá Bakács nyájasan, — nem ismered a' világot; az életnél 's vagyonnál nincs bizonytalanabb dolog; hozzájutunk, nem tudjuk, miként? de a' megtartás! ebben fekszik a' nehézség, főkép az illy helyzetben, mint az enyém. Ha egyszerü budai polgár volnék, 's ha nem volna más gondom, mint hogy egészségemre 's kis vagyonomra vigyázzak: talán száz esztendős lehetnék; de igy — tudod, mennyi kiadásom volt Rómában; hála istennek! e' választás jól sikerült; a' keresztyén világnak olly pápája van, mint talán szá-

zadok óta nem volt; mondom, nem sajnálom a' kiadásokat; de azért igaz marad, hogy azok roppantok voltak. És mennyi gond csak a' jelen pillanatban is! A' keresztes had, mellynek egész terhe vállaimon fekszik, és — —“

Bakács e' panaszokat, mellyekben vagyonának 's életének érdekeit annyira összekeveré, hogy néha alig lehete észrevenni: a' kettőnek mellyikéről szól? hihetőkép még sokáig folytatta volna, ámbár, mint az olvasó a' mondottakból láthatja, voltak dolgok, mellyek iránt Bakács még Galamb előtt sem vala egészen őszinte; de mihelyt a' keresztes hadat emlité, titoknoka által félbeszakasztatott, ki neki tudtára adá, hogy épen a' keresztes had iránt fontos közleni valója van; 's ekkor Galamb elbeszélé Ártándiék' megérkezését, azt, mi velök Pesten Szaleresi' házánál történt, 's hogy az öreg Ártándi, Telegdi által rábirva, holnap a' királyhoz megy, 's ha, mi a' nádor 's Telegdi' közbenjárása által kétségen kivül történni fog, a' Pesten összegyült keresztesek' vezérlését neki ajánlják, azt el fogja vállalni.“

A' kormány' nyomorultságának a' kémlelésnél nincs biztosabb jele; ha az uralkodó hatalom érzi, hogy pártolást nem érdemel, minden gondját ellenségei' terveinek ismerésére 's kijátszására forditja. Az erényes polgárok a' legerkölcstelenebbek' felvigyázata alá kerülnek, 's olly kormányrendszer támad, mellynek alapja a' gyalázat. Ulászló' szerencsétlen korában e' métely sem hiányzott hazánkban.

A' királyt nem okolhatjuk, hisz' vétke az vala, hogy jóra 's roszra egész éltén át egyenlően tehetetlennek találtatott; de egy részről Bakács 's barátai, a' másikról Zápolya 's a' Báthoriak kémekkel tölték el az egész országot, és szolgái, sőt néha leghivebbnek gondolt barátai előtt nem szólhatott az ember a' nélkül, hogy félnie nem kellene: miszerint mindenik szava politikai ellenségeinek tudomására jut: [34]) főkép Bakács használá ez eszközt, 's most Telegdinek a' bibornok' zsoldjában álló egyik cselédje tudósitá Galambot Ártándi' föltételéről, mellyről ez Telegdivel a' vacsora fölött sokáig beszélgetett.

Bakácsnak meglepetését, haragját, mellyel, e' hirt hallva, szobájában fel 's alá járt, nehéz volna leirni. — „Ártándi, mondod? Ártándi Tamás? — szólt a' legnagyobb indulattal; — ez lehetetlen! Telegdi ellenségem, híg velejü aggastyán, de illy gondolatra nem juthatott. Vagy nem Ártándi-e az, ki egész Bihart csaknem lázadásba hozta? vallástalan pártütő, ki még az egyháznak tizedét is meg merte tagadni? nem volt-e ő egy az elsők között, kik 1505-ben az átkozott irományt, mellyben magunkat valamennyien arra köteleztük, hogy soha többé idegen királyt nem fogunk választani, aláirták? nem szól-e mindég a' legnagyobb megvetéssel felőlem, kit parasztnak nevez? Ártándi a' királynak 's magamnak személyes ellensége; illy embert Telegdi nem ajánlhat."

Mindezt szokatlan indulattal mondá Bakács; 's Galamb, bámulva a' hatáson, mellyet hozott hirével előidézett, 's melly olly fokra hágott, hogy ura még gazdasági számadásairól is megfeledkezett, csak azt jegyzé meg: miszerint ő eminencziája kétségen kivül mind e' dolgokat legjobban ismervén, a' csatlós, ki e' hirt hozá, a' vacsora fölötti beszélgetést alkalmasint roszul fogta fel. „Noha — folytatá — mégis különös volna, mert alig van ügyesebb emberünk; eddig minden hírei valósultak.“

„'S valósulni fog ez is — szakitá félbe titoknokát Bakács, ki azalatt egész nyugalmát visszanyerte 's dolgozó asztalához támaszkodva, gondolatokba merülten állt, — valósulni fog e' hir is, de a' szándékot, mellyet tudtunkra ad, meg kell hiusitanunk. Én belátom egész cselszövényöket. Midőn Rómában a' keresztes bullát kértem, senki sem ismeré czélomat. A' vallásos lelkesedés Magyarországban gyenge; midőn egész Europa' népei fegyverre keltek, hogy a' szent sirt a' hitetlenek' kezeiből kiszabaditsák: Magyarország majdnem közönös maradt; mit akar a' konstantinápolyi patriarcha keresztes bullájával most a' XVI. században, midőn a' törökök sokkal hatalmasbakká váltak, mintsem hogy puszta vallásos lelkesedés által legyőzethetnének: tudod, igy szólt akkor Rómában mindenki. Én ujra 's ujra kértem a' bulla'kiadását, megköszöntem, mint egy kincset, 's ugy hoztam haza; 's im a' bulla

alig hirdettetett ki, 's a' Rákoson már ezerek gyülnek össze. Kinek volt hát igaza? ki számolt helyesebben?"

Bakács félig halkan, mintha csak magának szólna, mondá el mindezeket. — „Még Rómában is elismeré mindenki — szólt Galamb, midőn urát mély gondolatokba merülten hallgatni látá, — hogy a' jelenkor' legnagyobb politicusa eminencziád; századok mulva — —"

„Hagyj békét a' jövő századoknak — szakitá félbe a' szólót ura, — minden kor önnézetei szerint festi magának a' mult' embereit, 's a' nagy nevek között, mellyek fenmaradnak, a' nagyobb rész olly dolgok miatt dicsőitetik, mellyek még csak eszébe sem jutottak soha. Mienk a' rövid percz, melly alatt élünk; de ezt nem hagyom elragadtatni magamtól."

„Nincs ember, ki ezt akarni merészlené" — mondá Galamb szinte lelkesedéssel.

„Nem ismered az embereket. Máté — válaszolt Bakács; — én gyülöltetem. 'S hagyján, ha hatalmamat megtartom 's ha, mig élek, csak olly elleneket látok magam körül, kiket legyőzhetek. — Az emberek' barátsága, főkép ha meghalunk, ugy sem sokat ér; én tapasztalásból tudom ezt." — A' végszavaknál Bakács' szeme mintegy akaratlanul Mátyás' szobrán akadott meg; talán eszébe jutott a'

mód, miként ő 's mások magokat e' király' halála után egyetlen fia iránt viselték."

„Eminencziád nem méltányolja állását; csak egy szót kell szólnia, 's Ártándit nem fogják a' keresztesek' vezérletével megbizni."

„Azt jól tudom; de ha Ártándi ellen szólalok fel, Telegdi 's elleneim, helyébe mást fognak állitani 's az szint' olly baj; — Bakács észrevéve a' bámulást, mellyel titoknoka e' szavaknál rátekintett, — azt gondolod-e, — igy folytatá, szemeit titoknokára függesztve, — midőn e' keresztes háborut kihirdetém, csak az vala czélom, hogy a' töröknek hadat üzenjek? Az is kétségen kivül, de a' legnagyobb 's legközelebb veszély, melly Magyarországot fenyegeti 's melly ellen védelem szükséges, nem az ozmanoktól jő. Értesz-e most?

Galamb hallgatott.

„Annyival jobb, ha nem értesz — folytatá Bakács, — ha te nem gyanitod szándékaimat, mások még kevésbbé. De mondd: ki uralkodik e' hazában?"

Bakács rendesen sem azt, hogy minden hatalom az ő kezében fekszik, sem ennek ellenkezőjét nem akarta hallani; 's azért Galamb nem minden zavar nélkül felelt e' kérdésre: hogy a' király után, mindenkinek véleménye szerint, senki a' bibornoknál több hatalommal nem bir.

„Csalódol, Máté. Sem a' király, sem én nem

parancsolunk e' házában. Közös urunk Zápolya. Minden valóságos hatalom az ő kezében fekszik, 's ha egy nap összes erejét érzi, arra fogja használni, hogy engem 's mindazokat, kik hozzám ragaszkodnak, eltiporjon. Ez a' veszély, mellytől őrizkednünk kell. Huszonnégy éve, hogy Ulászló királynak választatott; a' Zápolyaiak már akkor a' korona után vágyódtak. István akkor Bécsben felkarolván két éves fiát: ha csak illy magas volnál, mondá, Magyarország' királya te lennél. E' pillanat óta a' szepesi grófoknak egyetlenegy vágyuk a' korona. István' özvegye azért imádkoztat; az erdélyi vajda azon töri fejét; 's most' midőn Zápolya Borbála lengyel királyné lett, e' kivánat megszünt valószinüetlen lenni. Magam küzdök az ármányok ellen, 's miként remélhetném, hogy fáradozásomnak sikere lesz? A' hatalom azé, ki a' fegyveres erővel rendelkezik: tehát Zápolyáé. Az uraknak egy része 's majdnem az összes nemesség, mellette állnak. A' király' seregeiből, fizetés' hiánya miatt, maholnap csak a' zászlók maradnak fenn. Ha a' királyi hatalmat erősiteni akarjuk, — 's ez a' legszükségesebb —: seregeket kell szereznünk. Látod-e most, hogy mit akartam a' keresztes had' kihirdetése által elérni? A' király a' hon' védelme miatt nem szorul többé sem Zápolyára, sem más zászlósaira; minden keresztyén hatalmasságokkal békességben élünk, 's a' Rákoson ezerek állanak, kik e' hont a' török ellen védelmezni készek.

Most e' sereg csak jobbágyokból áll; rövid idő mulva csatlakozni fognak hozzá nemesek is; a' király' rendelkezésére had áll készen, mellyel senki a' hazában nem mérkőzhetik, 's a' vajda' erőtlen boszuját nevethetjük." [35])

„Soha a' keresztes hadnak ezen következése nem jutott eszembe" — mondá Galamb.

„Másoknak sem — folytatá Bakács, 's arczain belső megelégedésnek nyoma látszott; — talán Telegdit kivéve, a' pápai bullát senki sem tartá egyébnek haszontalanságnál. 'S a' tanácsban, midőn a' bulla' kihirdetését kértem, sokan gúnyosan suttogtak egymásközött, hogy Remete Pétert vagy Capistránt akarom utánozni, 's vallásos lelkesedést szinlelek, mellyet bennem senki sem keres. E' vakságnak köszönhetem, hogy a' főurak közül a' keresztes had' vezéreül senki sem ajánlkozott, sőt hogy nevetséges büszkeségökben azt felvállalni sem akarták, mintha méltóságukat sértené, ha jobbágyokból álló hadnak vezetését vállalják fel. Azonban, ugy látszik, Telegdi megnyitá szemeiket; ha e' seregek' vezérlete Artándira vagy bárki másra, kire nem számolhatok, bizatik, egész tervem meghiusult; 's miként kerüljem ki ezt?"

„Semmi könnyebb — mondá Galamb, — csak biztos embert kell kinevezni."

„De kit? — kérdé Bakács. — A' vezérnek kinevezését továbbra halasztani lehetetlen, 's nem

tudok senkit. Erdődi Péternek nem adhatom e' helyet. Családomnak már is elég irigyei vannak. A' többi főurak között a' vélemény, miszerint e' parasztokat vezérelni urhoz nem illik, annyira elterjedett, hogy én, ki e' nézet' elterjedésének örültem, sőt ki abban magam is osztozkodni látszám, most senkit sem találok, ki a' vezéri hivatalt elfogadná."

„De nem lehetne-e erre a' székely vitézt használni, kit eminencziád ma az udvarhoz vezetett? — kérdé Galamb; — bátor, tapasztalt katona, 's eminencziád' elleneivel nincs semmi összeköttetésben, sőt a' háladatosság őt egészen eminencziádhoz köti, miután hős tetteért bizonyosan sohasem jutalmaztatott volna, ha illy hatalmas pártfogóra nem talál."

A' bibornok figyelemmel hallgatá titoknokát. „A' gondolat nem rosz — mondá végre, — Dózsa' neve a' jelen pillanatban igen népszerü, mától fogva nemes, 's igy a' pártok' egyikével sem lehet összeköttetésben; inkább szenvedélyes mint éles felfogásu, 's felbőszülve az urak ellen, kik által magát sértve érzé, hagyá el ma a' palotát. — Bakácsnak arczain, a' mint ezen körülmények egyenként eszébe jutottak, mindég több megelégedés látszott. — Dózsa emberünk — szólt végre kezét összecsapva; — soha jobb gondolatod nem volt, Máté, csakhogy a' székely vitézt még hajnal előtt elömbe teremtsd, hogy Telegdit 's a' nádort meg-

előzhessem. A' király engem felhatalmazott, vezérnek azt nevezni, kit e' tisztre alkalmasnak tartok. Ugy kell elintéznünk dolgainkat, hogy mikorra Perényi 's Telegdi hozzám jőnek, Dózsa már vezér legyen, 's én sajnálkozásomat jelenthessem ki: miért nem jöttek előbb ajánlásukkal. Csak teremtsd előmbe a' székelyt akárhonnan, csakhogy még hajnal előtt szólhassak vele."

„Semmi könnyebb — mondá Galamb, — a' gondolat, mellyet eminencziád olly jónak tart, fájdalom, nem tőlem való. Egy pap, ha nem csalódom, czeglédi plebános, 's mint szavaiból észrevevém, a' keresztességnek egyik főapostola, két óránál tovább szobámban mulat, egyre kérve, hogy őt eminencziádhoz vezessem; kérése, mellyet a' keresztesek' nagy részének nevében előterjeszteni kiván, az, hogy minélelőbb vezér neveztessék ki, 's hogy e' vezér Dózsa legyen."

„Miért nem eresztetted be ez embert mindjárt hozzám?"

„Engedelmet, de eminencziádnak nem szokása este valakit fogadni, kit magához nem rendelt, főkép egy falusi plebános, gondolám — —"

„Ne mentegetődzél; igazságod volt; ha minden embert, főkép minden papot elfogadnék, sok dolgom volna. Ha valami házaspár összevesz, a' plebános hozzám fut, 's a' házi béke' helyreállitására tőlem kér tanácsot: de a' jelen eset más. A' czeg-

lédi plebános, mint értesitve vagyok, egyike azoknak, kik a' kereszt' kihirdetésénél legtöbb lelkesedést mutatnak; a' népnek nagyobb része, melly eddig a' Rákosra jött, szónoklata által vezettetett ide. Ezt ki kell tüntetnünk. Ereszd be őt mindjárt, — mondá a' bibornok Galambnak, ki távozni készült — mindjárt, érted-e? ha talán félénk 's elfogult, biztasd; mondd, nincs mitől tartania, apja vagyok papjaimnak."

„Ez nem tartozik a' félénkek közé — mondá Galamb mosolyogva, — soha merészebb kinézésü embert nem láttam. Eminencziád csudálkozni fog e' papon." 'S ezzel a' titoknok ugyanazon ajtón, mellyen jött, ismét távozott. Bakács hallgatva járt fel 's alá szobájában.

Kevés percz után az ajtó ismét megnyilt, 's Galambtól vezetve, Lőrincz lépett a' szobába. Az előbbi, meghajtva magát, visszavonult, 's Bakács azon férfiuval, ki hazánk' történetében kevéssel ezután olly szomoru hirességre jutott, magányosan látá magát.

Kormányzásra leginkább két tulajdon szükséges: emberismeret 's elég erő, hogy parancsolni tudjunk minmagunknak. Bakács kitünő mértékben birta mindkettőt, 's mint ollyan ember, ki a' társaság' legalsó fokáról a' legmagasabbra emelkedett fel 's igy a' legkülönbözőbb osztályok' nézeteit 's érzeményeit tapasztalásból ismeri, főkép az

elsőre nézve bámulatos ügyességgel birt. Lőrinczet meglátva, első pillanatban érezé, hogy előtte nem közönséges ember áll. — A' férfiu' öltözetében 's magaviseletében nem vala semmi kitünő. Mindazon tiszteletjelekből, miket a' szokás alsóbb egyházférfiaktól elöljáróik' irányában akkoridőben megkivánt, ő egyet sem mulaszta el; mélyen meghajtá magát, megcsókolá a' bibornok által elébe nyujtott kezet, 's a' kézcsókolás után tisztelő távolságba vonulva hallgatott, mig érseke megszólitá; de ki az arcznak kifejezését látta, mellyel mindezt tevé, meggyőződhetett, hogy Lőrincz nem azon falusi papok' sorába tartozik, kik Bakács' korában szolgai alázatossággal hajoltak meg püspökeik előtt, 's ezek által valódi szolgáknak tartattak, kény 's kedvök szerint bármi munkára alkalmaztatva, ha az a' lelki pásztorsággal semmi összeköttetésben nem volna is. 36)

Lőrincz negyven 's ötvenedik éve között állhatott. A' mély redők, mellyek a' már kopaszulni kezdő homlokon 's halvány arczain átvonultak, még idősebbnek mutaták őt, ha a' sötét haj, a' láng, melly szemeiben égett, 's azon férfias erőnek kifejezése, melly egész valóját jellemzé, a' nézőnek eszébe nem juttatják, hogy e' redőket inkább munka 's szenvedélyek, mint a' kor vonta e' férfi' arczaira. Termete magas 's csontos volt, mozdulatai ollyanok, minők inkább katonához, mint egyházi

férfiuhoz illenének; komor arczain büszke öntudat' kifejezése látszott. Bakács huzamosan érdekkel nézé e' férfiut, kinek egész magaviseletéből kilátszott, hogy az egyházi méltóság' szine előtt arról, mellyet neki a' természet adott, meg nem feledkezik, 's hogy a' bibornokot előjárójának de nem felsőbbjének ismeri el. Végre Bakács félbeszakasztá a' csendet. — „Titoknokomtól hallám — igy szólt, — hogy velem dolgod van; add elő kivánságodat, 's légy meggyőződve, hogy nem lehet kedvesebb kötelességem, mint ha az oltár' bármi csekély szolgájának hasznára lehetek."

„Nem magam dolgában jövök — válaszolt amaz szárazan, — illy kicsiséggel nem fognám elrabolni eminencziád' becses idejét. Nevem Mészáros Lőrincz, czeglédi plebános vagyok, és —"

„Tudom, fiam — mondá Bakács nyájasan, — szemem atyai megelégedéssel függ rajtad. Midőn a' keresztes had' kihirdetését parancsolám, náladnál buzgóbban senki sem járt el az ur' szolgálatában; légy meggyőződve, hogy érdemeidről nem feledkeztem meg 's idővel meg is jutalmazandom."

„A' keresztes had az egyház' parancsára hirdettetett ki — mondá Lőrincz komolyan, — ha e' szent czél' előmozditására valamit tehettem, csak meggyőződésemet követém, és szent kötelességet teljesiték: nem érdemlek 's nem várok jutalmat senkitől."

Bakács' emelkedésének az vala egyik főeszköze, hogy barátok' szerzésére soha semmiféle alkalmat el nem mulasztott; büszke ollyanok' irányában, kiknél azon oknál fogva, mert hozzá érdekeik által voltak kötve, vagy mert őket változhatatlan ellenségeinek ismeré, kiméletre nem volt szüksége; mások a' bibornoknál nyájasabb 's leereszkedőbb embert nehezen találhatának, 's ritka eset volt, hogy midőn valakinek hajlandóságát megnyerni kivánta, ez neki nem sikerült volna. A' jelen esetben Lőrincznek komoly módja, mellyel a' nyájas ajánlatra felelt, meggyőzé Bakácsot, hogy hasztalan fáradna, 's azért, megváltoztatva hangulatát, szárazon csak azt jegyzé meg: hogy, mint legatus, az egyház' fejének, a' pápának képét ő viseli e' hazában, 's hogy parancsainak mindenki szintúgy engedelmeskedni tartozik, mintha ő szentsége maga szólna; 's ezzel a' dolgozó asztal melletti székre ülve, felszólitá Lőrinczet, hogy kivánságát adja elő.

Lőrincz, kire a' komoly méltóság, mellyel Bakács most szólt, látszólag ép' olly kevéssé hatott, mint előbb nyájassága, — azzal kezdé beszédét, hogy ő nem a' maga, de számos, a' város körül összegyült keresztyének' nevében jő, kik a' pápai felszólitás' következtében minden vagyonukat 's éltöket feláldozni készek a' szent kereszt' dicsőségeért. — „Már is többen vagyunk tizezernél — igy szólt, — óráról órára növekedik a' sokaság,

és senki sem gondoskodik szükségeinkről; ott tanyázunk a' Rákoson, szabad ég alatt, sátorok sőt a' legszükségesebb életszerek nélkül.“

„Mondd társaidnak — válaszolt Bakács — hogy mindezekről gondoskodni fogok.“

„Senki sem kételkedik eminencziád' legjobb szándékán. A' keresztes had eminencziád' szorgalmazására hirdettetett ki. Ha az összegyült seregek szükségből ismét eloszlanának, a' feleletteher — szóljunk nyiltan — az egész gyalázat eminencziád' vállait terhelné. De mindamellett lehet-e eminencziádnak, palotájából gondoskodni a' Rákoson álló seregekről? Nekünk vezérre van szükségünk, uram! hadviselt derék vezérre, ki a' nép' bizodalmát birja, 's pedig minélelőbb. A' tömeg között már is rendetlenség uralkodik; egyes rablások 's erőszakoskodások történtek a' város' környékében; ha e' sereg fej nélkül marad, hasonló esetek szaporodni fognak, 's akkor ki állhat jót a' következésekért? Az urak irigy szemmel nézik az egész vállalatot, nekik csak alkalom, csak ürügy kell; ez pedig, ha vezér nélkül maradunk, nem fog hiányozni, miután e' szegény népet maga a' szükség kényszeriti erőszakra; 's fel fognak zudulni, hogy a' közcsend 's bátorság a' keresztesek által megzavartatott, 's véres boszút állanak mindazokon, kik nem az ő, hanem isten' parancsára fegyverhez mertek fogni.“

Bakács' terveihez igen jól illett, ha a' kereszt-

tesek' táborában az uri rend ellen bizalmatlanság létezik; azonban nem árulhatá el szándékait, 's azért komolyan inté Lőrinczet, hogy illy szándékot senkiről se tegyen föl. — „Az urak nem tekintik kedvezőleg hadunkat, az bizonyos — igy szólt, — azonban illy tervek, minőket nálok gyanitasz, bizonyosan nem jutottak senkinek eszébe. — Mi a' seregeknek adandó vezér' kinevezését illeti, egy véleményben vagyok veled. Ő felsége e' kinevezést kegyesen rám bizá, 's biztosokká teheted küldőidet, hogy e' tárgyban még holnap rendelkezni fogok."

„Nekünk kereszteseknek ugy látszik, hogy vezérünkről rendelkezni kizárólag sem a' királyt, sem eminencziádat nem illeti, 's hogy e' részben Krisztus' szabad bajnokainak szavát is meg kell hallgatni."

Lőrincz e' szavakat olly nyugottan 's elhatárzottan mondá, hogy Bakács, bármennyire bámult is e' követelés' merészségén, melly a' XVI-ik század' aristocratájának csaknem hihetlennek látszhatott, szinte megtartá nyugalmát, 's csak azt jegyzé meg: hogy e' vezéreknek kinevezése mindég a' királytól függ, 's hogy ő felsége e' jogát a' jelen esetben rá bizta.

„Az igaz lehet — válaszolt Lőrincz hidegen — ő felsége a' régi szokás szerint azt nevezheti ki vezérnek, ki neki tetszik; de a' kereszteseket nem kényszerités vezeté táborunkba, lelkesedésökben fogtak fegyvert 's szinte tőlök függ, hogy azt lete-

gyék, mihelyt látják, hogy velök ugy bánnak, mint zsoldosokkal."

„Hogyan?" — mondá Bakács, 's homloka' összevonuló ránczain látni lehetett belső felindulását.

„A' zászlóhoz még nem esküdött senki — folytatá Lőrincz előbbi nyugott hangján, — nem is fog esküdni, mielőtt a' vezért, ki alatt állani fog, ismeri. Ki akadályoztathatja az egész sereget, hogy miként szabadon jött, ugy szabadon kunyhóiba visszatérjen?"

„Ugy látszik, vannak módok, mellyek által kötelességöket megszegő jobbágyokat e' hazában kötelességök' teljesitésére kényszerithetünk."

„Mondja eminencziád inkább — válaszolt Lőrincz keserüen, — vannak módok, mellyek által jobbágyokat e' hazában mindenre, mit jónak látnak, még isteni 's emberi kötelességeik' megsértésére is kényszerithetni; de a' jelen eset nem tartozik azok közé. Az urak nem akarják, hogy jobbágyaik a' keresztes hadban részt vegyenek; magáról eminencziádról azt beszélik, hogy saját jobbágyait tisztei által visszatartóztatja, nehogy tágas birtokai mivelő kezek nélkül maradjanak. Már ha igaz is, hogy minden ur saját jobbágya fölött korlátlan hatalmat gyakorol 's őt és családját kénye szerint kinozhatja: hiszi-e eminencziád azt, hogy a' földesurak azok iránt, kik, a' keresztes tábort

odahagyva, ekéikhez térnek, kegyetlenkedni fognak? hogy őket zászlóikhoz erőszakkal visszakergetik, 's csak azért, hogy Bakács bibornoknak ezerekből álló különös serege legyen, mellyet szükség' esetében nemcsak a' hit, hanem saját ellenségei ellen is használhat?"

A' gunyoló hangtól, mellyen e' végszavak mondattak, 's mellyhez alattvalóitól nem volt szokva, a' büszke bibornoknak felforrt vére; de érzé, hogy olly emberrel van dolga, ki rejtett szándékait helyesen gyanitja, ismét erőt véve magán, a' lehetőségig nyugottan csak azt kérdé: miként egyeztethetné meg akár ő, akár másvalaki a' keresztesek közül, meggyőződésével, ha a' szent czél, mellynek kivivására fegyvert fogtak, makacsságuk miatt meghiusulna?

„Mi bennünket illy határozatra birna, az nem volna makacsság — válaszolt a' másik melegebben; — mi nem földi jutalomért 's dicsőségért, de vallásos buzgóságból fogtunk fegyvert. Egyetlen czélunk, hogy a' keresztnek az islam fölött győzelmet vivjunk ki; ha ezt veszélyeztetve látjuk, ha olly vezért állitanak fölünkbe, kihez bizalmunk nincs: visszatérünk, a' paraszt kunyhójához, a' szerzetes zárdájába, én szerény papi lakomba, 's szántunk, imádkozunk, predikálunk, mig isten jobb időket ad. Illy viszonyok között vallásunk' dicsőitésére nem tehetünk semmit."

„'S olly kevés bizalmatok van a' királyhoz 's hozzám, hogy tőlünk nem vártok olly vezért, ki seregeiteket győzelemhez tudná vezetni?" — kérdé Bakács komolyan.

„Keresztyének' bizodalma istenben van — felelt Lőrincz; — 's mi jól tudjuk, hogy eminencziádnak 's a' királynak hatalma csak annyira terjed, mennyire azt az ország' nagyai engedik."

Bakács' homloka ismét ránczokba vonult. Lőrincz folytatá: — „A' király jó, azt halljuk legalább, 's kik körében élnek, ugy látszik, tapasztalják; de mit használ az a' népnek?! A' nemesség' jogai törvények által biztositvák, mikre a' király esküt tesz: a' nép' jogairól a' törvény nem szól. Mit ér az nekünk, ha Ulászló, esküjét megtartva, a' törvényt nem sérti? A' számtalan zsarnokot, kik erős váraikból jobbágyaikon kegyetlenkednek, csak a' király' hatalma zabolázhatná, 's e' hatalom nem létezik. — — Ne mondjon ellent szavaimnak eminencziád — szólt majdnem szenvedélyesen Lőrincz, kinek szavai beszédközben mindég melegebbekké váltak, midőn észrevevé, hogy Bakács szavába akar vágni — ne mondjon ellent szavaimnak! örök szégyenbélyeget süt magára 's a' királyra, ha bevallaná, hogy e' szörnyüségeknek, mellyek e' hazában történnek, megakadályoztatása hatalmukban állott 's hogy e' hatalommal nem akartak élni."

Bakács megütődve hallgatott. Lőrincz folytatá: — „A' királynak nincs hatalma; eminencziádé csak ildomosságban fekszik, 's az a' vad erők' ellenében, minőket korunkban látunk, nem mindég elég. A' valóságos erő a' Zápolyák', Bebekek', Drágfiak' 's azon száz zsarnok' kezében fekszik, kiknek neveiket bár el ne feledné a' jövő, hogy unokáink hatodíziglen elátkozhassák elnyomóinkat. 'S ezek valjon kit fognak a' király által vezérünknek kineveztetni? Nemde egyet magok közül? nemde azon nagynevü hóhérok' egyikét? 's mi illy vezér alatt küzdjünk?!“

A' bibornokra e' szavak különös hatással voltak. Örömmel látá, hogy a' keresztesek a' vele ellenkezésben levő aristocratiához nem ragaszkodtak; de a' lángoló gyülölség, melly Lőrincz' szavaiban felszólalt, meglepő, ijesztő vala előtte. — „Csalatkozol — igy szólt nyugtatólag, — ha minden főurról igy szólsz; vannak közöttök is a' népnek meleg barátai.“

„Ismerjük e' barátságot — esett szavába Lőrincz keserüen, — annyira ismerjük, hogy e' jobbágyok között, kik az egyház' szavára ezerenként összegyültek, egy sem marad táborában, ha vezérünknek főur, bárki a' főurak közül, neveztetik ki.“

„De miért nem? — kérdé Bakács bámulva. — Honnan illy rögtön e' gyülölség?“

„'S ezt tőlem azon férfi kérdi, ki nem uri palotában, hanem parasztház' szalmafödele alatt született? — mondá Lőrincz keserüen, — ki a' népet saját szüleiben látta szenvedni? Eminencziád talán elfeledte gyermekségét? vagy ha néha e' korára visszatekint, ha álmaiban ismét az erdődi jobbágylakban képzeli magát, mellyből a' Drágfiak az egész családot, ha nekik ugy tetszik, elüzhették volna, 's a' szolgaságon kivül nem vala biztos semmi: eminencziád fölébredve, nem borzad-e el? 's mégis másoknak édes, visszatekinteni gyermekéveikre! uraktól hallám, hogy boldogitóbb érzés nem létezik; 's eminencziád kérdi: honnan e' gyülölség az uri rend ellen?!"

Bakács, mint mindazon emberek, kik alacson helyről magasabbra emelkedtek, nem szivesen hallá, ha eredetére emlékeztették. Bármi természetelleninek látszassék, hogy valaki szégyennek tartsa, ha mindent saját érdemének 's fáradságának köszönhet: ez előitélet azon korban, mellyről szólunk, szintúgy létezett, mint napjainkban; 's ha a' mi nagy Mátyásunk sem volt tőle ment, 's ha magát udvari történetirója Bonfin által nagy római patricius-családokkal, a' Valeriusokkal, Corvinusokkal kötteté össze: nem fogjuk különösnek találni, hogy a' hiu bibornok is szivesebben valamelly horvátországi Erdődi-család' ivadékának hirdetteté magát [37]) azonban sokkal ildomosabb vala, semhogy,

eredete köztudomásu levén, azt maga hiresztelje, 's azért lesütött szemekkel hallgatott, mig Lőrincz mindég több-több szenvedélylyel folytatá.

„Honnan e' gyülölség? A' ház, mellyet a' jobbágy épit, nem az övé, ura elkergetheti lakából 's ő földönfutóvá lesz; a' mező, mellyet homloka' izadságával felszántott 's bevetett, nem neki termi gyümölcseit; gyermekei nem az ő örömére nőnek fel; ha a' kegyes ég leányainak szépséget ad, remegnie kell, nehogy buja földesura rimájának fogadja gyermekét; ha fiai bátrak 's erősek, el fognak ragadtatni apai keblétől, hogy mint csatlósok 's huszárok a' büszke báró' udvarának fényét neveljék 's csatáiban vérezzenek. Övé semmi a' világon, számára nincs biztosság! Ha reményeit arra szoritaná, hogy faluja' temetőjében majdan eldődei között fog pihenni: ő még erre sem számolhat; urának ellenségei eljőnek 's őt családjával és szomszédaival elhajtják marhaként, hogy, mértföldekre ősi lakától, más urnak földjét mivelje. Ha illyenkor ellent nem áll, 's ha előbbi urának birtokába visszakerül, nincs kegyetlenség, mellyet a' szökevény jobbágyon el ne követnének; ha ellentáll 's küzdés között agyonüttetik: ura huszonöt forint készpénzt kap, mellyet néha kegyességében a' hátrahagyott családnak ajándékoz, hogy az elveszett apa vagy fiu helyett a' gazdaság' folytatására egypár lovat vagy tinót vehessen magának. Tőle még a' vallás' vigasztalása is megtagad-

tatott; papjának, kinél azt kereshetné, a' patronus gyermekeket, tudatlanokat, erkölcstelenségök által közmegvetésben állókat nevez ki; sok helytt a' lelki pásztorság a' gazdasági tisztséggel köttetik össze hogy a' jobbágy még isten' oltárához se tekinthessen föl a' nélkül, hogy zsarnokával ne találkozzék szeme. [38]) 'S eminencziád kérdi: honnan e' gyülölség?"

„Ha mindez történik — mondá Bakács nem minden zavar nélkül, mert érzé e' panaszok' igazságát, — törvény ellen történik, 's a' király erről semmit sem tud."

„A' törvényben nem áll semmı ezekről, azt elhiszem — folytatá az előbbi még keserüebben. — Ki is volna elég szemtelen, hogy az állapotot, mellyben a' magyar paraszt él, fölirni merészlené? de törvényét a' szegény nem a' papirosban, mellyet országgyülésről országgyülésre összefirkálnak: hanem az emberekben látja, kikre a' végrehajtást bizták. 'S azok nem zsarnokai-e? A' király minderről semmit sem tud! Istenem! de ha az országban körülutazva, tulajdon szemével nem látja a' nyomort: miképp jusson az máskép tudomására? Panaszkodjunk-e? 's elfeledé eminencziád, mit Báthori az erdélyi vajda a' székelyeknek üzentetett: hogy ki a' királynál panaszkodni akar, az két fejet szerezzen magának, hogy midőn Budáról visszatérte után egyet veszít, még egyet megtarthasson. [39]) 'S nem hiszi-e eminencziád, hogy mit az erdélyi vajda alattvalóinak igért, azt hasonló esetben száz ur jobbágyain végrehajtatná."

„A' jobbágyok benned meleg pártfogóra találtak" — mondá Bakács, ki Lőrincz' kérdéseire máskép nem tudott felelni.

„Jobbágy' fia vagyok magam is — szólt emez — 's nem emelkedtem annyira, hogy ifjuságom' első benyomásairól megfeledkezzem. Aztán jobbágyok között élek. Mint papnak, hivatásom az, hogy hiveimet vigasztaljam; 's miként tehetném ezt, ha velök nem érzeném fájdalmaikat?! Mit eminencziád tőlem hall, az ezereknek érzeménye. A' jobbágy rég nem mer szólni, de érzi állását, 's nincs olly földi erő, melly őt arra birja, hogy a' keresztes hadban részt vegyen, ha zsarnokainak egyikét látja, mint vezérét."

„De lehet-e mást vezérnek kinevezni, mint ollyast, ki a' hadviselésben járatos?" kérdé Bakács.

„És csak az urak között találhatni illyeket? Mi volt Ország? 's a' gyermekből, kit Zsigmond király más parasztfiukkal a' mezőn játszva talált, nem lett-e hires hadvezér, kincstartó, nádor? 's Kinizsi, a' molnárlegény, kevésbbé jól küzdött-e, mert ifju korában kezével malomkereket faragott? 's a' büszke Báthori István, midőn a' Kenyérmezőn magát a' töröböktől körülfogva látta, panaszkodott-e azon dandárok ellen, mellyeket a' molnárlegény vezetett segitségére? panaszkodott-e, hogy olly ember által mentetett meg, kinek ősei nem valának országnagyok? És a' Zápolyák! Borbála lengyel koronát visel, János

a' magyar után terjeszti ki merész kezét: 's egyebek-e ők szerencsés bajnokoknál? A' hegypatak, mellynek vizét vészek' zápora megdagasztotta, most nagyszerüen vonul el előttünk, pillanatról pillanatra szélesbre terjedve, maholnap az egész hazát el fogja boritani árjaival; de nem fekszik-e eredete közel hozzánk? nem ismerjük-e a' gyenge forrást valamennyien, honnan ez óriási hatalom kezdetét vevé? Maga a' nagy Hunyadi, János egy oláh leány' gyermeke, később, miután erénye kitünt, illendőbbnek látszott, ha egy király' törvénytelen szerelmének, mint ha a' nép' gyermekének neveztetik, 's hizelgők a' nagy férfi' dicsőségét gondolák nevelni, midőn anyja' gyalázatát hirdeték [40]), de csak önérdemei által emelkedett ő is. Annak, ki emelkedni akart, legjobb támasza e' hazában mindég a' kard vala, 's mi százszor történt, miért ne történnék most is? Mi illy vezért kivánunk. Dózsa' nevét dicsőitve hangoztatják e' hazában; ő életét harczok között tölté, ő öntetteinek gyermeke 's elnyomóinkkal semmi rokonságban nem áll: nevezze ki eminencziád őt vezérünknek!"

„Magam is gondoltam rá — válaszolt Bakács, — nekem a' székely vitéz ellen semmi kifogásom nincs; de ha e' részben a' keresztesek' kivánatát teljesitem: mit fognak mondani elleneim?"

„Ha olly magasan állanék, mint eminencziád — mondá Lőrincz, — soha nem kérdeném: mit fognak mondani elleneim? csak az fontos: mit fognak ten-

ni? 's ha a' keresztes had olly vezér' kezére adatik, ki csak eminencziádtól függ: biztos lehet, hogy ellenei nem fognak tenni semmit, mert semmit sem fognak tehetni. Büszke országnagyaink között nem találkozott, ki a' keresztes had' vezetését magára vállalná. Ők lealázva gondolnák magokat, ha a' győzelmet, mellyel a' hazát megmenték, parasztoknak kellene köszönniök; 's a' jelen pillanatban egészen eminencziádtól függ: kire bizza a' keresztnek vezérletét. Ma még az egész ügy eminencziád' kezében van; ha késik, talán már holnap máskép lesz. A' Rákoson nagyobb szám gyült össze, mint előre gondolható volt. Az urak gyanitani kezdik a' hatalmat, melly annak kezébe adatik, ki e' seregekkel rendelkezik; holnap talán a' nádor Somot, Báthorit, vagy másvalakit fog vezérnek ajánlani; talán Zápolya' barátai is föllépnek a' követeléssel, hogy az egész had János vajdára bizassék, — 's fogja-e akkor Bakács bibornok ezt minden hatalmával ellenezhetni? A' fegyvert fogható nemesség' nagyobb része Zápolya' pártján áll; mit várhatunk, ha a' keresztes had is reá bizatik, vagy, mi még valószinüebb, ha, meghallván, hogy olly vezér neveztetett ki, kihez bizodalma nincs, ismét eloszlott? E' keresztes hadak nemcsak a' törökök ellen, de Zápolya' nagyravágyásának fékezésére is hasznos szolgálatokat tehettek volna, de — —"

„Mindég ugy beszélsz — szakitá félbe Bakács a' szólót, — mintha a' keresztes had' kihirdetésénél nem tudom mi más mellékes czéljaim lettek volna: pedig, lelkemre mondom! — itt szeme Lőrincz' átható tekintetével találkozván, a' bibornok megzavarodott — a' főczél, a' török' terjeszkedő hatalmának fékezése vala. Ha azonban gondolataim csakugyan máshová is terjeszkedtek volna — veté utána rövid gondolkozás után: — ki kezeskedik nekem Dózsa' hűségéről?"

„Helyzete! A' jó, mit eminencziádnak köszön, 's ha kell, én magam" — válaszolt Lőrincz nyugottan.

A' bibornok mély gondolatokba merült. Hogy a' keresztes had' kihirdetésénél egyedüli czélja nem a' törökök' legyőzése vala, az nem szenved kétséget. A' függés, mellyben a' királyi hatalom Ulászló' korában a' magas aristocratia által tartatott, leginkább annak vala tulajdonitható, hogy Mátyás' fekete seregének feloszlatása óta az ország' fegyveres ereje csak az országnagyok' 's megyék' banderiumaiban állott; 's ha Bakács a' kereszt' hirdetése által az országnagyoktól független sereget akart előteremteni: ez összes politikájával, melly a' királyi hatalom' nevelését tüzte ki czélul, összehangzik; azonban Bakács szükebb korlátok közé szoritani, nem megrontani akarta a' főbb nemességet; 's midőn Lőrincz' szavai által, mellyekben a' nép' egész

gyülölsége mutatkozott, a' veszélyekre emlékeztetett, mik e' politikából a' hazára 's főkép az öszszes főbb nemességre, mellyhez most a' bibornok' rokonai is tartoztak, háromolhatnék: szivét aggodalom tölté el. Sebesen átgondolá egész állását. A' helyzetnek megváltoztatása, mellyet ő maga idézett elő, nem tőle függött többé; bármi veszélyesnek ismeré az utat, nem lehetvén visszalépnie, előbbre kelle haladnia, 's erre határozá magát. — „Menj Dózsához azonnal, — mondá, midőn székéről fölkelt — 's vezesd őt hozzám holnap jókor reggel. Mielőtt e' fontos ügyben valamit határozok, szólnom kell vele.“

Lőrincz mélyen meghajtá magát, 's ismét megcsókolva a' bibornok' kezét, az ajtó felé vonult.

„Mondd Dózsának, hogy hajnalban jőjön — folytatá Bakács, midőn a' távozót pár lépésnyire követé; — a' király hatkor templomba megy; ha ez ügyben valamit tenni kivánunk, szükség, hogy mindjárt mise után szóljak vele.“

„Eminencziád számolhat pontosságomra“ — mondá Lőrincz, 's még egyszer meghajtva magát, az ajtó megett eltünt. — Bakács ismét székébe ereszkedett. — „Hát azon büszke nemességet, melly a' királyt megveti, a' hazát zsákmánynak tekinti, melly engem születésem miatt annyiszor megvetett, a' végzet végre kezembe adta. Porig alázhatom, eltiporhatom, ha ugy tetszik. Mit Francziaországban

XI-dik Lajos tett, mi Mátyásnak nem sikerült: azt én vihetem véghez. — A' bibornok' halvány arczain e' gondolatoknál pirosság futott át. — De — szólt ismét rövid gondolkozás után, felsohajtva, — ha ezt véghez vittem, fogok-e birni saját eszközeimmel?" 'S fejét kezére támasztva, mély gondolatokba mélyedett. [41])

VI. Fejezet.

Azon három hét, melly történetünk' kezdetétől majus' 13-ig elfolyt, telve volt mozgalommal. Ulászló' választatása óta, midőn négy koronakövetelő' pártolói, a' fortély' 's erőszak' minden eszközeit felhasználva, egymással szembenálltak, mig végre a' küzdelmi díj, a' királyi hatalom, szétroncsolt darabokban épen a' legérdemetlenebb kezében maradt: talán soha ennyi nyugtalanság fővárosainkban nem vala észrevehető. Az ország' különböző részeiből a' fővárosba 's innen az egyes megyékbe hirnökök érkeztek 's küldettek; naponként egy, néha két tanácsülés tartatott, mellynek egyedüli eredménye a' tanácsnokok' nagyobb kölcsönös elkeseredése vala; a' pesti oldalon, hol a' keresztesek' tábora állott, mindég nagyobb tömegek sereglének egybe, 's a' pórhadak' vad zaja csendes éjszakákon távol-mennydörgésként hangzott át a' Dunán. Minden, rendki-

vüli történetek' közeledésére látszék mutatni, 's a' békes, főkép a' gazdagabb polgárok aggodalomtelt képekkel jártak körül az utczákon. — Hol a' kormány' működése zajjal történik: ott a' közállomány beteg. Mint más gépeknél, ugy a' kormányi gépnél is a' belső megromlásnak egyik legbiztosabb jele: ha az egyes kerekek' csörgése meghallatszik, 's ha az, minek feladata, hogy az egészet mozgásban tartsa, maga ingadozni kezd; 's helyesen sejdíték az ország' lakói, hogy a' nyugtalan tevékenység, melly a' kormányzók között e' napokban észrevehető volt, a' hazára nézve veszélyeket jósol. Miben fognak tulajdonképen e' veszélyek állani, arról azonban mindenki máskép gondolkozott. A' budai polgárok között a' németek attól féltek, hogy a' nagyrészt magyarokból álló parasztömeg a' városban lakó németek' kiüzésére forditathatik; a' magyarok nem kevésbbé remegtek vagyonukért, 's pénzöket 's becsesebb áruikat szinte pinczékben 's kertekben rejték el; Bakács attól tartott, hogy a' már 40,000 fegyveresre menő keresztesek Zápolya által nyerethetnek meg; a' nádor attól, hogy e' hadakat a' bibornok a' főbb nemésség' elnyomására fogja használni; Ulászló attól, hogy e' tömeg 's a' főurak' szolgái között összeütközések történnek; 's maga e' tömeg remegés közt tölté napjait, félve szüntelen, hogy táborában az urak által megtámadtatik, 's erőszakkal elhagyott telkeihez vissza fog vezettetni. Mi később történt, annyira nem

látszott valószinünek, hogy Telegdi, Kassandraként, csaknem őrültnek tartaták, midőn a' veszélynek ezen nemét hozá szóba. Ki lavinát sohasem látott 's annak hatalmát nem ismeri, ha leirni hallja, mint szakad le, 's mint zuhan a' hegyről egy darab hó, mindég nagyobb tömegeket ragadva magával, a' völgybe: nem fog megijedni a' leirástól, nem is jut eszébe, hogy az, mit lehellete alatt annyiszor elolvadni látott, örök sirba temetheti őt; csaknem illy helyzetben volt nemességünk, — inkább megveté jobbágyait, hogysem a' lázadást lehetségesnek vagy félelmesnek gondolná.

De nem irom a' magyar közállomány' történeteit. A' magyar aristokratiának, mint a' római imperatoroknak, isten talán megadja majdan Tacitusát; ennek tiszte leend, az ország' közdolgairól szólva, méltó ecsettel festeni a' kort 's azon férfiakat, kiknek vétkeiért a' magyar a' független nemzetek' sorából kitöröltetett. Én egyesek' történeteit rajzolom; 's Bakács, Zápolya, a' király 's mindazon büszke zászlósok, kik nagyravágyó aljasság 's aljas nagyravágyás által e' hazát megronták, itt csak annyiban foghatnak helyet, mennyiben személyeim' sorsára befolyással voltak. Csak röviden fogom ennélfogva emliteni azokat, mik az utósó fejezetben elmondottak óta e' három hét alatt történtek.

Tudjuk, hogy a' keresztes had' vezérének csakugyan Dózsa neveztetett ki. Telegdi 's a' nádor el-

követtek mindent, hogy ezt akadályoztassák; az első minden kigondolható okokkal, az utóbbi szokott szenvedélyességével, a' királynak Ártándit ajánlva e' hivatalra; de hasztalan. A' bibornok sajnálkozását jelenté ki, hogy Ártándi nem ajánlkozott előbb; most azonban, miután e' tisztet, a' pápa ő szentségétől nyert teljes hatalma szerint, Dózsának igérte, szavát többé vissza nem veheti. 'S a' király e' pillanatban sokkal inkább függött mindenható tanácsnokától, hogysem fejdelmi hatalmával ellene föllépni akarna, főkép miután az ügyes bibornok Dózsa' választását a' király előtt a' lehető legkedvezőbb szinben tünteté föl. Ártándi' vezérségét, ki mindég az elégedetleneknekhez tartozott, Ulászló előtt veszélyesnek festeni nem vala nehéz; még több hatással birt azon ok, hogy miután Dózsa' kinevezése a' keresztes táborban már tudva van, 's általános örömmel fogadtatott: könnyen történhetnék, ha most Dózsa' helye Ártándinak adatnék át, hogy a' keresztesek uj vezéröket nem akarnák elismerni, mi talán vérontáshoz, 's a' királyi tekintély' uj csorbitásához vezetne. A' király tehát helybenhagyá a' bibornok' választását, 's Dózsa, sz. György' havának 30-án, Zsigmond' templomában ünnepélyesen vezérnek kiáltatott ki; a' fölszentelt zászló, mellyet Bakács Rómából e' czélra magával hozott, kezébe adatott; 's miután a' székely vitéz' 's azon előkelőbbek' mentéire, kik, mint Szaleresi, a' keresztet a' bibornok' kezeiből ugyan-

akkor fogadák el, Bakács' szabója, Ollósi, az oltár előtt veres kereszteket varrott: a' jelenlevő roppant tömeg' örömrivalgásai mindenkit meggyőzének, hogy az magától e' vezért elragadtatni nem engedi.

Hogy azok között, kik magokat a' keresztes hadra kötelezék, többeket nem vallásos buzgalom lelkesitett: nem szenved kétséget. Szaleresi Ambrus, példaul, sohasem tökélé el magát e' lépésre, ha a' bibornok által arra barátságosan föl nem szólitatik, 's ha e' megtiszteltetés a' hiú férfinál nem győzé le ildomosságát; 's igy másokat is részint dicsvágy, részint gazdag prédának reménye, vagy csak a' kivánat vezetett táborba, hogy földesuraik' zsarnokságától bármi módon meneküljenek. Azonban Dózsa' seregei napról napra növekedtek. Pestnél negyvenezeren túl, majdnem ép' annyi gyült össze Nagyvárad és Eger mellett; 's e' vándorlási szeszély, melly a' népet megragadta, annyira ment, hogy a' földesurak sok helyen csakugyan földeik' parlagon hagyásától féltek.

Minden aristocratiának gyenge oldala: anyagi érdekeihezi ragaszkodásában fekszik. — A' nép, fokonként elvesztve befolyását, polgári jogaitól könynyen megfosztatja magát, 's többnyire morgás nélkül eltűri lealázását, mellynek, ugy látszik, a' természet nem szabott elébe határokat; de ha a' felsőbb osztályok, miután a' népet jogaitól megfosztták, azt anyagi nélkülözésekre kényszeritik: akkor

a' nyomor, e' nagy lázitó, felzúdul ellenök 's az elnyomás' lánczaival többnyire ketté szakitja a' törvény' kötelékeit is. Az Ulászló alatt kitört lázadásnak hasonló okokban kereshetjük kutforrását. Hazánkban e' korszak alatt minden föld kizárólag jobbágyok által munkáltatott, 's igy a' nemesség nem nézheté közönösen, ha jobbágyai, kiknek munkájától jövedelmeinek nagy része függött, sok helytt csak asszonyokat, erőtlen aggokat 's gyermekeket hagyva, falujokban mindég nagyobb számmal állták a' keresztes zászlókhoz. A' nemességnek el kelle mindent követnie, hogy munkásait visszatartóztassa; 's hogy olly országban, hol a' jobbágy' sorsát a' törvény alig biztositá, hol a' trónon a' leggyávább fejedelem ült 's az egyházi rend többnyire e' zsarolásokban maga is részt vett [42]), 's hol ennélfogva az egyest sem királyi hatalom, sem vallás nem fékezheté, — hogy itt az urak e' czél' elérésére az eszközök' megválasztásában gyöngédek nem voltak: a' dolgok' természetéből foly. — Az elköltöző parasztok sok helyen erőszakkal vezettettek vissza falvaikba; hol ez nem sikerült, közhirré tétetett: hogy a' melly jobbágy engedelem nélkül utnak indul, vagy felszólitva vissza nem tér, annak családja fog büntettetni; 's hogy ez embertelen fenyités sükeretlen ne maradjon, egyes urak által nők, aggok és gyermekek kinoztattak a' legkegyetlenebb módokon. Az ország' állapotát, mi, e'

nyugalmas kor' gyermekei, alig képzelhetjük magunknak. Az utakon fegyveres parasztcsoportok vonulnak Pest, Nagyvárad vagy Eger felé, néha a' fegyvereseket egész családuk követik; 's a' kaszás és dorongos tömeget, melly saját papja vagy valamelly szerzetes' vezérlete alatt ájtatos énekek közt tovább halad, nők', aggok' 's gyermekek' csoportja kiséri. Más helyeken számos jobbágycsaládok, a' keresztességben részt nem vehetve, erdőkbe vagy sürü nádasok közé vonultak, 's igy kerülék ki zsarnokaik' hatalmát; mig az urak, csatlósok' 's huszárok' kiséretében, eltávozott munkásaik után sietnek, 's ezeket utol nem érhetvén, idegen parasztokat, kikkel épen találkoznak, kényszeriték elhagyott telkeik' mivelésére. Mintha a' magyar új vándorláshoz készülne: az egész népesség fegyvert fogott 's mozgásban van; sok falu üresen áll, 's nyájak és ménesek, elhagyva pásztoraiktól, természetes szabadságukban száguldanak körül a' mezőn. [43])

Magyarország még nem ismert nehezebb napokat soha; a' közállományt nagyobb veszélyek nem környezék; de az egyesnek szerencséje nem függ mindég a' közállományétól. Valamint a' fecske sokszor romok között rakja fészkét 's a' minden perczben leomlással fenyegető fal mellett nyugottan fölneveli kisdedeit; valamint Vezuv' alján rózsák virulnak 's szőlők érnek, mig a' hegy' csúcsa olvadott érczet 's köveket hány: úgy az egyes nyugott,

megelégedett, sőt boldog lehet a' közállomány' legnagyobb szenvedései között. A' fal ledőlhet 's a' fészket szétzuzhatja, — a' láva arra veszi talán folyását, hol a' rózsa 's venyige áll, 's akkor virág és gyümölcs hamuvá ég; de mig ez nem történt: addig madár, rózsa 's venyige, nem sejtve a' veszélyt, nyugottan fejlődnek saját móduk szerint; — 's igy az egyes ember békében élvezheti kis szerencséjét, bármi vészek környezik a' hazát, mellyben él; — 's Telegdi' házában, hová olvasóimmal visszatérek, e' veszély' napjaiban olly megelégedve találunk mindent, mintha a' nemzet' egén felleg nem tornyosulna 's a' jövő uj örömeknél egyebet nem hozhatna.

Miután az öreg Ártándi, ujra megutálva Budát 's azokat, kik ott kormányoztak, Vitussal rég ősi várába tért; Telegdi pedig az ország' alsóbb részébe utazott, hogy az inditandó törökháborura minden szükséges készületeket megtegyen: Frusina Bebek Katalinnal apja' kerti lakába vonult 's nem zavará semmi belső megelégedését. A' tavasz eláraszta minden bájait a' vidéken, 's előbb nem ismert érzeményei minden tárgyat, mellyet maga körül látott, még szebb szinekben tüntettek fel a' hölgy' lelke előtt. Frusina sohasem érezte magát boldogabbnak. Élte' azon korában hol lelkünk még egészen a' jelen pillanat' benyomásainak engedi magát által, körülvéve ollyanoktól, kiknek sze-

retetéről nem kételkedhetett; egy derült tavaszi nap, mellynek tiszta egén soha felleg nem vonult át, volt eddig is élete, 's mégis ugy látszott neki, mintha csak most örülne először igazán. Hányszor szakitott virágot e' kertben; a' nagy hárs alatt, hol egykor dajkájának felvigyázata alatt egész napokig eljátszott, hány koszorút font életében! — De neki ugy rémlett, mintha e' virágok' szinei soha illy szépek, illatuk soha illy édes nem volt volna; mintha csak most tanulna valóban szép koszorúkat fonni. A' nap pirosabban kelt 's szebben alkonyodott; a' Duna, mellynek folyását szemeivel követé, fényesebben haladt zöld partjai között, mint eddig; 's a' hold szelidebb fényt, a' csillagok ragyogóbb sugárokat terjesztének e' megszebbült világra, hol a' csalogánynak éneke 's a' susogás, melly az esti széltől ingatott levelek közt hallatszott, mintegy ismert nyelven szóltak a' hölgyhöz, ki e' hangokra most szivét dobogni érezé. Mindez rögtön, mintegy varázs által történt, 's e' boldogságnak okát csak Frusina maga nem tudta megmagyarázni magának, — kik őt környezék, rég sejdíték már szivének titkait.

Bebek Katalin ugyan saját részéről sem mondott le minden követelésekről; mióta azonban hódolói' száma megkevesedett, más, vele egykoru hajadonok' módjára — kik ebben vagyonukat vesztett játékosokhoz hasonlitanak — a' jószivü nénike leg-

nagyobb boldogságát abban találá, ha más fiatalabb hölgyeket tanácsaival segithete. Szivbeli viszonyok' magyarázatának 's taglalásának szentelé életét, 's e' részben kortársai között nálánál alig vala tudósabb egyéniség. Frusina' ébredő hajlandósága nem kerülheté el illy felvigyázónak figyelmét. Ártándi Pál azon fiatal emberek közé tartozott, kik illy viszonyok között rendesen a' valónál többet vesznek észre, kevesebbet nem. Orbán, a' szereleméltés' finom tapintatával, e' titkot, mellynek tudása szivét kinokkal tölté, mindkettőnél talán még előbb sejdité. — 'S igy, midőn e' hazát mindünnen veszély fenyegeté 's kik azt kormányozák, aggódva tekintének a' jövő' elébe: Telegdi' kerti lakában nyájas szerelem ütötte fel tanyáját, 's annyi gonddal és örömmel tölté el lakóit, hogy másra ügyelni idejök sem maradt.

Orbán, kit ura elutaztakor Budán hagyott, végtelenül boldogtalannak érzé magát e' napokban. Semmi sem szomoritóbb, mint ha egy magában nemes lélek szerencsétlenség által irigységre kénysze- rítetik, — 's ez vala az ő helyzete. Orbán irigylé Ártándi' boldogságát, 's a' gyülölség, mellyet szerencsés vetélytársa iránt érzett, kettős kinnal tölté szivét, minthogy Ártándi vele a' legnagyobb barátsággal bánván, haragja' kitörésére nem adott alkalmat; 's noha belsőkép meg volt győződve, hogy Pál Frusina' szerelmét nem érdemli, ennek bebizo-

nyitására semmi eszközzel sem birt; 's mégis Orbánnak igaza vala. Szerelmet csak valódi szerelem érdemel, 's Ártándi nem tartozott azok közé, kik bárkit igazán szeretni tudnának.

Ártándi hiu volt, 's minden hibák között nincs egy is, melly a' szivet szerelemre annyira képtelenné tenné, mint épen ez. Hiu ember inkább foglalatoskodik sokaknak itéletével, semhogy magát egészen egy lénynek szentelné. Ki élte' örömeit 's minden más szenvedélyeit fénynek áldozza fel: miért ne áldozná fel e' bálványának szerelmét is? — Pál szereté Frusinát, legalább ő maga meg vala győződve, hogy szereti; de ha ezen érzemény' indokait vizsgálnók, meggyőződnénk, hogy benne Frusina' személyének vajmi csekély része van. — Frusina az ország' legszebb hölgyeinek vala egyike, aztán a' tárnok' leánya, 's a' Telegdiek 's Bebekek által, kikhez anyja tartozott, a' legfőbb családokkal rokonságban; testvérei: egyik somlai Báthori Istvánhoz, a' másik szentmiklósi Bánfihoz mentek férjhez; ki nem irigyeltetnék, ha e' hölgy' birtokába juthat?! 's Pál tudta, hogy azon esetre, ha Frusina' szerelmét megnyerheti, ezen szerencséjének semmi sem áll utjában. Telegdi, mint Pál apjának többször mondá, nem fogja ellenezni e' házasságot; 's nem nyilnak-e meg általa Pál előtt a' legfőbb hivatalok' utjai? Csak három hetet töltött Budán, de ez idő elég vala, hogy átlássa, miszerint ő, a' vagyonos, de egyszerü ne-

mesnek fia, csak illy összeköttetés által emelkedhetik az ország' főbb méltóságaira? 's nem fog-e akkor hazájaért többet tehetni? nem fog-e tőle függni, hogy e' méltóságok dicsősége' utjává váljanak?

Pál e' gondolatokat erőszakkal üzé el magától; el akará hitetni önmagával, hogy szerelme minden mellékes indokoktól tiszta, — hisz' főkép fiatalabb korunkban ép' annyi szorgalommal ámitjuk minmagunkat, mint később másokat, — de hogy érzeményei e' kutforrásból folytak, legvilágosabban az bizonyitja, hogy ugyanakkor Szaleresi Klárival véletlenül megkezdett kalandjával nem akart felhagyni.

Soha sem kedvezett a' sors hiu embernek inkább, mint midőn Ártándi Pált e' kalandra vezeté. A' hir nem annyira tetteinktől, mint azon körülményektől függ, mellyek között valamit tevénk; 's ezek a' jelen esetben mind Pál' dicsőségét nevelék. A' polgárok, kiknek Szaleresi veszélyét, mint közönségesen történni szokott, nagyitva adá elő. Bakácsnak 's a' keresztes hadnak minden ellenei, kik ez esetben az ország' békétlen állapotának bizonyitványát láták, 's főkép az asszonyok, kiknek a' hiressé vált mindég legtöbbet köszönhet, 's kik szép ifjak' érdemeit — főkép ha azok a' szépnem védelmére tétettek — feledékenységbe sülyedni nem engedik: egyiránt magasztalák nemes tettét; 's hősünk alig

lépett a' városba, midőn már közfigyelem' tárgya lett. Pál sokkal több valódi bátorsággal birt, hogysem magát illy kis lovagi érdemért ennyi magasztalásra érdemesnek tartaná, 's az első napokban nyiltan ellenmondott magasztalóinak; de ha a' közönség akár dicsérve, akár ócsárolva bizonyos iránynak indul, magát helyreigazitatni nem engedi, 's Pál' szavai csak tulzó szerénységének tulajdonitattak 's dicsőségét még nevelék; mig végre, mert ritka ember találtatik, ki a' nem érdemlett dicséretnek is nem örülne, Pál eltüré, sőt szivesen hallá tulzó magasztalásait.

Lovagi tettének e' könnyen szerzett dicsőségén kivül még más, sokkal szebb jutalmát vette, mi által más talán boldognak érezheté magát, 's mi Pálnak legalább hiuságát még inkább kecsegteté — 's az a' szép Klári' hálája, szerelme vala.

Szaleresi Klári Pest' legszebb polgárleányának tartatott; sőt voltak, kik őt szépségre nézve Telegdi Frusinának is elébe tevék. Termete nem vala olly karcsu, mint Frusináé; de ki Klári' gömbölyü karjait, e' hollófürtök alatt kifehérlő vállat 's dagadó keblet látá, mellyeket szobrász márványból kerekdedebben sohasem faragott volna ki: az e' bájló lény előtt az ideal-szépségről könnyen megfeledkezett. Frusina' szemeinek tekintete szelidebb 's andalgóbb vala, mint szép vetélytársáé; de benne nem olly eleven lángok égtek, benne fenségesebb, de

nem annyi dolgok valának kimondva; képének vonásai szabályosabbak voltak, de a' gödörkék, mellyeket a' szépség' angyala Klári' piros arczaiba nyomott 's mellyekben a' férfiszem mintegy örvényekben elmerült, mondhatlan bájt adának a' polgárleány' egész ábrázatának, — szóval: Klári' szépsége inkább szólt az érzékekhez; e' karok arra valának alkotva, hogy öleljenek; e' duzzadó ajkak, hogy csókoljanak; — 's a' főváros' legszebb ifjai vetélkedtek: ki fogja e' bájló teremtés' szerelmét megnyerni? — Eddig senki sem dicsekedhetett e' győzelemmel. Klári tetszeni vágyott, 's örült, ha a' főbb nemesség' ifjait hódolói között láthatja; de szivét nem adá senkinek. Pál volt az első, ki mellett szive felszólalt. Az ifjunak szépsége, a' regényes mód, mellyel vele találkozott, Klárira ellenállhatlan benyomást tett, 's ő egész szenvedélyességgel engedé magát át szerelmének. Bámulhatjuk-e, ha Pál e' szerencsének, melly után annyian vágyódtak, 's mellyhez ő minden fáradság, minden aljas eszköz' használata nélkül jutott, örült? ha a' következéseket, mellyek e' viszonyból eredhetnek, meg nem gondolá? hisz' magára nézve a' szerelemnek nem is lehettek rosz következései.

Az erkölcsi szigor, melly egykor hazánkban létezett [44]), Mátyás' kormánya alatt tetemesen enyhült: azon állás is, mellyet Corvin János a' házában elfoglalt, bizonyitja, hogy e' korban férfiak többé

szerelmes kalandok által nem érzék magokat megbecstelenitve: 's mi Klárit illeti, miután az egész viszonyt szoros titokban tartá, Pálnak ugy látszott, hogy az a' lányra nézve sem lehet káros következésü. Hogy e' szerelem e' leánynak egész életét ronthatja el: Pálnak, ki mély érzeményre képes nem vala, nem is jutott eszébe. Ifju korának egész fogékonyságával engedé tehát magát oda az örömnek, mellylyet a' sors ösvényére hintett, 's ha néha gond támadott lelkében, a' jelen élvezet hamar széthajtá egének könnyü fellegeit. Ő egészen szerencsésnek érzé magát, 's alig mondhatta volna: a' két viszony között mellyiknek köszön több boldogságot? örömittasan, ha Klári' ragyogó szemeibe nézett; Frusina előtt szive nyugottabban, de nem kevesebb gyönyörrel dobogott; ott paradicsomban, itt mennyországban érzé magát, 's nem tudá: annak örömei édesebbek-e, hol a' földi gyönyör' tetőpontját éri el; vagy ennek, hol lelke, földi vágyaktól szabadon, az emberi sziv' legtisztább 's magasabb kéjeit élvezé.

De épen élténck ezen legboldogabb időszaka volt az, melly a' lelkében szunyadó rosz hajlamok' kifejlődését elősegité. A' hiuságnak egy bizonyos fokától az álnoksághoz csak egy lépés van. Ki sokaknak akar tetszeni, sokféle alakban kénytelen megjelenni az emberek előtt, titkolódznia, szinlelnie kell; 's ha az álnok férfiak' során végigmegyünk, talán

több ollyakat fogunk találni, kiket hiuság, mint kiket haszonvágy vagy más aljas indulatok tettek azzá. Pál, habár senki sem gyanitá e' hajlandóságát, korához képest tulságos ildomossággal birt, mellynek, hogy álnoksággá fejlődjék, csak illy alkalomra vala szükség, minőben őt most látjuk. —

Pest 's Buda között nem volt olly élénk közlekedés, mint napjainkban, 's azon válaszfal, melly a' polgárokat a' főbb nemességtől elkülönité, olly nagy vala, hogy e' két rendnek egyénei ritkán jöttek közelebb érintkezésbe, 's igy lehetségessé vált, hogy Ártándi esténként vagy néha éjszaka Szaleresi' házához menjen a' nélkül, hogy azt Telegdiék megtudták volna; azonban a' legnagyobb vigyázatra vala szüksége, következetes szinlelésre 's nem ritkán — főkép a' sokat kérdező Bebek Katalin' elámitására — kis hazugságokra is, 's Pál olly ügyesen játszá szerepét, hogy szerelmén Klári sohasem kétkedett, 's Frusina a' viszonyt nem gyanitá, melly őt máshoz köté. Az ifju' szabályos szépségü vonásaiban még emberismerő sem keresett volna kétszinüséget: miként kétkednének benne azok, kiknek benne bízni szivök' szükségeihez tartozik?!

A' kerti lak, hol, miután Telegdi távozott, Frusina Katalin nénjével élt, azon halmok' egyikén vala épitve, mellyek a' budai vár 's ó Buda között feksznek, 's mellyek a' kis térséget, hol a' római Aquincum állott, a' völgytől, mellyben a' mostani

Krisztina város épült, elválasztják. E' halmokról, hol most egy kápolnát 's nehány kerti lakot találunk, a' kilátás bájló még napjainkban is, Ulászló' korában nehéz vala nála szebbet 's érdekesebbet látni. Átellenben 's velök hasonló magasságban a' budai vár emelkedett. Nem a' szük falak közé szoritott kis város, mellyet most e' helyen látunk, de Mátyás' Budája, mellyet a' nagy király bőkezüségével ékesitett, fenséges királyi lakával, számos templomaival 's magasra nyuló góth tornyaival, 's annyi főnemesnek 's gazdag polgárnak házaival, mellyek a' középkori városok' festői rendetlenségében, még az egész hegyoldalt elboriták. A' halmok' alján egy felől Felhévviz, a' másikról Logod és sz. Jakabfalvának házai terültek el: valamivel távolabb egy felől a' Duna Margit szigetével, mellyet akkor még hét kolostor ékesitett, — a' másikról a' királyi 's vadaskertek látszottak, mig az egész láthatárt a' Duna' innenső részén, sz. Gellért hegyétől a' Sikánig, magasabb hegyek, a' tulsó parton a' Rákost környező halmok keriték el; túl rajtok a' távolban még a' Mátra' kékellő hegyláncza nézett át. Buda' környéke akkor a' müveltség' 's jólét' jeleit hordá magán; a' nyéki 's Pál-hegyet kivéve, mellyeknek elseje a' király' vadas kertjéhez tartozott, másodikán sz. Pál' hires zárdája állott 's mellyeket sürü erdőség takart, a' szem csak kerteket, zöld vetést 's szőlőket látott, miknek mivelése, mióta Mátyás, Bourgogneból

venyigéket hozatván, a' budai bor' hirét megalapitá[45]), mindinkább elterjedett, ugy hogy Ulászló' korában már Sikán' hegyének egy részét is szőlők takarták; mig mindenfelől kisebb 's nagyobb kerti lakok, majd szőlők közt, majd szép gyümölcsösök közé állitva, a' tájnak érdekét még inkább nevelék.

Frusina, a' kertben ülve, épen e' bájló kilátáson, mellyre a' leáldozó nap végső sugárait veté, jártatá szemeit; Bebek Katalin mellette ült 's egy előtte álló rámán dolgozott. Hátul az olasz-izlésben épült ház látszott, mellynek ablakait 's erkélyét virágok ékesiték. — Orbán csak kevéssel ezelőtt hagyá el az asszonyokat, kik, mióta távozott, egy ideig hallgatva ültek.

„Szegény fiu! — szólt végre Katalin, ki a' reá nézve olly hosszu hallgatást nem türheté tovább — nem mondhatom, mennyire sajnálom.“

„Orbánon egy idő óta változás történt — mondá Frusina, — ha máskor gondokba merülve láttam, egypár nyájas szóra vala szükség 's a' jó fiu ismét vig 's derült volt; most egész délután fáradok vele, töröm eszemet, csakhogy valami uj tréfát gondoljak ki, 's nem nyerhetek de csak egy gyenge mosolygást sem. Én nem tudom, mi lelte?“

„Mi lelte?! 's ezt te kérded? — szólt Katalin mosolyogva. — Oh ártatlanság!... Szerelmes beléd.

szerelmes, angyalom! nem foghatom meg, hogy észre nem vevéd.“

„Te is, kedves nénikém, a' hová fordulsz, mindenfelől szerelmet látsz.“

„'S tehetek-e róla, ha mindenfelől szerelem van 's kinek az ég szemeket adott, mindenütt csak ezt találja? — válaszolt az előbbi. — Apád is sokszor kinevetett, hogy eszemet csak ezen töröm; de tudod-e, mit mondott neki az olasz költő, ki Hipolit érsekkel akkor az országban volt?... Itt ültünk ugyanezen helyen, még boldogult anyád is — isten nyugtássa meg — köztünk volt, 's midőn apád engem gúnyolt, az olasz igy szólt: „Vitéz uram, a' bájló kisasszonynak — ezek voltak tulajdon szavai — igazsága van. Lám e' kertből szép kilátás nyilik; erdők, vetések, malmok, szőlőhegyek, minden, mi az életre szükséges, e' vidéket gazdaggá teszi; de hová fordul tekintetünk legtöbbször? nem-e a' Dunára? Csillogó felszinén lángoló bor nem terem, nem látunk rajta kalászokat, mellyek dús aratást igérnek, 's mégis a' szem legszivesebben követi terméketlen futását, 's miért? mert a' folyó, mellyben a' lég tükrözik, egy darab kék eget sző a' mezőbe. Illyen a' szerelem. Vannak dolgok, mellyek hasznosabbaknak látszanak, de semmi sincs, mire tekinteni a' szivnek olly jól esik.“ Igy szólt az olasz, 's mi valamennyien, még apád is átlátta szavainak igazságát.“

Frusina, ki ezen elbeszélést nem először hallá életében, mégis látszó figyelemmel hallgatá azt végig. — „Ha már teljességgel szerelemről kell szólanod — mondá végre — : miért nem választasz olly tárgyakat, mikre szavaid illenek? Hisz' magad mondád, a' hová fordulsz, mindenütt szerelmet találhatsz, 's szegény Orbánunk — —“

„Szerelmes beléd, azt nem hagyom magamtól elvitatni.“

„De Orbán! — mondá Frusina bámulva — 's belém?.... Láttál-e valaha nyugottabb, komolyabb embert? reggeltől estig dolgozó asztalánál ül —“

„'S este szép szemedbe néz — szakitá félbe Katalin — 's boldogságában elfeledi az egész napnak fáradságát. Komoly, nyugott ember! 's mit bizonyit ez? Olly embereket láttam szerelemre gyúlni, kikről senki sem gondolná. Ki hitte volna, például, Kinizsiről? Te nem ismerted őt; még kis gyermek valál, mikor meghalt; soha vadabb természet nem fordult meg az udvarnál. Mátyás király azt mondta egy izben: „Kinizsi egy darab vas, melylyet véletlenül uton találván, fölemeltem 's mellyből e' hon' védelmére legjobb 's legfényesebb kardomat csináltam, de melly minden csillogása mellett természetét megtartá, 's csak még keményebbé vált.“ 'S lám maga Kinizsi minden vadsága 's érzéketlensége mellett az asszonyi bájnak nem egészen állha-

tott ellent. Midőn a' kenyérmezei ütközet után Budára jött 's az egész udvar csak azon törte fejét: ki dicsérje meg szebb szavakkal? magam is néhány finom czélzással akartam a' vitézt örvendeztetni. „Jó, hogy Katalin kisasszony nem jött a' Kenyérmezőre ütközetünk után" — mondá Kinizsi azon különös mosolygással, mellyről senki sem tudá, mit jelent; mert ha ütközetre vagy tánczra készült, mindég egyiránt jókedvü volt; én az illendőséghez képest bámulást szinleltem, mert belsőkép azt gondolám: Kinizsi bizonyosan azt fogja mondani, hogy eléjultam volna, ha a' sok halottat látom, vagy hogy ő akkor nem holt törökökkel, hanem velem tánczolt volna, vagy valami ehhez hasonlót; de Kinizsi mást mondott: „Ha Katalin kisasszony — igy szólt 's olly hangosan, hogy az egész udvar meghallá, 's én nem tudtam, pirulásomban hová forduljak — Kenyérmezőre jön 's e' szép aranyhimezett bársonyruhában körüljár a' halottak között, levágott törökeink mind fölkelnek, 's nem tudom, hogy birtunk volna velök, miután egypár óráig a' földön heverve megpihentek." Ezeket mondta Kinizsi 's olly tekintettel, minőt bizonyosan sohasem vetett Magyar Benignára egész életében. A' király maga mondta, hogy ezt Kinizsiről sohasem gondolta volna; 's az öreg Pál mégis más ember volt, mint Orbánod."

„Az ép' olly bizonyos — mondá Frusina, ki

nénje' elbeszélése alatt alig nyomhatá el mosolygását, — mint hogy én a' vitézre soha illy benyomást nem tettem volna."

„Ki tudja, kedves Frusim — szakitá félbe az előbbi nyájasan, — te szép, igen szép vagy, leányom. Termetedben nincs talán elég méltóság, mi a' férfiak' véleménye szerint főszépségemet teszi, de tested még valamivel fehérebb; 's ha öltözködésnél tanácsomat követnéd, 's hajadat csak valamivel szorgalmasabban göndöríted: nem mondom — — "

„Hogy az öreg Kinizsi fel nem támadna örömében — szólt közbe nevetve a' leány, — ha tudnám, hogy teszi, mindjárt fodrászért küldenék; apám sokszor mondá: bár Kinizsi élne még!"

„Csintalan leány! — szólt Katalin, jókedvüen nevetve, — szájában elcsavarod az ember' szavát. De ha szépséged nem is ollyan, hogy Mátyás' hőseit sirjaikból feltámassza: sok árva legénynek esze már kevesebben is oda veszett, főkép, ha vele ugy bántak, mint te Orbánnal."

„Én?" kérdé Frusina bámulva.

„Te, galambom, te! — válaszolt Katalin szeliden. — Nem különbözteted-e meg őt minden többiek fölött? Ha valami kell: hol van Orbán? ő meg fogja szerezni; ha olvasásközben valamit nem értesz, Orbán hivatik, hogy megmagyarázza; órákig elmulatsz vele; nem is örülsz, ha gyermekes játékaidban részt nem vesz; kedves Orbánnak, leghivebb

lovagodnak nevezed; szóval: ki vele együtt-lát, megesküdnék, hogy szereted —"

„És én szeretem is őt — szakitá félbe Frusina a' szólót, — testvéremet sem szerethetem inkább."

„Csakhogy az egész világ tudja, hogy te 's Orbán nem vagytok testvérek — folytatá az előbbi, — 's hogy ez Orbánnak szintugy eszébe jut, mint másoknak. Hidd el, kedvesem, a' szegény diák holtig szerelmes beléd."

„Lehetetlen" — mondá Frusina.

„'S miért? — kérdé az előbbi — mert te Telegdi' leánya vagy 's ő szegény jobbágyoktól származik? ez akadály rád nézve, de nem ő reá. A' csillag nem vágyódik le az emberhez, de azért az ember nem kevésbbé kivánkozik fel a' csillagokhoz. A' hit 's reménység a' szerelemnek gyermekei; ki ezt birja, nem ismer többé lehetetlenségeket. Családom' őse, a' monda szerint, mint juhász, nyáját a' Sajó mellett legeltetve, kincset talált, 's ebből azután hét várat épitetett: [46]) ugy cselekszenek a' szeretők is. Ha a' sziv egyszer feltalálta kincsét, nincs ország olly nagy, mellyben mindazon fellegvárak, miket képzetében fölépit, elférnének. Tudnék én erről érdekes történetet beszélni, de ha nem csalódom, elmondtam már. A' szegény ember egész életére szerencsétlenné lett."

„Kedves nénike — mondá Frusina, mosolygásra kényszeritve magát, noha Katalin' szavai által nyugtalanitva érzé magát, — mindég magadról szólsz; az én társaságom nem olly veszélyes; még csak egy szót sem váltottunk egymással, melly által Orbán illy gondolatokra jöhetett volna; 's te nem tudod, mi józan ő."

„'S te ártatlan! azt hiszed, férfiaknak csak az jut eszökbe, mit nekik mondunk? — válaszolt Katalin; — 's mi a' józanságot illeti: kit őriz meg józansága attól, hogy ha egyszer lerészegedett, oktalanságot ne kövessen el? 'S a' szerelem is részegség; a' bor — mint nekem egykor valaki mondá — szemeinkből egyenesen a' férfi-szivbe csepeg." A' hasonlatnak folytatását, mellyet husz évvel ezelőtt mindég elmondott, melly abban állt: hogy e' részegitő asszonyi tekintet a' bortól csak abban különbözik, mert idővel nem válik erősebbé, Katalin most csak gondolá. „Mi leányok, kedves Frusinám, sohasem lehetünk elég vigyázók."

„Igazságod van — mondá Frusina sohajtva — 's követni fogom tanácsodat, ámbár meg vagyok győződve, hogy csalódol; 's bizony nehezemre esik, Orbánnal máskép lennem, mint a' hogy' egész éltemben valék."

„Nem vagytok többé gyermekek — szólt Katalin, — az eddigi viszony nem tarthat tovább. Orbán pappá lesz, 's apád püspököt csinál belőle: ha

a' Drágfiak' jobbágya bibornok lehet, miért ne lehetne a' Telegdieké is az? 's én ismerek valakit, kinek társaságában az, hogy Orbán' bizodalmát nélkülözöd, talán nem fog ollyannyira nehezedre esni, mint gondolod. Uram' fia! hogy' elpirultál! — tevé hozzá rövid szünet után, melly alatt szemeit Frusinára függeszté, — a' fény, mellyet az alkony a' láthatárra vet, halvány, arczaid' szinéhez képest."

„Gyönyörü est! — mondá Frusina zavartan, — látod e' felleget ott, mint tüzsárkány száll az égen."

„Szörnyüség! — vágott szavába Katalin pajkosan, — és azon sz. György még mindég nem jő, ki e' sárkánytól megótalmazhatna. Azt hiszed-e, kis hugocskám, nem tudom, hogy eszed egészen máshol jár, mint e' fellegek közt?"

„Bizony nem gondoltam másra — szólt a' hölgy mindinkább megzavarodva. — Szebb felhőket nem láttam soha. Nézd csak e' sötétet ott. Tornyosulva áll a' láthatáron, roppant hegynek látszik, alol rést törtek a' napsugárok 's fényt árasztanak, mellyet szemeim alig birhatnak el, mintha a' hegy' alján arany-akna nyilnék 's mi mélyen belátnánk a' rejtett kincs közé."

„'S nemde — folytatá Katalin az előbbi modorban, — ha e' hegyen még vár volna, szép, magas, bevehetlen, 's e' várban egy bizonyos ifju 's egy bizonyos hölgy —"

„Tréfáid közt nem is élvezed a' szép alkonyt" — szakitá félbe, kissé neheztelve, nénjét Frusina.

„Élvezem biz én — válaszolt amaz, — és ha a' nap lement, feljőnek a' csillagok 's velök jön még valaki, kit a' csunya köszvényes nádor ma egész nap magánál tartott."

„Miért kinzasz?"

„Kinzalak! kis makacs, miért előttem e' titkolódzás? nem látod-e, hogy mindent észrevettem, hogy nem tudom, mit tegyek örömömben, midőn a' boldogságra gondolok, melly reád vár?"

'S Katalin kebléhez szoritá a' szép hölgyet melegen, mint hasonló alkalommal csak anya tehetné. Frusina hallgatott; de ki bájló arczainak kifejezését látá, ki észrevevé a' könyeket, mellyek szemeiben csillogtak, 's a' szenvedélyességet, mellyel nénje' ölelését viszonzá: meggyőződhete, hogy Katalin nem csalódott sejtéseiben.

Az asszonyok' beszélgetését ez érzékeny pillanatban lódobogás szakitá félbe.

„Ez ő!" — suttogott Frusina, átkarolva tartott nénjét kebléhez szoritva.

„Ó, angyalom! oh mennyire ismerem a' boldogságot, melly e' pillanatban kebledet töltheti!" 'S mindketten a' ház felé fordulva, dobogó szivvel várák Ártándit, ki délczeg paripáját lovászának átadva, feléjök közelitett.

A' jámbor Katalin talán még inkább fel vala gerjedve Frusinánál. Telegditől tudá, hogy ha leánya Ártándit szereti, hajlandóságának nem fog akadályokat elébe gördíteni; a' hölgy bevallá szerelmét, azon pedig, hogy vele ez érzeményben Pál osztozkodik, Katalin nem kételkedett; 's szivét mondhatlan érzés tölté el, midőn ez ifjat most Frusinához közeliteni látá, midőn eszébe jutott, hogy e' kedves teremtés, kinek ő évekig anyja volt, — mert hisz' nem a' szülés, de a' szeretet, mellyel gyermekein csügg, alapja az anya' igényeinek — tőle megválik, 's hogy e' férfi' karjai között fogja keresni boldogságát. Azonban alig látá a' fiatal Ártándit maga előtt, tüstént eltüntek komor gondolatai; elfeledte, hogy kedves Frusinája, kinek ereiben Telegdi 's Bebek-vér foly, fényesebb sorsot igényelhet, mint melly egy bihari nemes' házában vár reá; feledé a' nyugtalanságot, mellyel néha arról gondolkozott: érdemes-e Ártándi illy szerencsére? előtte csak az akkori udvarnak legszebb ifja állott, 's a' köny, mellyet egy pillanattal előbb aggodalom facsart szeméből, mosolygó arczokon folyt le.

Katalin Ártándit szemrehányásokkal fogadta, hogy hivtelen lovag' módjára a' rábizott hölgyekről megfeledkezik; mire ez kötelességével védelmezé magát, melly őt egész nap, részint az udvarnál, részint a' nádor' személye körül tartá vissza. Erre

Katalin az előbbi nádorokat, Gerébet, főkép Zápolya Istvánt emlegeté, kit fényüzésben senki felül nem mult. Innen Mátyás' udvarára ment át, mellyről fogalma sem lehet annak, ki a' királyi lakot csak most látja. 'S igy Katalin, szokása szerint, vegyitve uj és avult dolgokat, jókedvüen tovább fecsegett; az ifjak, kiket más gondolatok foglaltak el, csak egyes kérdések, vagy néha rövid észrevétel által szakiták félbe szavait; mig végre maga is észrevevé elfogultságukat 's foglalatosságok' ürügye alatt a' ház felé távozván, a' szeretőket magokra hagyá.

Egy ideig Frusina, hogy titkolja a' zavart, melly keblét eltölté, az előbbi beszélgetést folytatá, 's látszólag a' legnagyobb érdekkel szólt közönös dolgokról; de Ártándi elfogultabb vala, semhogy rövid válaszoknál egyébbel vegyen részt a' beszélgetésben, 's igy az kevés idő mulva lankadott; végre Pál és Frusina hallgatva álltak egymás mellett.

Elesteledett. Nyugot felé csak halvány vonal jelölte még a' helyet, hol a' nap a' hegyek megett lenyugodott. A' tiszta ég sötétkék ivekben boltozott a' táj fölött, csillagok ragyogtak 's a' berekben énekhez fogott a' csalogány. Azon énekhez, mellynek fájdalmas hangjai a' szivnek olly jól esnek, mellyet az ember ezeredek előtt gyönyörrel hallott, 's gyönyörrel fog hallani ezeredek után, midőn a'

müvészet' legszebb dalai feledékenységbe merültek; mert csak az, mi a' természettől jő, marad fen örökké. Kelet felé a' nagy rónaságon szinte gyenge világosság kezdett elterülni. A' telő hold első sugárait árasztá a' sik fölött. Minden világosság akaratlanul magához vonja az ember' tekintetét; erre fordultak Ártándi 's Frusina is. Hallgatva nézék az emelkedő csillagzatot, melly fényes golyóként a' láthatáron fölmerülve, ezüst sugárait elönté a' vidéken. Ártándi még sohasem érzé magát anynyira elfogulva, mint e' pillanatban. Ő nem volt bátortalan. Sokkal inkább meg vala győződve ön érdemeiről, sokkal többször hallá dicsértetni szépségét, mellynek hatását minden fiatalsága mellett már több izben tapasztalá, semhogy asszonyi körben azon félénkséggel lépne föl, mellyet vele egykoru fiatal embereknél gyakran találunk. De e' pillanatban, midőn magát Frusinával magányosan látá, 's érzé, hogy szerelmének bevallására kedvezőbb alkalma még nem volt: szive szorulni kezdett. Nem, mintha Frusina' hajlandóságán kétkednék: mi őt elfogulttá tevé, az belső jobb érzete vala. Még tartott a' viszony, melly őt Szaleresi Klárihoz köté. — Többször föltevé magában, hogy ez édes lánczot szét fogja törni; de Klári olly szép volt, olly szerető, hogy, előre látván a' fájdalmat, mellyet e' lépés a' szegény leánynak okozand, nem érzett magában arra elég erőt. E' viszony még

titok vala mindenki előtt, 's ha titokban marad is: nem kell-e megvetnie önmagát, hogy ez ártatlan hölgy' bizalmával visszaél, 's azon ajkakkal, melylyeken még más hölgynek csókjai égnek, örök szerelemről szól? — Ez vala az ok, melly Pált eddig a' szólástól visszatartóztatta, 's neki most is lehetlenné tevé mindazon szép szókötések' elmondását, mikkel szerelmét Frusinának be akará vallani.

„Frusina! — szólt végre e' hosszu hallgatás után, mi alatt azon gondolkozott, miként kezdje a' beszélgetést; — meglehet, hogy rövid idő mulva, hogy talán már holnap távoznom kell."

„Távozni?" — kérdé Frusina, 's a' holdvilág szép arczaira elég világot vetett, hogy Pál szavainak hatását észrevehesse.

„A' nádortól jövök. Ő nagysága, mint mindég, rendkivül kegyes vala irántam, 's mondá, hogy e' napokban valakit az ország' alsóbb részeire kell küldenie. A' tárgy, mint mondá, fontos, 's olly embert kiván, ki teljes bizodalmát birja; 's ezt előre bocsátva, kérdé: nem volnék-e kész e' küldöttséget elvállalni? Illy kérdésre máskép, mint igennel, nem lehete felelnem."

Frusina sohajtott. — „Az nem szép kegyedtől — mondá rövid szünet után, olly hangon, mellynek enyelgőnek kell vala lennie, de mellyben mély érzés hangozott, — hogy illy hamar elhagy bennünket, kiket atyám lovagi védelmére bizott."

„'S akarhatná-e kegyed — monda Pál, — hogy midőn a' becsület' szava hí, csak szivemet kövessem? 's mivel társaságukban e' föld' legboldogabb emberének érzem magamat, elfeledjem, hogy szerencsétlen hazának vagyok gyermeke, mellynek fentartása végett minden fiai' hiv szolgálatára van szüksége? Ez egész országban, egyik határától a' másikig, békétlen minden. A' csendes mezőt a' keresztesek' hadi zaja tölti, 's nem tudja senki, mi vár reánk? A' törökök mindég több 's több készülettel ostromolják Tiniát, 's valószinü, hogy Selim a' vele kötött frigynek megtörését meg fogja boszulni. Maradhat-e magyar illy viszonyok között nyugottan?"

Az élet' későbbi szakaiban a' nagyravágyás sokszor haszonvágygyal jár: fiatal korunkban e' szenvedélylyel mindég nemes érzelmek párosulnak; 's Pál olly szép vala lelkesedésében, hogy e' perczben minden asszony vonzalmat érzett volna magában iránta. — „Ne gondolja — mondá remegő hangon Frusina — hogy visszatartóztatni akarom: Telegdi' leánya vagyok, 's tudom, hogy a' hazát szolgálni első kötelessége mindenikünknek, 's ha majd dicsőséget aratva hozzánk visszatér —"

„És ha dicsőséget aratva térek vissza e' házhoz — szakitá félbe szavait Pál elragadva, — ha a' névtelen ifju e' hon' jobbjainak helybehagyását vivta ki magának: remélhetem-e, hogy az, kinek babéraimat köszönöm, mert a' küzdés közt neve lelkesité

keblemet, ha azokat, mint oltár előtt, lábainál lerakom, nem fog visszataszitani magától?“

Frusina hallgatott; de a' felelet, mellyet Pál kivánt, ki volt fejezve arczain.

„Oh, nem! ugy-e Frusina, nem fogja visszautasítani hódolatomat? — mondá lelkesedve — szerelmemet?.... Miért ne nevezzem az érzeményt, melly e' szivet csordultig eltölti? Frusina, nemde, ezt szabad reménylenem? nem most, mert mit tettem életemben eddig, miért csak vágyódni merhetnék illy boldogság után, én, ki sem nagy nevet, sem dús birtokot nem ajánlhatok szerelmemmel? de ha e' név, mellyet viselek, majdan dicső tettekre emlékeztet, ha azoknak sorába lépek, kikre a' haza büszkeséggel tekint: remélhetek-e akkor?“

Frusina sokkal kevésbbé ismeré az életet, sem mint tudná, hogy asszonynak a' férfiszivben veszedelmesebb vetélytársa nincs a' dicsőségnél, 's hogy azok, kik a' dicsőséget csak mint a' szerelem' ösvényét akarák felkeresni, a' nagyszerü eszköz fölött többnyire első czélukról feledkeznek meg; 's az ártatlan hölgy örült, midőn látá, hogy szerelme Pál' szivében ennyi dicső vágyakkal vegyül. Remegő hangon válaszolá, hogy örülni fog minden babérnak, mellyet Ártándi kivívand magának; de, hogy soha fény 's dicsőség vagy hatalom nem lesz befolyással érzelmére.

„'S szerethetne-e Frusina engem — kérdé Ártándi, megragadva kezét — engem, ki mindezekből nem birok semmit, 's ki e' hon' legbájlóbb hölgyéhez föltekintve, nem hivatkozhatom egyébre, mint szerelmemre?"

Frusina egy pillanatig hallgatott.

„Frusina!" szólt az ifju esdeklő hangon.

„Szeretem!" volt a' szó, melly a' hölgy' ajkain halkan, alig érthetően hangzott. Pál Frusina' lábaihoz borulva, a' feléje terjesztett kezet szenvedélyesen szoritá ajkaihoz, 's a' csendes holdvilág két boldog teremtésre önté alá ezüst sugárait.

VII. Fejezet.

Mondják, a' nap és holdvilág egyenlően öntik el sugáraikat gazdag és szegény, boldog és boldogtalan fölött; de kérdezzük a' szerencsést 's azt, kit sorsa üldöz: mit éreznek az egyenlően ragyogó sugárok alatt?'s még ezen egyenlőségi álmot is eltünteti válaszuk.

Közel a' helyhez, hol Ártándit és Frusinát olly boldogan láttuk, Orbánnal találkozunk. Frusina' társaságában töltve a' délutánt, alkonyatkor a' város felé vevé utját, hol Telegdi' házában lakván, ura' távollétében dolgaira felügyelt. Az ifju, helyzetének egész szerencsétlenségét sohasem érzé inkább, mint e' pillanatokban.

Frusina nyájas vala iránta, mint mindég; de a' változás, melly e' hölgy' belsejében történt, nem kerülheté el figyelmét; enyelgéseiben most hiányzott a' gyermeki elfogulatlanság, bájló arczai öröm helyett boldogságot fejezének ki, 's a' sze-

gény ifju jól ismeré e' változások' okát. Frusina beszélgetés közt, mintegy akaratlanul, mindég olly tárgyakra jutott, mellyek őt Ártándira emlékezteték; valahányszor ennek nevét emlitették, elpirult; Orbán nem kétkedett többé, 's a' szerencsétlennek szivét mondhatlan fájdalom tölté el, mellyet Frusina észrevevén, szivessége által csak nevelhetett. Szólni akart, de eszébe jutott, hogy ha szól, ez angyali teremtés' köréből örökre számüzetik, 's egy tekintet Frusinára bezárta ajkait. Távozni akart, de a' nyájas szavak, mikkel Frusina a' távozót visszatartóztatá, leköték lépteit, 's óra mult óra után, mellyek alatt a' boldogtalan a' szerelemféltés' minden gyötrelmeit átszenvedé. Sehol nem érezheté magát a' világon szerencsétlenebbnek, mint Frusinánál, 's még sem birt megválni köréből.

Midőn végre alkonyatkor a' házat elhagyá, a' kapu előtt Ártándival találkozott, ki lóháton épen a' házhoz jött. Orbán, alig viszonozva köszöntését, a' város felé sietett. Száz lépésre menve, még egyszer visszafordult, 's midőn a' házat látá, nem mehetett tovább. Egy padra veté magát, melly a' kertkerités mellett állt, 's itt akará bevárni az éjszakát. — „Itt, itt fogok maradni — szólt elkeseredve magában, — hadd foglalják el benn a' házban mások helyemet. A' főur' termeiben nekem, koldus' fiának, nincs mit keresni. E' hideg kövön, hol minden utas megpihenhet, hol e' magas kertfal által arra emlékeztetem,

mellyet köztem 's Frusina között szinte emberi kezek emeltek, itt helyem! Mint e' hárs, melly alatt pihenek, megközelithetlen helyen áll, de a' falon átnyuló ágaival a' fáradt idegennek is árnyékot ad: illyen nekem Frusina' képe. Nem birhatom; de, hogy hozzá áldva ne tekintsek föl, hogy életem' enyhét, szenvedéseim' egyetlen vigasztalását benne ne keressem: azt a' büszke Telegdi, azt az egész világ sem kivánhatják." 'S arczát kezeivel takarva, Orbán könyezett. — Benn a' kertben csalogányok énekeltek; ő nem ügyelt a' dalra, melly Ártándinak 's Frusinának olly édesen hangzott; a' holdvilág elönté fényét az egész táj fölött; ő nem látá ezüst sugárait, — mert van-e fény a' természetben, melly a' bánatában elsötétedett emberi keblet földerithetné?!

Szomoru gondolatiból gyenge érintés ébreszté fel őt. Föltekintett 's Lőrinczet látta maga előtt, ki kezét vállára tevén, sötét szemeit reá függeszté. Szégyelve, hogy őt ember illy állapotban láthatá, Orbán, letörülte könyeit, 's a' jövevényt roszkedvüen kérdezé: mit kiván?

„Semmit, minek megadása nem inkább magadnak, mint nekem volna hasznomra, — válaszolt a' pap komolyan, midőn Orbán mellé a' padra ereszkedett; — a' sors, ugy látszik, nem ajándékozott meg annyi adománynyal, hogy bőségedből másnak is adhatnál valamit."

Orbán rég ismerte Lőrinczet. A' budai iskolában e' pap, ki akkor kizárólag a' tudományoknak élt, 's majdnem egész idejét a' nagy királyi könyvtárban tölté, a' szorgalmas Orbánt nem egyszer segité tanulásaiban; később Lőrincz külföldre utazott, 's Orbán csak nehány hónappal ezelőtt találkozott ismét régi ismerősével Czegléden, mint plebánossal; most, mióta a' keresztesek Pestnél összegyültek, többször látá 's hallá őt roppant tömegek közt prédikálni. Ez embernek közeledése azonban reá mindég kellemetlen benyomást tett; 's habár mindeddig csak barátságot 's jó indulatot tapasztalt tőle, egész valójában valami visszataszitót érezett.

„Te szomoru vagy, Orbán!" — mondá hosszabb hallgatás után Lőrincz.

„Nem panaszkodtam senkinek."

„Értelek. Nem panaszkodol, 's én miért tolakodom szived' titkaiba? Nemde az indulat, mellyet arczaidon kifejezve látok, ezt jelenti? Lám, Orbán! midőn nehány év előtt itt Budán együtt-társalkodtunk, te, mint vig tanuló, kinek boldog napjait gond nem zavará, és a' tudomány' örömtelen ösvényén tévelyegve, sokszor szomoru valék én is: 's nem kérdeztél-e akkor, miért búsulok? 's im e' kérdés hasznomra volt; gondolkoztam helyzetemről, átlátám, hogy hibás ösvényen járok 's meggyógyultam."

„Rajtam nem segithetsz — mondá Orbán, kinek a' részvét, melly Lőrincz' szavaiból hangzott, jól esett. — Vannak emberek, kik hibásnak ismerik az ösvényt, mellyen haladnak, de kik jól tudják azt is, hogy annak megváltoztatása hatalmukban ép' olly kevéssé áll, mint a' folyónak, melly partjai közé szoritva, meg nem állhat, habár érzené, hogy ez ut a' sötét tenger felé vezeti őt.“

„És akaratunk?“

„Akaratunk! — monda Orbán keserüen. — De hát van-e valaki e' világon, ki e' büszke szót kimondva, nem érzené, hogy annak értelme nincs, 's hogy mit akaratnak nevezünk, nem egyéb azon szabadságnál, mellyet a' szolga akkor élvez, ha ura parancsolni nem akar neki. Mutass nekem egy embert, ki éltének irányát szabadon választaná. Az egyiket gyengének, a' másikat szilárdnak nevezzük; de mi közöttük a' különbség? A' könnyü tollat minden szellő magával ragadja, a' szikla nyugottan áll vészek között; de ha földrengés a' sziklát helyéből megindítá, nem rohan-e tarthatatlanul a' mélységbe, holott a' könnyü tollú nyugottan ott fekszik a' rengő föld fölött, mig ismét szellő jön 's a' gyengét elviszi szárnyain? Különböző erők határoznak sorsunk fölött; de valamint nincs olly ember, ki épen semminek sem tudna ellentállni: ugy ollyan sem létezik, ki minden befolyástól függetlennek mondhatná magát. Köszönöm részvétedet, Lőrincz, de velem ne

fáradj. Felejtsd, hogy keservni láttál, 's ne vesztegesd vigasztalásidat arra, ki hasznukat nem veheti."

„Ki tudja? — mondá Lőrincz, midőn a' fölkelni 's menni akaró Orbánt visszatartóztatá — talán az, ki bajod' okát ismeri, ki a' kínokon, mellyek kebledet széttépik, szinte átment 's belőlök meggyógyult, vigasztalást is adhat."

Orbán szomoruan rázta fejét.

„Nem hiszesz szavaimnak? — folytatá az előbbi nyugottan, — neked ugy látszik, mintha a' fájdalmakat, mellyeket szenvedsz, isten csak a' te számodra teremtette volna, mintha felőlök másnak fogalma sem lehetne! Illyen az ember! átviszi büszkeségét keservei közé, ki akar válni embertársai közűl, hacsak szenvedései által is; 's a' koldus, hiusággal mutatja szörnyü sebét, mellynél mélyebbet, meggyőződése szerint, senki sem látott. De csalódol. Szenvedéseid között egy sincs, mellyet előtted ezeren nem éreztek, mellyet ezeren nem fognak érzeni utánad, mellyen talán én is, ki most olly nyugottan állok előtted, keresztül nem mentem. — Igen — folytatá Lőrincz kis szünet után — én ismerem kínaidat. Mint te, jobbágyszülék' gyermeke vagyok én is; engem is szerencsétlen végzetem jókor kiragadott a' körből, hová isten által állitatám. A' paraszt' helyzete szomoru vala mindég ez országban, 's ámbár Mátyás alatt kevesebb könyekkel áztatá földét a' földmivelő, szüleim, kik

messze a' királyi udvartól Báthori' egyik jószágán éltek, tapasztalásból tudák, mi szük a' legjobb királynak hatalma a' szegény' irányában, ki egyedüli ótalmát tőle várja; éltöknek főreménye 's törekvése az vala, hogy egyetlen gyermeköket fölmentsék azon parányi zsarnokok hatalma alól, melly alatt ők 's minden rokonaik szenvedtek. A' jobbágyfi előmenetelt csak az egyháznál remélhetett, 's Mátyás alatt még senki sem merte akadályozni jobbágyát, hogy fiát pappá ne neveltesse. Szüleim hosszu kérés 's talán ajándékok által, mellyek nekik koplalásba kerültek, elérék, hogy tiz éves koromban kolostorba vétettem föl. Szüleim boldogoknak érzék magokat; pedig e' perczben vevé kezdetét a' szenvedéseknek hosszu sora, mellyeken átmentem. Kirántva családom' csendes köréből, elválasztva azoktól, kikhez egykor talán a' barátság' erős kötelékei lánczoltak volna, azon kötelékek, mellyek gyermekjátékaink között támadnak, 's, mint a' szándék nélkül összebonyolitott csomó, feloldhatatlanok; magamra hagyva, sötét falak között, hol tiz esztendős koromban csak mult boldogabb nappaim' emléke maradt vigasztalásomul, — egész lelkem egy pontra irányzá törekvéseit. Emelkedni akartam. A' multnak emlékei gyermeklétemre már is aljas születésem' szerencsétlen következéseire figyelmeztetének; szüleim' szeretete, természetes hajlandóságom, szóval: minden nemes 's nemtelen indulat, mellyet keblemben hor-

dottam, erre intett, 's olly mértékben váltam nagyravágyóvá, mint csak azon szerencsétlenek válhatnak, kiktől a' sors minden szebb reményt elzárt. Soha gyermek szorgalmasabban nem dolgozott, soha ifju, fájdalmai között, fényesebb reményekkel nem vigasztalá magát. A' magyar egyház 's ország' kormánya, még a' pápai méltóság sem volt ollyvalami, mitől merész képzetem visszaijedne.... Az életbe léptem 's ugy jártam, mint a' hogy járni fog mindenki, ha távol czélt tüzve ki magának, csak azt tartja szemei előtt, 's feledi, hogy hozzá csak lépcsőnként juthatni. A' legközelebb fekvő, az mit elérheték, kisebbnek látszott hogysem miatta erőmet megfeszitsem; végczélomról álmodoztam, 's ott maradtam, honnét kiindulék. Szenvedve a' kielégitetlen nagyravágyás' minden kinait, elátkozva sorsomat, melly alacsony körömből kiragadott, 's mégsem vágyódva vissza, hanem mindég előre, örökké elérhetetlen czélom után...De minek szóljak e' fájdalmakról? — mondá rövid szünet után — te, Orbán, ismered e' kinokat."

Orbán felsohajtott.

„Embergyülölő lettem; az istentagadó nem átkozhatja többször a' sorsot, mint én tevém e' napokban. De év mult év után, haszontalan erőködéseim közben átláttam, hogy a' magas hely, melly után vágyódtam, erősség, hová az egyes, ki belőle kizáratott, néha fortély által belopódzhatik, de mellynek erő–

szakos ostromlására nem bir elég erővel: 's fájdalommal lemondva ifjuságom' reményeiről, új pályát választék magamnak. Mátyás' kora, mellyben a' tudományok e' hazában nagyra becsültettek, elmult ugyan, de tudósokat láttam még most is, kik szegény szüléktől eredve, mint én, tiszteletben tartattak, befolyással birtak 's földi javakkal ajándékoztattak meg; 's ha mindez nem lett volna, nagyravágyó lélek előtt, mint az enyém, a' tudomány elég csábbal bir magában is. Nekem ugy látszott, mintha a' hatalom után szebb bér nem juthatna fáradságainknak, mint a' tudomány, melly bennünket minden földi hatalom' gyengeségének átlátására tanit; 's mindazon erővel és szenvedélylyel, melylyel egykor emelkedésemen dolgoztam, most a' tudományok' mivelésére vetém magamat. A' felkelő nap sokszor a' királyi könyvtárban talált, hol az egész éjszakát régi irományok között töltöttem, 's a' nap ismét lealkonyodott, 's napi munkám nem vala bevégezve, tudás-szomjam még nem volt enyhitve. Bejártam Franczia-, Olasz 's Németország' hiresebb iskoláit, fölkerestem azon férfiakat, kiknek munkái a' tudományok' sötét ösvényein szövétnekek gyanánt ragyognak: homlokomat redők szántották, hajam időnek előtte őszülni kezdett; de mennyivel tovább haladtam, annyival inkább érzém, hogy megelégedést nem fogok találni e' pályán sem. Ismertél éltem' ezen időszakában, 's tudod,

boldog voltam-e? Oh, barátom, a' szomoruság, mellyet arczomon látál, a' lankadtság, mellyet beszédimben észrevettél, azon meggyőződés' eredményei voltak: hogy ennyi évig hasztalan fáradtam, 's hogy éltem' legjobb erejét olly valaminek elérésére fecsérlém el, mi legfölebb hiuságomat kecsegtetheté. Mi haszna, hogy megtanultam, miszerint az emberi-nem ezeredek előtt szintúgy szenvedett, mint most? a' gyógyszert, melly minden bajainak véget vethet, nem találtam földjegyezve a' régiek' irományaiban; mi haszna, hogy mult századok' tévedéseit megismerém? a' valóhoz nem érzém magamat közelebb ez által. Kételkedni tanultam azon, mit egykor bizonyosnak hittem, 's min előbb kételkedtem, nem vált bizonyosabbá tanulmányaim által.

Nekem a' tudomány nem eszköz, de czél vala. Büszkébb voltam, hogysem azok' sorába álljak, kik nehezen szerzett ismerettöredékeiket keresetforrássá alázva, a' csillagok között fejdelmek' jövőjét kutatják, a' történetekben a' kor' hatalmasainak számára hizelgéseket keresnek, a' természet' titkait kutatják, hogy velök egy zsarnoknak napjait meghosszabbitsák. Sérté érzetemet a' gondolat, hogy valamint az alchymista, aranyat keresve, néha rejtett igazságot talál: ugy én, midőn az igazság' felfödözésében fáradok, mint a' kor' számos tudósai, csak aranyat szerezzek; 's hosszu fáradságomnak

azon meggyőződés volt egyetlen eredménye, hogy ismét elvesztegettem éltem' egy részét."

„Szegény Lőrincz!" mondá Orbán, ki ez elbeszélés közben mélyen meghatva érzé magát.

„Valóban, szegény; — folytatá emez — e' földön nem volt nyomorultabb ember, mint én e' napokban! Elhagyatva mindenkitől, annyira elhagyatva, mint csak a' tudós lehet, ki életét mult századok' emlékével tölté; remény nélkül, mióta azon egy dicső czél, melly után kiindultam, becsét elvesztė előttem; nem birva multamban még csak egy szép tettnek emlékét sem, mellyre visszatekinteni szivemnek jól esnék, melly ha lelkemben a' kérdés támadt: minek éltem? válaszul szolgáljon; nem volt semmi többé, mi engem az élethez kötött. Ekkor isten megkönyörült rajtam. Panaszaim 's átkaim között, mellyekkel végzetemet 's az isteni gondviselést vádolám, felszólalt belső szózatom: Nem te magad vagy-e szenvedéseidnek oka? igy kérdém enmagamat; 's minél inkább gondolkodám multamról, annál inkább meggyőződtem, hogy csak magamat vádolhatom. Boldoggá csak a' szeretet tesz: ki ezt birja, az nincsen a' remény 's hit' szükében; 's én nem szerettem senkit a' világon. Elzárkozva önnösségembe, előbb földi fény 's hatalom, később a' tudomány' terméketlen kincse vala éltemnek czélja. Isten az embert arra teremtette, hogy éltével embertársainak hasznára legyen; 's én megfeledkeztem e' parancsról, azért

szenvedtem. Eszembe jutott, mi szép a' papnak hivatása e' földön; eszembe jutott, hogy az, ki, mint én, a' nép' soraiból emelkedett ki 's minden szenvedéseit ismeri, nem választhat magának szebb czélt, mint hogy e' szenvedéseknek vigasztalójává legyen; 's mióta Czegléden szerény papi lakomban megtelepedtem 's e' jámbor népnek isten' igéjét hirdetem; mióta hiveimnek barátja, tanácsadója, apja vagyok — megelégedve érzem magamat. A' nép között születtem, neki szentelem munkásságomat. Kövesd e' példát, Orbán, 's szived fel fogja találni megelégedését, melly mindenikünknek csak azon pályán juthat, mellyre isten által állitatott."

„Én megelégedést e' pályán nem fognék találni" — válaszolt Orbán szomoruan.

„Csalódol! — mondá Lőrincz. — Isten a' fát arra teremté, hogy nőjön, hogy zöld lombozattal ékesitse ágait 's virágot és gyümölcsöket teremjen; 's az emberi szivet arra, hogy megelégedve helyzetével, örömek közt teljesitse kötelességét: de a' fa elfonnyad, ha idegen földbe ülteted, 's az emberszív nem találhatja nyugalmát, ha, mint a' tied, természetes köréből kiragadtatott. Te a' nép' fia vagy. Szerény kunyhóban születtél, ollyanok közt, kiknek vágyai keskeny körre, kiknek szeretete kevesekre terjed, de állandó 's termékeny, mint a' föld, mellyet elődeik után homlokuk' izzadságában mivelnek; te a' paloták között, hol senkit szeretned nem szabad,

mert tőled csak hódolatot, csak szolgai alázatosságot követelnek, hol kiket magad körül látsz, a' főhatalomért, dicsőségért, herczegi vagyonért küzdenek, 's hol neked, a' nép' fiának, e' pályafutásnál, mellyben részt nem vehetsz, csak azért kell kérned istenedet, hogy a' pályázók' valamellyike által el ne gázoltassál — te itt megelégedve nem érezheted magadat. Nem, nem! Orbán, te megelégedve nem érezheted magadat. Midőn isten ember-eldődeinket paradicsomából elüzé: „homlokotok' izzadságával fogjátok keresni mindennapi kenyereteket," ezt mondá nekik; de nem azt: hogy szolgái lesznek, egyik a' másiknak, 's hogy kenyérért áruba fogják bocsátani meggyőződésöket. Jézus a' jeruzsalemi templomból kiűzte a' kereskedőket; istenház az emberi kebel is; az, mit itt hordunk, nem arra való, hogy vele kereskedést üzzünk!"

Lőrincz ez utósó szavakat lelkesedve, majdnem szenvedélylyel mondá — „Én meggyőződésemmel kereskedést sohasem űztem. —" válaszolt Orbán szinte felindulva.

„Azt hiszed? — mondá Lőrincz, 's ajkai keserü mosolyra vonultak. — A' lélekvásárló soha rendes szerződésre nem lépett veled, nemde? nem mondta soha: add el lelkedet, 's én e' jószágot, e' házat, vagy ennyi 's ennyi aranyforintot adok érte. A' harmincz ezüst pénzt, mellyekért legszentebb kötelességedet elárultad, nem számolták le tenyeredbe, 's

nem tartod magadat megvesztegetettnek, 's talán megvetéssel nézesz le a' szolgára, ki mégis csak testi erejét adta el urának? De mi vagy? a' tárnok' irnoka; 's mi van azon kincstárban, mellynek megtöltésére te 's urad éltötök' egész gondját forditjátok? a' nép' véres veritékével szerzett fillérek, mellyeknek kizsarolására te, a' nép' fia, eszközül használtatod magadat; 's te nem bocsátottad volna áruba meggyőződésedet?"

„Kötelességemet teljesitem — szólt Orbán komoran. — Adjátok meg a' császárnak, mi a' császáré; ez az ur' parancsolatja."

„Igen, 's adjátok meg istennek, mi az istené — folytatá az előbbi lelkesülve; — de nem jutottak-e hát soha Tertulian' szavai eszedbe: ha minden a' császáré, mi marad hát akkor istennek? 47) nem jutott-e eszedbe, hogy midőn a' nép' vég fillérei azért szedetnek el, hogy a' mi a' hon' védelmére 's a' királyi méltóság' fentartására begyült, kegyenczek' 's büszke urak' zsebébe folyjon: akkor nagynevü zászlósaink az országos terhekben részt nem vesznek; nem jutott-e eszedbe, hogy az adó, mellyet a' néptől beszedtek, rendesen összes vagyonát teszi, mellyet rablói keze között hagytak, 's mellyet most a' törvény' ürügye alatt visznek el; mert hisz' tudod, az adó sok esetben nem a' királynak, hanem urainknak fizettetik. 48) Elszedetnek a' nép' rongyai, hogy az urak kegyetlen zsoldosai-

kat szebb ruhába öltöztessék; [49]) a' parasztkunyhó lerontatik, hogy helyébe a' földesur' fiának uj kastély épitessék; [50]) az erdő' vadai szabadon legelnek vetéseinken, de a' parasztnak tilos az erdőbe menni, hogy az uri vadat fel ne verje nyugalmából; [51]) mindez nem jut-e eszedbe, 's a' vér nem forr fel ereidben, ha a' fényüzést látod magad körül 's ha meggondolod, hogy mind ez arany és drágakő, mellyek uraid' ruháin díszlenek, véreid' inségén vásároltattak, hogy minden gomb, melylyet mentéjökön látsz, egy parasztcsaládot tett koldussá?"

Orbán felsohajtva hallgatott.

„Te nem vagy érzéketlen, Orbán — folytatá, Orbán' kezét megragadva, az előbbi, — hisz' nem uri lakban születtél; isten a' nép' fiától a' szivet miért tagadta volna meg? A' napokban láttalak, midőn egy koldusasszonynak 's gyermekének alamizsnát adál; arczaidon könyörület látszott; a' sziv, mellyre az egyesnek szenvedése illy hatással van, nem maradhat hidegen százezerek' kínainak szemléletére. Vesd le magadról a' lealázó lánczokat, miket eddig viseltél; hadd el a' szolgaság' földjét, hol eddig éltél, nem születtél közöttük; mi közöd neked az egyiptomiakkal, kik belőled zsarolásuk' eszközét csinálták. Jer velem! a' Rákoson negyvenezer bajtárs vár reád, kik a' legszentebb ügy mellett fegyvert fogtak: ott helyed!"

„'S mit használhatok — mondá Orbán nyugottan, — ha tanácsodat követve, a' keresztesekhez szegődöm? Ott, hol negyvenezer fegyveres áll, ez egy karnak segéde a' kereszt' diadalát nem fogja elősegíteni.“

Lőrincz hallgatott.

Orbán rövid szünet után folytatá: „E' találkozásunk nem véletlen. Többször észrevettem, hogy velem szólni akarsz, 's kikerültelek, mert az ösvény, mellyen járni látlak, ollyan, hol, mint barátok, nem találkozhatunk. Hiszem, hogy szándékod jó, de talán azt gondolod, hogy mindazt, mi táborotokban történik, nem tudják: hogy nem hallám, mire lelkesíted te és társaid szónoklatok által a' népet? vagy azt hivéd, hogy szavaid, mellyekkel vad tömegeket lázadásra intesz, el fogják velem feledtetni kötelességemet, 's kiirtani keblemből azon hálát, mellyel uramnak, jótevőmnek tartozom?“

„Szolga-lélek“ mormogott Lőrincz.

„Szolga? igen, de szolgája annak, ki egész életét a' közjónak szentelé, ki a' szegénynek pártfogója, jobbágyainak atyja volt, kihez nem szolgai érzetek, hanem a' legtisztább hála köt.“

„Légy háladatos iránta — monda Lőrincz keserüen, — hisz' ruhákat ad, 's a' posztó még finomabb annál, mellyből többi cselédeinek köntöseit varratá: jól lakol asztalánál, 's kutyái csak azt kapják ebédül, mit táladon hagyál; néha a' kegyes ur nyájas

szót is veszteget rád, 's mindez neked olly kevésbe kerül. Hogy ennyi kegyelemben részesülj, csak egy apától fosztatál meg, ki, Telegdit védve, a' harczban elesett; mi szép cserét tettél! De lám, oda át, a' Duna' másik partján, kegyes uradról máskép gondolkozunk — folytatá indulattal. — Telegdi a' nép' ellensége, ő az, ki tanácsával a' szent had' összehivásának ellenszegült.“

„Mert előrelátta a' következéseket — szakitá félbe a' szólót Orbán, — mert tudta, hogy a' vallás' szine alatt összegyülekezett tömeg, polgártársai 's a' haza ellen fogja forditani fegyvereit.“

„Polgártársai ellen?“ — monda Lőrincz keserüen, — a' szolgának nincsenek polgártársai, 's a' haza, mellyről szólsz, nem a' mienk; eljött a' nap, midőn hazát fogunk szerezni magunknak mi is.“

„Lőrincz! — mondá Orbán, a' papot, ki fölkelve távozni akart, kezénél visszatartva — korlátlan hatalmat gyakorlasz a' nép között; te vagy az, ki szavaival a' nemesek ellen gyülölséget önt a' sokaságba, ki e' szerencsétleneket lázadásra ébreszti, ki talán még lecsillapithatja vad indulataikat. Az istenért! gondold meg, mit mivelsz! véghetlen szenvedések' kutforrását nyitod meg, 's még a' nép is, melly most apostolának tisztel, átkozni fogja nevedet, átkozni az órát, mellyben közötte először megjelentél, hogy e' békés országot a' polgári háboru' határtalan szenvedéseivel áraszd el.“

„Te az állapotot, mellyben élünk, békének nevezed — válaszolt Lőrincz felindulva, — békének azt, ha a' földmivelő munkája' gyümölcsét nem élvezheti; ha százezereknek becsülete, nyugalma, élte, nehány száznak önkényétől függ; ha a' rablón és zsarnokon kivül senki nem biztos, 's ha minden panaszszó kegyetlen büntetésekkel nyomatik el. Ha ez a' te békességed, ám élvezd, 's állj elnyomóink közé, én nem félek a' harcztól.“ 'S Lőrincz visszarántá kezét, mellyet Orbán a' magáéban tartott, 's Felhévviz felé vevé utját.

„Lőrincz, Lőrincz! gondolj a' következésekre“ — kiáltott utána Orbán.

„Menj uraidhoz 's áruld el rokonidat — mondá Lőrincz megfordulva, — nem félünk haragoktól. A' bajnokok, kik a' kereszt' zászlója alatt öszszegyültek, nyugottan várják be a' megtámadást. De ha urad' parancsára valahogy te is fegyvert kötsz, tudd meg, két nővéred férjestül táborunkban van, 's ők elhozták gyermekeiket is, nehogy urok, nemes szokás szerint, rajtok boszulja meg szüleik' megszökését. Siess! hídd össze urad' népét 's támadd meg táborunkat; mi szép érdem, ha kezeidet, testvéri vérrel festve, mutathatod jótevőidnek! De tudd meg, bármit tészsz értök, körünkben soha nem lészsz egyéb, mint szolga, soha mást, mint keserüséget, nem fogsz találni házaikban.“

E' pillanatban a' kertkapu megnyilt 's Ártándi Pál lovagolt el a' beszélgetők mellett. Orbánnak ugy

látszott, mintha a' pap' szomoru jóslata már teljesülne.

„Tudd meg, hogy soha nyugalmat 's megelégedést nem fogsz találni, mint ha isten' keze sok viszontagság után végre körünkbe vezetett, mi bizonyosan történni fog.“ 'S ezzel Lőrincz lassu léptekkel eltávozott.

„Ki volt ez, diák uram?“ kérdé az Ártándïnak kaput nyitott öreg kulcsár, midőn Orbánt megismerve, neki még egyszer jó éjszakát kivánt.

„Egy régi ismerősöm“ — válaszolt Orbán, nem akarván a' már rosz hirben álló Lőrinczet megnevezni.

„Épen ugy nézett ki az istenadta, mint az az átkozott czeglédi pap, — jegyzé meg az előbbi. — 'S most, isten áldja meg kegyelmedet. Vigyázzék magára! olly időket élünk, mellyekben késő este nem tanácsos gyalog járni.“

'S ezzel a' kulcsár becsukta a' vaskaput 's nyugodni ment. — Orbán, mély gondolatokba merülve, a' városnak vevé utját.

VIII. Fejezet.

Azon pillanatban, midőn Telegdinek kerti lakát elhagyá Ártándi, véghetlen boldognak érzé magát. Vagyon, magas állás, dicsőség, az ország' legszebb hölgyének szeretete, szóval: minden, miután eddig életében vágyódott, mindannak most birtokában látá magát, 's ugy tetszett neki, mintha a' sors egyedüli keservül számára csak azt tartotta volna fel, hogy ne legyen semmi, mit ezentul kivánhasson. Az éj csendes vala; a' kertekből, mellyek között utja átvezetett, felhangozó csalogányok' éneke, a' toronyórák' nyugott ütése 's az egyenlő zörgés, melly a' Duna-malmoktól áthallatszott, még bájlóbbá tevék az átalános hallgatást; 's Ártándi, egészen boldog gondolatainak engedve magát által, lassu léptekkel lovagolt a' város felé. Mint az egen, melly fölötte boltozott: ugy élete' láthatárán szám-

talan fénypont ragyogott feléje 's még csak egy felleget sem látott, melly reá homályt boritana.

Gondolatai eleinte kizárólag Frusinával foglalkoztak. Ártándi szerette őt, ha nem is ollyképen, mint azt e' bájló hölgy érdemlé, de legalább mindazon szeretettel, mellyre hidegebb szive képes vala: de minden szerelme mellett Pál sokkal inkább függött az élet' külsőségein, mint hogy Frusina' birtokának egyéb kedvező következései figyelmét még boldogságának ez első pillanataiban is elkerülhették, 's a' szerető' ábrándjai közé sok, látszólag idegen gondolatok nem vegyültek volna, mellyek a' kedves leány' képét néha háttérbe szoriták, de csak hogy az még kedvesebbé váljék. Arra, hogy hölgyet igazán szeressünk, szükség, hogy szivünk összes megelégedését csak tőle várhassa, 's Pál' szivének szerelmen kivül még más vágyai voltak. Frusina' neve, vagyona, összeköttetései, mindezen világi előnyök, mik más, érzékenyebb ifju előtt talán közönöseknek látszottak volna, valamint Pál' szeretetének ébresztésére nem voltak befolyás nelkül, ugy most nevelék örömét. És soha talán annyi fényes, annyi szelid gondolat, a' szerelem 's nagyravágyás' legszebb álmai, azon élvezetek, miket a' sziv 's azok, miket hiuságunk nyujt, nem vegyülhettek emberi kebelben annyira, mint most, hogy Pált boldoggá tegyék.

E' lelki állapota azonban nem tartott sokáig. Midőn Ártándi a' zsidóvároson keresztül-lovagolva

a' Duna' partjához ért, 's midőn a' folyón átnézve Pestet látá, Klári 's vele helyzetének minden nehézségei jutottak eszébe. — Föl kell bontania e' viszonyt, azt érzé, de miként tegye ezt? — Pál, minden önnösség mellett, nem vala érzéketlen. Szive fájt, ha valakit szenvedni látott, 's mennyiben saját érdeke engedé, enyhiteni akart volna minden fájdalmat, főkép mellynek oka ő maga volt; de mit tegyen? Klári őt a' bálványozásig szereté. E' pillanatban is bizonyosan dobogó szívvel áll ablakánál 's kinéz a' Dunára: nem jön-e a' sajka, melly éjelenként kedvesét hozza karjai közé? — Elmenjen-e hozzá? Ha nem teszi, Klári elmaradását szerencsétlenségnek fogjá tulajdonitani, 's talán maga fog átjönni, — szenvedélyességétől minden kitelik — 's szerelmének titka napfényre jő; 's ha Pál elmegyen hozzá, 's ha a' bájoló polgárleány örömdobogó szivvel jő elébe, fogja-e eltaszithatni magától? bir-e elég erővel, neki nyugottan elmondani, hogy nem szeretheti többé, mert szivét 's kezét egy óra előtt másnak igérte? „Vagy — — nem, nem! — mondá magában, midőn e' harmadik lehetőségre gondolt — még tovább csalni e' leányt, szerelmet hazudni e' pillanatban, midőn érzem, hogy szivem csak Frusináért dobog, a' legnagyobb aljasság volna, mellyet férfi valaha elkövetett."

Még Pál ezen nem épen kellemes gondolatok között a' zsidóváros' főutczáján tovább lovagolt:

addig hiv szolgája Farkas ugyan e' tárgygyal foglalatoskodott. Előtte urának pesti kalandjai titokban nem maradhattak. Sokszor a' parthoz kiséré őt, sokszor éjjelre hajósokat rendelt, sőt néha egyes hirt vagy levelkét vitt át Klárihoz, 's igy mintegy segéde volt ura' titkos szerelmének, mit minden bámulás mellett, mellyel Pált különben tekinté, nem egyeztethetett meg nézeteivel. Ártándi Tamás' házában nevekedve, hol, mint minden régi szokás, ugy a' nemzetünket egykor jellemzette erkölcsi szigoruság még tiszteletben tartatott, Farkas, kit az öreg ur fia mellett Budán hagyott, Pál' magaviseletét olly szemekkel nézé, mint azt maga Ártándi Tamás tette volna. Könyelmü kaczérkodást látott benne, mellyet a' magyar csak a' szerencsétlenségünkre e' hazában megfordult idegenek' példájából tanult, 's melly elölve minden való lovagiasságot, katona-nemzethez nem illik; Klári iránt is, ki által valahányszor urától hírt vagy levelkét hozott, jó borral vendégeltetett meg 's kitől nem egy darab aranyat kapott, hajlandóságot érzett Farkas; 's paraszt eszével sokkal jobban látta át e' kaland' szükséges következéseit, mint hogy a' szegény leányt nem sajnálta volna. Végre — 's ez vala a' legfőbb — az Ártándi-családnak meghittebb cselédei jól tudák, hogy urok 's Telegdi gyermekeik' házasságáról már sokszor beszéltek egymással. Frusina az egész Ártándi-háznak kedveltje vala, 's a' gazdasszony már két három év óta a' jövőről sohasem szólt másképp.

mint: „ha majd a' szép Frusina kisasszony Pál urfi' felesége lesz." Farkas tehát, ki a' jelen pillanatban e' közkivánat' teljesülésének egyedüli akadályát ura' pesti kalandjában látá, százszor átkozta a' véletlent, melly őt e' polgárleánynyal érintkezésbe hozá. — Ez este pedig, azalatt, mig ura Frusinánál volt, ő a' szobaleánynyal igen kellemes órákat töltvén, a' jó bor, mellyet számára Bebek Katalin a' pinczéből felhozatott, lélekfurdalásait még erősebbekké tevé, 's eltökélé magát, hogy bármik legyenek következései, urával szólni fog; csak azon törte fejét, miként kezdje előadását.

„Pál urfi — mondá végre, közelebb lovagolva urához, ki e' megszólitás által fölébresztve gondolataiból, visszanézett — túl vagyunk ám már a' szombat-kapun."

„Tudom" — volt Pál' rövid válasza, 's gondolataiba merülve, tovább lovagolt.

„De azon utczán is túlvagyunk ám már — mondá rövid hallgatás után ismét Farkas, — melly a' János-kapuhoz vezet; meg kell fordulnunk, különben nem jövünk haza."

„Nem is akarok hazamenni" — válaszolt Pál kissé boszankodva szolgája' tolakodásán.

„Nem! — szólt a' másik mintegy bámulva. — 'S hát hová megy a' nemzetes urfi?"

„Semmi közöd — mondá Pál komolyan — a' Duna' partján leszállok 's te a' lovakat haza vezeted."

„Tehát megint Pestre?!" — sohajtott Farkas, 's ur és szolga egy pillanatig hallgatva folytaták utjokat.

„Hallod-e, Farkas! — mondá végre Ártándi, ki sokkal kellemetlenebb gondolatokkal vala elfoglalva, mint hogy örömest meg ne ragadna minden alkalmat, melly által azokat háttérbe szorithatá, — te egy idő óta rendes magaviselethez szoktál; ugy látszik, mintha inkább tanácsadómnak mint szolgámnak tekintenéd magadat."

„Ments isten! — válaszolt a' másik; — csak azt gondolám, hogy —"

„Gondolj arra, miként teljesitheted kötelességedet legjobban" — mondá Ártándi, ki valamint más ember is, minél elégedetlenebb vala önmagával, annál indulatosabbá vált szolgája ellen, — minden egyéb gondolat fölösleges; rosz kedvemben találhatnál, és — megbánhatnád merészségedet."

„Már biz' én sohasem voltam merész, a' nemzetes urfival szemközt; olly valamit sem tettem egész éltemben, mit később meg kellett volna bánnom 's pedig jó harmincz esztendeje, hogy a' nemes Ártándi-család' kenyerét eszem."

„Helyesen fogsz cselekedni — mondá Pál, ha nemcsak azon időre, mellyet már házunknál töltél, de arra is gondolsz néha, mellyet még ezentul itt akarsz tölteni, különben —"

Pál önmaga is érezte szavainak kiméletlenségét, 's sajnálva, hogy azokat kimondá, félbeszakasztá beszédét. Farkas' szivét fájdalom tölté el, minőt eddig még nem ismert. — „Nemzetes uram — mondá remegő hangon, — én szegény cseléd vagyok, azt jól tudom; de lássa a' nemzetes urfi, gazdasszonyunk most hat esztendeje egy tojást tett el; közönséges tyuktojás volt, nem ért semmit; de nem tudom, kitől hallá, hogy ha a' tojást hét esztendeig szekrényében tartja 's addig nem fogja bántani: sárgájából drágakő lesz, 's higye el az urfi, most tiz tehénért nem adná ide. Sokszor gondoltam magamban: igy van velünk szegény cselédekkel is. Bármi kevés becsben tartsák szolgálatunkat első pillanatban, ha valamelly háznál évekig laktunk, ha mintegy megkeményedtünk a' gazda' kezei között, nem vetnek ki az utczára, mint hasztalan rongyot. Látom, ostoba gondolat volt, és —"

Pál fiatalabb volt és sokkal inkább szereté vén huszárját, semhogy szavainak hatását észrevevén, érzéketlenül maradhatott volna. — „Ne neheztelj, öreg! — mondá meghatva — 's föl se vedd a' mit mondtam. Vannak pillanatok, midőn az ember ingerlékenyebb; illyenkor legjobb, ha magamra hagysz; magam is megbánom, a' mit haragomban mondhattam."

Farkas e' nyájas szavakra azonnal megbocsátá a' rajta elkövetett sértést: de nem feledkezett meg

föltételéről, 's azért kinyilatkoztatva, hogy Pál urfira nem volna képes neheztelni, ismét visszatért előbbi tárgyára: nem volna-e jobb, ha Pestre nem menne?

„Becsületes cseléd — igy szólt — nemcsak kezét, de minden tehetségeit urának szenteli; ha a' dolog ugy hozza magával, neki, ha mindjárt rosz néven venné is ura, beszélni is kell; 's igy vagyok én most. A' nemzetes urfi talán ujra megharagszik 's kipirongat, de ha el is kergetne, visszajönnék 's ujra kérném, ne menjen többé Pestre.“

„Bohócz — mondá Pál — 's miért ne menjek soha életemben Pestre?“

„Ki mondta, hogy életében soha ne menjen Pestre? Ments meg isten! hisz' Biharba is arra megyünk, a' détát is ott tartják. De az urfi jól ért; én csak azt szeretném, ha ahhoz a' bizonyos házhoz, hol az a' bizonyos leány lakik, nem menne többé; máskép akár mindég Pesten lakjunk, biz én nem bánom. — — Nemzetes uram! — folytatá Farkas rövid hallgatás után, midőn észrevevé, hogy ura nem felel, — az nem jó, a' mit mi ott Pesten cselekszünk. Klári csak polgárleány, igaz, 's ha esze volna, tudhatná, hogy a' nemzetes urfi bizony őt sohasem fogja elvenni; azt is mondják, kissé könnyelmü 's szivesen kaczérkodik a' nemes urakkal; de jó lány mindamellett, a' ki a' cselédet is megbecsüli; 's ha látom, mint szereti a' nemzetes urfit, megesik szivem, hogy ugy bolondnak tartjuk. Bizony nem szép tett!“

„Ki mondja azt?“

„Én mondom — folytatá az előbbi; — vagy talán nem igaz, talán nem tartjuk bolondnak a' szegény leányt: a' nemzetes ur, midőn szép szerelmes levelkéit irja, én mikor átviszem? hisz' Pál urfi ugy szólván jegyese Frusina kisasszonynak, miért nem mondja ezt Klárinak?“

„Épen azért akarok átmenni Pestre — szólt Pál, — mindezt, a' mit mondál, sokszor mondám enmagamnak. Ideje, hogy e' kétes helyzetnek vége szakadjon.“

„Nem volna-e talán jobb — jegyzé meg Farkas, — ha a' nemzetes ur inkább engem küldene? Egy levélke megteszi, 's habár ezért, jól tudom, szerémi borral nem kinálnak is meg, legalább könnyebben esünk át rajta.“

„Nem volna-e ez részemről gyávaság? — mondá Pál; — ha könnyelmüségem által e' szegény lánynak keservet okoztam: nem kell-e elkövetnem mindent, hogy azt, mennyire tőlem függ, enyhítsem? 's nem eszközölhetem-e ezt jobban, ha magam szólok? A' mi irva van, irva marad; történetből épen olly szavakat választhatok, mellyek szivének leginkább fájnak; 's ha egyszer soraimat átadtad, nincs mód, melly által fájdalmát enyhíthetem, holott ha szólok, olly pillanatot választhatok 's olly szavakkal élhetek talán, mellyek félig elveszik keserüségét a' mondottaknak.“

„Csakhogy annyira ne vegyék el — szakitá félbe Farkas, — hogy végre Klári nem is veszi észre, mit a' nemzetes ur neki mondani akar. Én nem tudom, de ha valaha illy helyzetbe jönnék, 's ha irni tudnék, — mi, ugy hiszem, egyiránt lehetetlen, — én bizony sohasem szólnék illy dolgokról. Aztán Klári tüzről pattant leány, nem fogja nyugottan venni az egész dolgot."

„Épen mivel szenvedélyes, azért szükséges, hogy vele magam szóljak — válaszolt Pál. — Szerelmén nincs okom kétkedni, ő jó, nemeslelkü teremtés. Ha vele nyiltan szólok, 's ha neki egész helyzetemet bevallom, talán szenvedélyes panaszokra fakad, de benne annyi nemeslelküség és józanság lakik, hogy, teljes meggyőződésem szerint, végre ki fog békülni helyzetével. Ha csak irok, nem állhat senki jót szenvedélyességeért. Talán egyenesen hozzám jőne, talán Frusinát keresné föl. Indulatában mindenre képes. Soha életemben kinosabb helyzetben nem valék; de át kell gázolnom."

Ezalatt Ártándi hiv követőjével a' révhez ért. Farkas ura' okoskodásának helyességét átlátta, de, mint nehéz sohajtásaiból látszott, nem volt megnyugtatva az iránt, hogy Pál, föltételének kivitelére, elég szilárdsággal birand; érzé azonban, hogy minden további beszéd hasztalan volna, 's csak arra kéré urát, hogy minélelőbb jőjön haza.

Ártándi leszállva lovárol, a' már készen váró

csónakba sietett, 's kevés percz után Farkas az evező-ütéseket hallá, mellyekkel ifju ura a' partot elhagyá. — „Nem tudom — mondá magában, — de azt hiszem, ha Klári engem szeretne, életemben nem tudnám szemébe mondani, hogy nem szeretem. De Pál urfi úr, — igy vigasztalá magát — olvasni, irni tud, deákul is tanult, 's azt mondják, a' misét is megérti; neki több bátorsága lehet." 'S illy gondolatokba merülve Farkas, lovaival lassan hazafelé indult.

Azalatt Pál, csónakában Pest felé haladva, koránsem vala olly elhatározott, mint hív követője reménylé; sőt minél közelebb ért a' parthoz, annál több kétkedést 's bizonytalanságot érzett ébredni szivében. Egy perczig Klári' könnyelmüségével vigasztalta magát. „Könnyen 's meggondolás nélkül adta nekem szivét, — igy okoskodott — ha magát csalatva látja, hasonló könnyüséggel fogja azt másnak adni. Nem mondta-e sokszor önmaga: tudja, hogy őt nem fogom nőül venni; ha végre azt mondom neki, hogy nőmnek Frusinát választám, ő el van készülve rá. — De Pált ez okoskodás nem nyugtathatá meg. Tudta ő, hogy Klári, elhiresztelt könnyelmüsége mellett is, mélyen érez, hogy határtalanul szeret; 's mennyivel forróbb 's önzetlenebb vala az érzés, mellynek jutalmául csak viszonszeretetet igényelt, annyival menthetetlenebbé vált Pál' magaviselete, ki őt megcsalá. — De mit tegyek? — igy gondolkozott tovább, 's mivel csak kellemetlen lehe-

tőségek között választhatott, pillanatról pillanatra határozatlanabbnak érezé magát. — Nyiltan kell szólanom; a' dolog nem szenved halasztást. Más uton tudhatná meg helyzetemet....'s mi történnék akkor? De hol találjak szavakat, kifejezni azt, mit gondolni is pirulok: hogy őt megcsaltam? honnan vegyek erőt, hogy szenvedélyes fájdalma' kitöréseit magam nézhessem?.... Kimélettel kell szólanom — igy enyhité előbbi föltételét, midőn sajkáját a' parton megállani érzé. — Klári olly nemeslelkü, ha neki azt mondom, hogy Frusinát csak apám' kedveért választám nőmnek, talán meg fog bocsátani. Ez legjobb; hazudnom kell; de vannak pillanatok, mellyekben az egész igazságot megmondani embertelenség, 's ez azok közé tartozik."

Midőn a' város' kapuja melletti kis ajtó, mellyen az elkésett polgárok csekély borravalóért éjjel beeresztettek, mellyet a' kapus Pálnak is mindég nehézség nélkül nyitott meg, most bezáratott utána: ingadozni kezdett e' föltétele is; 's mikor Szaleresi' házához ért, már azon határozattal állott meg előtte, hogy ma még nem fog szólni, hanem, Farkas' tanácsa szerint, kellemetlen nyilatkozatát levélben teendi.

Pest — ha egykori kapuinak helyeit, mellyeket ismerünk, 's azon egyes, most magas házakkal eltakart bástyadarabokat tekintjük, mellyek régiebb korából fenmaradtak — távolról sem volt olly

kiterjedésü, mint napjainkban. Mintegy a' természet által arra teremtve, hogy ipar 's kereskedés' szinhelyévé legyen, melly már Zsigmond' korában a' városnak éltet adott,[52]) Pest olly viszonyok között, minőkben hazánk Ulászló' idejében élt, rendkivüli terjedésre nem számolhatott, 's a' vastag falakkal kerített várost lépésben mindenki egy óra alatt kényelmesen körüllovagolhatá. A' város' belseje nem diszlett ugyan fényes palotákkal, minőket a' királyi lak' közelében a' budai hegyen látánk, de a' tekervényes 's kövezetlen 's őszi és tavaszi napokban sáros és kellemetlen utczákban sok diszes polgárház állott, mellyek szépségre 's nagyságra nézve Németország' kereskedő- városaira emlékeztettek. Ezek közé tartozott Szaleresi' háza is. A' város' legszebb piaczának szegletén, egy részről a' nagy templomnak, másikról a' Duna felé építve, e' ház felső, a' bástyánál magasabb emeleteiből a' Dunára, sz. Gellért hegyre 's Budára kellemes kilátás nyilt. Maga az épület, nagy erkélyén kivül, melly a' háznak a' templom felé álló oldalán kinyult 's némi kőfaragásokkal ékesítetett, nem birt ugyan különös diszítményekkel, de a' fagerendák közé rakott 's a' felső emeletekben kifelé nyuló falak olly tisztán 's jó karban tartattak, az egész olly lakható alakban állott a' néző előtt, hogy gazdája' vagyonosságán senki sem kétkedhetett.

Ártándi dobogó szivvel állt meg e' ház előtt. A' piaczra a' holdvilág önté el sugárait, 's mély hallgatás terült el az egész város fölött. Pál egy ideig bizonytalanul állott. Nem volna-e jobb, ha Klárit nem is látja többé, — gondolá magában, — el kell válnia mégis; minek ez utósó élvezet, melly csak vesztének fájdalmát nagyíthatja? De illy közel ahhoz, kinek karjai között ennyi boldog órát töltött, kinek keblén annyi élvezet vár reá most is!... Frusina' ártatlan képe háttérbe szorult. Pál érzé, hogy Klári' birtoka nem olly közönyös szivének, mint azt egy órával előbb gondolá; vére felforrt, erei dobogtak, 's reszkető kézzel már koczogni akart, midőn a' Klári ablakából felhangzó ének határozatát még egyszer megingatá:

Miért dobog, miért feszűl
Miért zajog, miért örűl
Ma ekként kebelem?
Hisz a' világ nem változott,
Nincs uj virág, uj csillagot
Sehol nem lát szemem.

Te eljövél, és szivemet,
Mint nap, ha kél a' bércz felett,
Sugár hatotta át.
Ollyan sötét volt életem,
Most üdv a' lét, a' szerelem
Elüzte bánatát.

De jaj nekem, ha elhagyál!
Mint ha a' nap nyugodni száll,
Éj födné létemet.
A' szerelem napom vala,
'S egy napnak nincs két hajnala:
A' sziv egyszer szeret.

„Ennyi szeretet! 's én megcsaljam őt? — szólt magában; — a' keblet, hová az ég legnemesebb érzelmének kincsét rejté, én puszta élvezet' eszközévé alázzam? el innen, el!" — 'S Pál csakugyan távozni akart, de Klári a' holdvilágban meglátta őt 's halkan nevénél szólitotta.

Mintegy elvarázsolva e' szó által, Pál egy perczig megállott. Fellázadt érzékeinek viharában lelki ismeretének szava, nemesebb föltételei, Frusina' képe, minden eltünt lelke előtt. Kopogott, 's midőn az ajtó Szaleresi' gazdasszonya által megnyittatott, örömittasan rohant Klári' karjai közé.

Az órát, melly alatt a' szeretők, multról 's jövőről megfeledkezve, csak jelen boldogságukban éltek, nem fogjuk leirni. Ki egy szerető 's szeretett lényt kebléhez szoritva, azt, mit élte' egyetlen üdvének hitt, remegő karokkal hacsak egy izben is körülfoghatta; ki azt első ifjusága' hevében teheti, midőn érzelmeink melegebbek, mint később szenvedélyeink: képzelni fogja Ártándi' helyzetét; szó nem irhatja le, mit hiven festeni még ecsetnek sem sikerült soha. Klári' gyönyöre közé nem vegyült keserü érzemény. 'S Pál, ha szivében szemrehányást érze támadni, kettőzött szenvedélylyel szoritá kebléhez kedvesét, 's a' gyönyör között, mellynek magát átengedé, a' szivben halkan felszólaló nemesebb érzemények elnémulának.

„Az istenért! menjenek el attól az ablaktól, — e' szavakkal szakitá félbe a' szeretők' boldog andal-

gásait, a' legnagyobb ijedség' jeleivel, a' szobába rohanó gazdasszony, — épen most jő haza uram 's pedig mintegy tizedmagával, 's ha Pál urfit itt találják, végünk van.“

„Jerünk a' második emeletbe“ — szólt Klári, megragadva Pál' kezét.

„Késő! — sohajtott a' gazdasszony, a' hölgyet visszatartva, — már a' lépcsőn vannak. De ki is gondolta volna! Ambrus gazda kétszer mondta, hogy ne várjuk vacsorával, mert éjszaka a' táborban marad , 's mégis most haza jön 's pedig annyi emberrel; ha tudtuk volna, haza küldhettük volna Pál urfit, de igy —“

„Istenem! ha itt találják, megölik,“ — mondá Klári, 's a' szegény leány egész testében remegett.

„Miattam ne aggódjál“ — biztatá Pál bámulattal nézve az ijedséget, melly Klárinak egyébként olly bátor magaviseletével ellentétben állott.

„Oh, te nem ismered a' veszélyt“ — sohajta a' hölgy, 's Pált szenvedélyesen karjai közé szoritva, dobogó szivvel hallgatá a' lépéseket, mellyek a' lépcsőn mindég közelebb jöttek. A' gazdasszony becsukván az ajtót, melly e' szobát a' mellékszobától elválasztá, szinte hallgatódzott. — „Hála istennek! mondá nehány percz mulva, midőn a' mellékszobában lépések 's több férfihang hallatszott — nem vettek észre semmit, különben már zajt ütöttek volna. Pedig ha csak egy néz fel közülök, lehetetlen, hogy

a' holdvilágban Pál urfit meg ne látta volna az ablak mellett. De ne menjenek az ablakhoz többé; lenn a' kapunál négy fegyveres áll őrt, 's azok felnézhetnének. Vonuljanak a' legsötétebb szögletbe, 's Pál urfi, ha életét szereti, ne mozduljon. Ha bátorságban vagyunk, visszajövök 's kieresztem; de addig, az istenért! maradjon nyugottan."

'S ezzel a' gazdasszony csendesen a' szobát elhagyva, másik ajtaját is bezárá maga után. Ártándi, nem értve ennyi rémülés' okát, de különben is félve, hogy valaki őt Klárinál találhatná, kedvesével halkan a' szoba' egyik szögletébe vonult.

Hogy olvasóim Klári' 's hiv gazdasszonyának magaviseletét érthessék, szükség, nehány, elbeszélésünk' kezdete óta történt dolgot röviden előadnom. A' közügyek' kifejlődése olly nagy befolyással volt e' regény' személyeire, hogy azoknak rövid megérintése e' helyen elkerülhetetlen.

Már a' keresztes had előtt, főkép azon évben, midőn a' bibornok Rómából visszatért, egyes főurak' 's püspökök' parasztjai több izben fellázadtak, 's ámbár ez egyes kisérletek könnyen elnyomattak, a' nemesség' részéről nem nagy jósló tehetségre lett volna szükség, hogy a' keresztes had' következéseit előre láthassa. De hatalmunk' korlátoltságának érzetét csak tapasztalás által szerezzük meg magunknak; 's igy nincs okunk bámulni, ha jobbágyaival szemközt, kikkel még soha meg nem mérkőzött, nemességünk legyőz-

hetlennek gondolá magát. E' gyáva fegyvertelen csoport, melly gyermeksége óta remegni tanult urainak pálczájától; e' gyülevész sokaság, mellyet vallásos vakbuzgalom vagy munka-kerülés az ország' minden részeiből összehozott, 's melly, tiz különböző nyelven szólván, semmi kötelék által össze nem tartatik, mellyet papok vezetnek, 's mellyre még az ellenség is csak könyörülettel nézend: Magyarország' fényes nemességének miként válhatnék veszélyére? sőt a' bibornok dicséretet érdemel, hogy midőn keresztes hadát kihirdeté, a' jobbágyok' legbékétlenebb részét zászlói körül gyüjté egybe, 's azokat a' törökök elébe vezetve, az országot tőlök megszabaditja.

Ezek valának a' nemesség' nézetei mindjárt a' keresztes had' kihirdetése után; azonban, főkép mióta Dózsa vezérnek kikiáltatott, e' nézetek megváltoztak. Egyes békétlenek helyett sok falunak egész népessége költözött a' keresztes táborokba; a' sokaság, melly Pest, Eger és Nagyvárad mellett összegyült, fenhangon vádolá egykori urait; 's a' rend, mellyet Dózsa a' pesti táborba behozott, a' szorgalom, mellyel ő 's vezértársai bárdolatlan seregeiket fegyverviselésben gyakorlák, eléggé mutaták, hogy benne e' tömeg, ha nem is kitünő, legalább olly vezért talált, ki roppant erejét összetartva, egy czél felé irányozhatá. A' nemesség sejditeni kezdé, hogy e' gyülevész sokaság, melly egymást nem értheti, közös szenvedésiben 's a' gyülölésben, mellyel

elnyomói iránt viseltetik, a' nyelvnél erősebb kötelékeket talál, 's a' legbüszkébb ur is aggodalommal nézé e' mindég növekedő szolgacsoportot. — Azok, kik előbb a' keresztes had' legbuzgóbb pártolói valának, most keserü panászt emeltek az ellen, ki a' hadat kihirdette volt; a' bibornok maga is átlátta, hogy az erő, mellyet szavával cselekvésre támasztott, ollyan, mellynek kormányzása nem az ő hatalmától függ.

De habár mindenki átlátta e' veszélyt, elháritására nem történt semmi. A' király most, mint mindég életében, sohajtva várá a' történetek' kifejlődését. Bakács, ki a' keresztesekben hatalma' támaszát keresé, nem léphetett fel ellenök. A' nádor köszvényben szenvedvén, a' közdolgokban csekély részt vett. A' tanácsosok a' létező veszélyt kölcsönös szemrehányásokra használák; 's Zápolya, kiben a' nemességnek nagy része egész bizalmát helyezé, Erdélyben várá el a' dolgok' kifejlődését. A' közügy — minek e' hon' történeteiben, fájdalom, sok példáját látjuk — a' véletlennek engedtetett által; 's a' mit egyesek a' közveszély' elháritására tettek, inkább nevelé a' bajt, hogysem rajta segitett volna.

A' kegyetlenség, mellyel egyes földesurak jobbágyaikat a' keresztes had' követésétől visszatartóztaták, az urak 's jobbágyok között létező elkeseredést még nevelé. Dózsa' serege, mellyhez már több megyék' szegényebb sorsu nemessége is csatlakozott,

mindezen akadályok mellett napról napra nagyobbra nőtt, 's a' józanabbak már is átlátták a' veszélyt, mellyel illy sereg, a' nemességet annyira gyűlölő vezér alatt, minő Dózsa volt, hazánkat fenyegeté.

Az, kit a' sors nagy történetek' eszközeül választott, félistennek vagy ördögnek szokott tekintetni a' jövő kor által. Dózsa egyik sem vala e' kettő közül. Sem annyira aljas 's vérszomjuzó, mint azt nemes, vagy nemesek' zsoldjában álló történetiróink velünk elhitetni szeretnék; sem olly nemes érzelmekkel eltelt, minőnek ujabb korunkban, midőn a' nép' szenvedései több rokonszenvre találnak, a' népmozgalom' vezetőjét gondolni szoktuk. A' keresztes had' vezére, vitéz, de közönséges 's csak helyzete által kitünővé vált férfinál nem vala több. Megtörhetlen lélekkel, mit halála bizonyít, de előrelátás, 's minden nagyobbszerü vállalat' vezetésére szükséges képesség nélkül, mit a' parasztha' egész története bizonyít. Dózsa' személyességében nem vala semmi, mi az első pillanatban, midőn a' parasztok' vezéreül választatott, a' nemességnél aggodalmakat gerjeszthetett volna. Ulászló' kormánya alatt, midőn önkényes főuraink semmi jogot 's kiváltságot nem tiszteltek, a' szabad székely-nemzet sem maradt megkimélve elnyomástól, 's főkép a' büszke Báthori István' vajdasága idejében hallatlan kegyetlenségeket tűrt, mellyek Dózsának is eleven emlékezetében maradtak; de ő, ki életének nagy

részét hadban tölté, 's minapában szolgálataiért olly fényes jutalmat nyert, kétségen kivül soha a' nép' jogainak védelmére 's megboszulására fegyvert nem ragadott volna, ha erre más körülmények által nem buzdítatik. Miként Budára érkeztekor csak tett szolgálatainak jutalmát 's nem azt várá, hogy a' keresztes had' vezérének választassék: ugy mikor Bakács a' szent zászlót kezeibe adá, a' gondolat, hogy seregeit e' lobogó alatt nem a' törökök ellen fogja vezetni, távol vala lelkétől. Élete a' moslimok elleni csatákban folyt el eddig; az egyetlen dicsőség, melly után, midőn váratlanul e' roppant sereg' vezérének látta magát, vágyódott: az vala, hogy tetteiben Hunyadit 's e' hon' minden nagy vezérét felülmulja. Hogy Dózsának ezen nemesebb iránya megváltozott, az csak a' nemesség' irántai viseletének tulajdonitható.

Minden aristocratia, melly a' hon' védelmét 's a' közjó' fentartására szükséges kötelességek' teljesitését másokra háritja 's igy önmagát szükségtelenné teszi, önmaga ingatja meg hatalmának alapjait; 's igy a' magyar nemesség' részéről meggondolatlanabb lépés alig vala képzelhető, mint az, hogy a' török elleni hadviselést jobbágyainak engedé által. A' nemesség' ezen határozata' ürügyeül a' Selimmel kevéssel ezelőtt kötött béke használtatott, melly az országrendek' helybenhagyásával 's részvétével történvén, a' nemességet a' fegyverfogástól visszatartóz-

tatá. A' Julian bibornok' tanácsára I. Ulászló alatt történt frigyszegés' következéseire még elevenen emlékezett a' nemzet; 's Bakács, midőn Rómából visszatért, a' királyt is csak az által birhatá a' töröknek adott hit' megszegésére, hogy elhiteté vele, miszerint szavát épen nem szegi meg, mert nem a' magyar király', hanem a' pápa' nevében indíttatik a' háboru; nyomorult okoskodás, melly csak egy Ulászló' lelkiismeretét nyugtathatá meg, a' nemesség által azonban örömmel elfogadtatott, minthogy magát általa költséges hadi szolgálataitól fölmentve látá. Illy viszonyok között a' nemességnek legalább arra kell vala törekedni, hogy az óriási hatalmat, melly vigyázatlansága által mellette támadott, magával kibékéltesse, vagy hogy azon esetre, ha az nem történhetnék, legalább olly vezért adjon neki, ki a' nemesi érdekeket pártolja, mi Dózsánál, ki rövid idővel ezelőtt szinte az országos nemesség' soraiba emeltetett, nem vala nehéz. Aristocratiánk épen ellenkezőleg cselekedett. Jobbágyait mi illeti, rémrendszerhez nyult, noha állapotuk szerencsétlenebbé már alig válhatott; 's igy az uj fenyegetések félelem helyett csak kétségbeesést gerjeszthetének; láttuk a' módot, mellyel Dózsával bánt, 's csak ennek köszönhető, hogy a' keresztes hadak' vezére a' főbb nemesség iránti gyülöletben rövid idő' lefolyása után seregeit csaknem felülmulta.

Dózsa' lelkülete, Budára érkezése óta, roppant

küzdelmeken ment által. Kitüntetve egy részről legbüszkébb reményein felül, 's olly sereg' vezéreül választatva, mellynél nagyobbat magyar még nem vezetett a' török ellen; más részről megvetve látá magát. A' haza' egyetlen reményének, a' nép' megváltójának hirdetve táborában, félistenként tisztelve a' zászlói körül összesereglett nép által, a' nemesség között gúnytárgyul látá magát kijelölve; mi csoda, ha a' rokonszenv, mellyet a' nép' fia a' népnek egykor saját magán tapasztalt szenvedései iránt érzett, illy viszonyok között még inkább növekedett; ha azok iránti gyülölsége, kik megalázására minden alkalmat fölkerestek, még lángolóbbá vált, 's ha az őt környezők, az ennyi fény 's ennyi megalázás közt elvadult férfiban, czéljaiknak kivitelére kész eszközt találtak? E' férfiak, kevés kivétellel, azért választattak a' nép által vezetőiknek, mert a' nemesség iránti gyülölésöknek már bizonyságait adák. Nekik egyedüli czéljok a' nemesség' megalázása vala: Dózsa miként ne osztozkodnék terveikben, mellyeknek kivitele által annyi sértésekért boszút állhat?

Két férfiu vala a' keresztesek' táborában, kik a' lázadás' kitörését eddig hátráltaták, 's Dózsát az ország' több részein már kitört erőszakoskodások' nyilt pártolásától visszatartóztaták. Az egyik Dózsa Gergely, a' másik Szaleresi Ambrus vala. Az első azon szeretetnél fogva, mellyel iránta viseltetett, Dózsa

Györgyre nagy befolyással birt: a' másik, mint Pest' egyik leggazdagabb polgára és a' pesti keresztesek' vezetője, olly férfiu vala, kinek megegyezése nélkül valamit elhatározni nem látszott tanácsosnak; 's e' kettő egyesült erővel elkövetett mindent, hogy Dózsát erőszakos szándékaitól visszatartóztassa. De előre vala látható, hogy az ellenzés, mellyre minden erőszak e' két férfiunál eddig talált, a' többieket az iránynak követésétől, melly felé minden rohanni kezdett, nem soká fogja visszatarthatni. Gergely a' táborban csúf nevekkel illettetvén, 's mint pulya, fonóba 's nem táborba való ember festetvén le bátyja előtt, napról napra kevesebb hatással volt reá; 's Szaleresi, jelleménél fogva, mindég inkább engedett a' körülötte levők' befolyásának, főkép miután látá, hogy azon esetre, ha eddigi ösvényét követi, a' serege fölött még gyakorolt hatalmat, mellyet ügyesebb vetélytársa, a' mészáros, már is félig kirántott kezéből, egészen elvesztheti. A' titkos tanácskozásokban, mellyeket a' keresztes had' vezetői majdnem naponként tartottak, azoknak szava, kik a' pártütés' zászlójának kitüzését kivánák, mindég parancsolóbbá, Gergely' kérései 's Szaleresi' ellenokai gyengébbekké váltak, 's e' két férfiu önmaga érzé, hogy fáradozásaik hasztalanok leendenek.

Klári mindezen viszonyokat ismeré. Tudta apjától, hogy a' keresztesek' vezetői közül nehányan

az összes nemesség' kiirtását tüzték ki czélul, 's hogy a' nemesség között senkit sem gyülöltek inkább, mint Telegdit és Ártándit; amazt, mert a' keresztes had' kihirdetését ellenzé; emezt, mert a' nádor által Dózsa' helyébe fővezérnek ajánltatott; 's a' gondolat, hogy kedvese e' vérengző emberek' kezébe kerülhetne, a' hölgy' lelkét borzadással tölté el.

„Mi lelt, kedvesem? — mondá Pál suttogva, midőn remegő kezét ajkaihoz szoritá — nincsenek-e fegyvereim?"

„Az istenért! ne szólj, ne mozdulj — suttogott Klári; — ha életedet, ha engem szeretsz, maradj nyugottan."

Pál bátrabb vala, hogy sem Klári' félelmében osztoznék; minél nyugottabban érzé azonban magát a' veszély iránt, annál inkább fölébreszté kedvese' félelme kiváncsiságát, 's sorsa ugy akará, hogy ezt teljesen kielégithesse.

Azon szobában, hol a' szeretők együttvoltak, egykor Klári' anyja lakott. Közte 's a' másik szoba között, hol Szaleresi pénzét 's legdrágább áruit tartá, a' falon egy kis négyszeg nyilás vala készitve, melly rendesen fatolóval bezárva, arra használtathatott, hogy a' házi asszony munkájának félbenszakasztása nélkül szólhasson férjével, vagy, ha ez kiment, a' boltoslegényekre felvigyázhasson. E' készület, minőt kisebb városokban a' bolt 's a' kal-

márok' lakószobái között néha még most is találunk, Klári' anyjának halála után nem használtatott senki által, de a' nyilást betakaró deszka kissé vissza levén tolva, Pál az átsugárzó világosságból észrevevé, hogy a' másik szobába átláthat, 's Klári' halk könyörgései nem tartóztathaták őt vissza, hogy ne éljen az alkalommal, melly kiváncsisága' kielégitésére olly váratlanul nyilt.

A' szoba, mellybe Pál e' nyiláson átlátott, egészen hasonló vala ahhoz, mellyben ő maga Klárival volt. A' falakat 's a' mennyezetet tölgydeszkázat boritá, melly minden egyszerüsége mellett azon korban, mikor jó mesteremberek, de főkép ügyesebb asztalosok e' hazában ritkák valának [53]), remek műnek tartatott; homályos szine azonban az egész szobának komor kinézést kölcsönözött, főkép miután e' falak' sötét egyszerüségét kép 's tükrök helyett — miket napjainkban szegényebb házakban is találunk — csak egy czedrusból faragott feszület ékesité, mellyet Szaleresi még neje' életében Nürnbergből magával hozott. A' szobának egyik szegletét nagy négyszeg kályha foglalá el, mellynek többszinü cserepein, domboru munkában, a' tulajdonos' polgári czimere, nevének első betüi, 's az ó testamentomból választott egypár előadás vala nappal látható, de most csak a' kályhát egész kiterjedésében körülfogó pad vonta a' néző figyelmét magára; nem messze ettől fafaragásokkal disz-

lő kis pohárszéken nehány ezüst billikom, csésze és tál vala felállitva, 's mindjárt mellette nagy, a' padozathoz srófolt vasláda állott, mellyben Szaleresi, hir szerint, tömérdek pénzét tartani szokta, 's melly ennélfogva minden egyszerüsége mellett a' látogatók' irigy vagy legalább sovár tekintetét talán leggyakrabban vonta magára. Az egész butorzat egyszerü volt, 's a' felhozottakon kivül egy hosszu tölgyasztalból 's tiz vagy tizenkét magas támaszu bőrszékekből állott, de a' kor' fogalmai szerint kényelmes 's ollyan, mellynek készitésénél inkább czélszerüség 's állandóság, mint külső csin, vétetett tekintetbe. Ki e' szobába lépett, vagyonos augsburgi vagy nürnbergi polgár' házában gondolhatá magát; hisz' városi életünk egészen a' külföld', főkép Németország' szokásait ábrázolá, 's Szaleresi e' tekintetben csak polgártársait követé, kik mindenben, mi az élet' kényelmeihez tartozott, szinte a' külföld' példáit tarták szemeik előtt.

De minél szokottabbnak mutatkozott e' szoba' elrendezése, annál inkább vonta magára a' nagy asztal körül összegyült társaság a' néző' figyelmét, főkép miután a' mennyezetről lefüggő rézlámpának két ága Szaleresi által meggyujtatván, Pál e' gyülekezetben a' keresztes had' fővezetőire ismert. Az emberek annyit beszéltek a' keresztesek' szándékairól, hogy Pál most, midőn véletlenül — mint az órából 's jelenlevők' állásából gyanithatta — egyik

fontos tanácskozásuknak tanuja lett; helyzetének veszélyességéről 's minden egyébről megfeledkezve, egész figyelmét az előtte történőkre forditá, 's szemét a' nyiláshoz tartván, csak hallgató kézszoritással viszonzá Klári' halk kéréseit, ki, hogy meg ne láttassék, őt onnan elvezetni iparkodott.

Az egész gyülekezet hét személyből állott, kik midőn Pál a' nyilásnál benézett, épen az asztal körül fogtak helyet. Középen Dózsa György, mellette jobbról Lőrincz, Dózsa Gergely 's Márton, egy a' keresztesekhez szegődött szerzetes, ki parasztosabb szónoklata által a' nép között roppant befolyással birt; a' vezér' bal oldalán Szaleresi, a' pesti mészáros, 's Imre vitéz, kivel sz. György' terén már találkoztunk, 's ki nyugtalan természeténél fogva most szinte a' keresztesekhez állott. — Egy ideig az egész társaság hallgatva ült az asztal mellett. Minden arczon a' legnagyobb elfogultság látszott, bármi különbözők voltak is az érzelmek, mellyek annak okul szolgáltak, mit Pál, Szaleresi 's Dózsa Gergely' levertségéből, ha ezt a' többiek' fölgerjedésével összehasonlitá, könnyen észrevehetett.

E' hosszu hallgatást, melly alatt Dózsa György már türelmetlenségének jeleit kezdé adni, végre Lőrincz szakitá félbe. — „Kedves bajtársak! — igy szólt a' plebános, mély, férfias hangjával, melly valamint mindég, ugy főkép most, midőn azt fölgerjedése rezgőbbé tevé, hallgatóira nagy hatással volt,

's melly még Pál' szivét is dobogtatá; — a' pillanat eljött, midőn az ezentul teendőkre nézve valamit határoznunk kell. Ez az ok, mellynélfogva az egyház' dicső bajnoka, György vitéz, minket összehívott."

„Ugy van, ugy! — szólt közbe, fejével helybenhagyást integetve, György. — Lőrincz helyesen mondja, azért hívtalak össze benneteket, hogy határozzatok. Figyeljetek jól szavaira, ő pap, 's jobban ért a' papoláshoz, mint mi katonaemberek, 's a' mit mond, vegyétek, mintha magam mondtam volna."

Lőrincz meghajtá fejét 's folytatá: „Távol a' tábortól gyültünk össze, hogy tanácskozásunk' nyugalmát senki se zavarja; csak kevesen, hogy annál könnyebben közölhessük egymással nézeteinket, 's annál hamarább határozzuk el magunkat; mert hogy e' határozatot továbbra halasztanunk nem lehet, az bizonyos. Dicső vezérünk ma harmadszor vevé a' király' parancsát, melly szerint seregeit a' törökök ellen kellene vezetnie; még egy nap, az utósó királyi parancs' szavai szerint, mint engedetlen, hivtelenség' vádja alá esik. A' nemesség az ország' több részében fegyvert fogott 's a' temesi gróf körül csoportozik; azalatt, mig az erdélyi vajda fenyegetve közelit seregeivel, 's mig testvéreink Eger 's Nagyvárad' téján a' szabadság' zászlóját már kitüzték: a' király által Cseh- 's Morvaországból hítt hadak már

átjöttek határainkon. Választanunk kell! Görnyedni akarunk-e ezentul is a' nehéz nyüg alatt, mellyet a' nemesség nyakunkra vetett, 's vetni fog még ezentul is, mert ha eloszlottunk, mindaz, mit a' jobbágyok az ország' bármi részén uraik ellen vétettek, minden, mit nehányan közülünk talán tenni akartak, szintúgy fog büntettetni, mintha azt elkövettük volna, — vagy ki akarjuk-e tüzni mi is a' szabadság' lobogóját?"

„Atyó! — mondá a' mészáros, ki Lőrinczet, mint a' többiek, a' legnagyobb figyelemmel végig hallgatá, — a' választás mellyre felhívsz, nem kíván hosszu megfontolást. Rakja le fegyverét, a' kinek tetszik, én e' jó vasat nem teszem félre, míg nem használtam... Igen, igen, szomszéd uram! — folytatá, midőn észrevevé a' roszalást, mellynek jeléül Szaleresi fejét rázá, — akár megesküszöm rá, ha ugy tetszik. Én nem leszek bolondja senkinek, habár maga a' városbiró kérne is. Most rakni le fegyvereinket, e' pillanatban, midőn a' nemességet enynyire megsértettük, csak olly józan tett volna, mint ha a' bikát, kire előbb kutyáimat uszitám 's kit nagy fáradsággal felkötöttem, a' helyett, hogy levágjam, midőn dühe legmagasabb fokra emelkedett, szabadon bocsátanám. Tegye, a' kinek tetszik, én nem."

„Én sem!" — kiálta Imre vitéz, az asztalra csapva, miközben Márton barát fejét rázva, megjegyzé, hogy ha ez történnék, ő, Márton, kétségen kivül guardiánja által sötét lyukba záratnék, és viznél 's

kenyérnél egyéb eleséget sohasem izlelne többé életében.

„Ugy látszik — mondá remegő hangon, mellyből belső fölgerjedése észrevehető vala, Dózsa Gergely, — vannak közöttünk, kik ez ugynevezett tanácskozásban eleve elhatározott szándékkal jelentek meg.“

„Ugynevezett tanácskozás?! — kiálta Márton barát mérgesen; — ki meri azt mondani?... mi nem ugy nevezett, de valóságos tanácskozásra gyültünk össze; a' szent keresztes seregeknek más törvényes tanácsosai nincsenek; 's ha Judás volna közöttünk—“

Itt Lőrincz a' szenvedélyes szónokot, ki hallgatói között főkép Imre vitéz 's a' mészáros' teljes helybenhagyására számolhatott, azon megjegyzéssel szakitá félbe, hogy György vezér' különös parancsára senkit sem szabad véleményének előadásában akadályoztatni. „Ki tudja — tevé hozzá szinlett alázattal, melly hatását, főkép Dózsa Györgyre el nem téveszté, — talán mi hibáztunk, 's miket Gergely barátunk mondani fog, visszavezethetnek az igaz utra; hisz' vezérünk után, kinek szava birhatna több hatalommal, mint azé, ki hozzá legközelebb áll?“

„Adja isten, — mondá fohászszal Gergely, — mert azon ut, mellyen most járunk, a' hazát véghetlen szenvedésekhez, magunkat csak gyalázatos halálhoz vezethet.“

„A' ki haláltól fél — szólt Lőrincz komolyan, —

ne nyuljon vashoz; dicsőség lángként nem ragyog a' nélkül, hogy a' tárgyat, mit körülfogott, föl ne emésztené."

E' szavak igen jól valának arra számitva, hogy a' befolyásnak, mellyet Gergely bátyjára gyakorolt, ellensúlyul szolgáljanak. — „'S te félsz, öcsém? — mondá György, szemeit Gergelyre függesztve, mig sötét arczai pirulni látszottak. — Dózsa Gergely, 's a' haláltól remeg!"

„Én nem félek a' haláltól — mondá Gergely nyugottan, — nincs 's nem lesz soha mit pirulnod öcsédért; adja az ég, hogy ha majdan végzetünket betöltöttük, 's ha megtörtént, mit azon uton, melylyen haladunk, el nem kerülhetni, — adja az ég, hogy te öcsédet a' bakó' kezei között ép olly nyugott szivvel lásd, mint én a' bárdot, melly fejem fölött emelkedik."

„Öcsém, te a' bakó' kezei között?! — kiálta György felugorva székéről 's öcscsének kezét megfogva; — soha! soha!... inkább tépjenek szét darabokra, kinozzanak, hogy szenvedéseimet borzadással mondja el fiának az apa még századok után is, hogysem csak egy hajszáladat bántsák."

„'S mi más, mint ocsmány halál, várhat reád, rám 's mindazokra, kik zászlóidhoz álltak, ha e' szörnyü ember' tanácsát követed? — mondá Gergely, szemeit Lőrinczre függesztve; — mit remélhetünk a' lázadás' büntetésénél egyebet?"

Lőrincz észrevevé e' szavak' hatását. „Azzal vádoltok — igy szakitá félbe Szaleresit, ki épen hasonló értelemben nyilatkozott, — hogy tanácsaim által vezérünket rosz ösvényre téritem. György vitéznek, kit eddig senki sem tartott mások' kényére mozgó bábnak, talán több oka volna ezért neheztelni, mint magamnak; de ha tanácsaim csakugyan olly roszak: miért nem mond hát Dózsa Gergely más valami lehetőséget, mint mellyet én felállitottam?"

„Igen, mond el tanácsodat — szólt György, kinek arczai e' szavaknál szokott komor kifejezésöket visszanyerék, midőn ismét székére ült; — csalódol, ha akárki' vakeszközének tartasz, vagy, ha testvéri szeretetemben bizva, nekem mások előtt illy szemrehányásokat mersz tenni. Mondd el tanácsodat! én azt teszem, mit legjobbnak tartok; 's ne feledje senki, hogy az egész hadnak vezére én vagyok és senki más."

Gergely szomoru, majdnem könyörületes tekintetet vetett bátyjára, 's ámbár gyanitá, hogy most, miután keblének legérzékenyebb húrja, melly hatalmának féltése vala, megpenditetett, hasztalan szól, lelkesedéssel folytatá beszédét. „Más lehetőséget mondjak, mint mellyet te állitál fel? — szólt Lőrinczhez fordulva.— De szükség-e, hogy azt elmondjam? nem érzi-e köztetek mindenki, miszerint helyzetünkben csak egy lehetőség van, 's az: hogy a' király' parancsa szerint hadainkkal holnap a' török

ellen induljunk, 's hogy az esküt, mellynek emlékére e' vörös kereszt ruháinkra varratott, teljesitsük. Eloszlani, mielőtt a' törökön győzelmeskedtünk, ezt eskünk tiltja; a' nemesség ellen forditani fegyvereinket, valóságos őrültség, melly csak vesztünkhez vezethet. Ott az ország' határain, e' haza 's az egész keresztyén világ' esküdt ellenségeivel szemközt, ott vár dicsőség reánk, oda hí kötelességünk, ott szerezhetsz te, bátyám, olly nevet magadnak, mellyet a' jövő kor Hunyadi Jánoséval fog emliteni."

„Hogy, mig mi az ország' külső ellenei ellen küzdünk, addig az ország' belső ellenei feldúlják házainkat, és hátrahagyott testvéreink' üldözése, nők 's hölgyek' megbecstelenitése, ártatlan gyermekek' kinzása által boszulják meg a' bátorságot, mellyet a' helyett, hogy földeiket miveltük, e' hazát védelmezni merészeltük — szólt Lőrincz keserüen. — Gondolj vissza azokra, mik a' lefolyt hónapban történtek. Alig hirdettetett ki a' kereszt, 's roppant tömegek tódultak zászlóinkhoz, főkép miután vezérünk' neve az országban megtudatott, a' lelkesedésnek nem volt határa. Nemcsak jobbágyok, de több vármegyének majdnem egész nemessége csatlakozott hozzánk, sok ezerre gyültek seregeink, de az urakat nem bántotta senki. Sok volt közöttünk, kiket csak jelen helyzetének szerencsétlensége vezetett sorainkba, 's ki habár lelke' halhatatlanságán kétkedett volna, már abban, hogy küzdve 's ellenség' keze által fog meg-

halni, olly czélt látott, melly őt vágygyal tölté; de az urakat nem bántotta senki. A' táborba költözők éhséget 's az inség' minden nemeit türték; nejeikkel 's gyermekeikkel hajlék nélkül kóboroltak a' mezőn; de az urakat nem bántotta senki: — 's mégis nem támadtattunk-e meg általok száz helyen? nem hurczoltattak-e egész csapatok erőszakkal vissza lakhelyeikbe? nem követtek-e el hallatlan kegyetlenséget azoknak szülein 's gyermekein, kik zsarnokaik' felszólitására a' kereszt' szent táborát elhagyni vonakodtak? 'S ha az urak ezt tevék, mielőtt általunk sértettek vagy megtámadtattak: most, miután testvéreink egyes helyeken fegyvert fegyverrel vertek vissza, miután, mint tudjátok, egyes földesurak jobbágyaik előtt megfutamodtak, 's itt-ott egy uri zsivány-barlang lángokba borult; most, miután őket remegni láttuk: mit várhatunk tőlök?!.. Fellázadni, őrültség; az ország' békéjét felzavarni, iszonyatos bün, mellyre csak gyalázatos halál várhat!... De ki az, ki először fellázadott, ki az ország' békéjét felzavarta? nemde azok, kik miután a' keresztes had a' pápa' nevében 's a' király és az egész tanács' helybehagyásával kihirdettetett, minket attól, hogy e' felhivásnak engedjünk, erőszakosan visszatartóztatni akarnak, kik jobbágyaik' ártatlan családjait kegyetlenül kinozzák, kik nem engedelmeskedve a' törvénynek, nem hallgatva királyunk' szavára, megvetve az egyház' parancsait, e' hazát

maholnap a' végveszély' örvényébe meritendik? ... Azon szenvedésekről szólsz, mellyek érni fogják a' hazát, ha az urak ellen feltámadunk? Tekints körül, Gergely, 's mondd: hiszed-e, hogy ha a' jelen pillanatban, mielőtt ez ország' belső viszonyai megváltoztak, a' törököt visszaüzzük határainktól, egyebet teszünk, mint azon rabok, kik saját börtönük' megerősitésére munkásokul használtatnak?"

Lőrincz' szavai, mellyeket a' legbensőbb meggyőződés' ellenállhatlan szónoklatával előadott, mélyen hatottak az egész társaságra; 's maga Gergely, válaszolni akarván, azzal kezdé beszédét: hogy a' jobbágyok' szenvedései csakugyan a' legfőbb fokra hágtak.

„Még hacsak a' jobbágyok' szenvedéseiről kellene panaszkodnunk! — vágott szavába Márton barát — Isten neki! A' paraszt csak könnyebben tűr el illy dolgokat, megszokta; de nem látjuk-e, hogy ez istentelen nép az ur' felszentelt szolgáival sem bánik jobban? Nem tapasztaljuk-e, hogy a' legjobb apát- 's prépostságokat magoknak tulajdonitva, a' szegény szerzeteseket valóságos szolgáiknak tekintik? Ha a' dolgok igy maradnak, maholnap kikergetnek kolostorainkból, 's mint a' sz. gothárdi barátok, patronusaink' lovait, kopóit és solymait őrizhetjük." 54)

„Ne emlitsük most egyes sértéseinket — mondá Gergely; — ha valaki, mi székelyek bizonyosan tapasztaltuk az urak' kegyetlenségét: de a' nép' sor-

sa még sohasem vált jobbá lázadás által. Emlékezzél vissza, György, ötszázötre, midőn Lajos király' születésekor tőlünk a' szokatlan marhaadó kivántatott, 's midőn az egész székelység feltámadt. Látszólag kedvezőbb körülmények szabadságunk' viszszaszerzésére sohasem mutatkoztak; az első csatában meggyőztük minden vitézsége mellett Tomori Pá't, 's mi volt a' végső eredmény? még nagyobb elnyomatás. Apánk ott veszté életét, 's drága vérének béreül nemzetünk még nagyobb szolgaságba sülyedett."

„Ha békére intesz — mondá György vad kifejezéssel arczain — ne szólj apámról, ne ints, hogy vére, melly nemzeti szabadságunk' védelmében ontatott, még megboszulva nincs."

„És milly összehasonlitás — szólt Lőrincz élénken — az akkori 's a' mostani viszonyok között. Akkor a' kis székely-nemzet a' királynak egyes 's többek' nézete szerint törvényes rendelete ellen támada fel: most az egész nemzet, Magyarország' egész jobbágysága, Erdélyben a' székelyek 's szászok, sok vármegyében az összes nemesség feltámad, nem egyes törvénytelenség, de a' legiszonyatosabb elnyomás' következésében, nem a' király, de egyes urak ellen, kiknek égbekiáltó vétkeik rég túlhágták türelmünk' mérlegét. A' városi polgároknak egy része velünk van, a' többiek csak az első kedvező pillanatot várják, hogy hasonlót tegyenek.

Senki az urakat ellenünk segiteni nem fogja. A' hatalmas bibornok mellettünk nyilatkozik; 's maga ájtatos királyunk e' szent ügy' diadalaért imádkozik istenhez; mert hisz' azok, kik ellen fegyvert fogánk, ugyanazok, kik hatalmát lábaikkal tiporják, kik ellen maga többször életében a' pápa 's a' lengyel király' segedelmeért folyamodott [55]), sőt kik ellen, mint tudjuk, az angyali türelmü fejdelem fegyvert fogni kénytelenítetett. [56]) Illy viszonyok között ki álljon ellen szent zászlóinknak, mellyek alatt nem törvényes királyunk ellen, hanem a' királyi hatalom', a' nép', a' haza' közös ellenségei ellen fogunk küzdeni?"

„Minek ennyi haszontalan beszélgetés?! — mondá az asztalra csapva a' mészáros; — mi el vagyunk határozva; a' kinek nem tetszik, maradjon el; kikergetjük mi az urakat egy pár pulyának segedelme nélkül is."

Kire czélzott legyen e' szavakkal a' szóló, mindenki észreveheté, ha látá a' megvető tekintetet, mellyet a' mészáros Szaleresire 's Gergelyre vetett; az utóbbi azonban megvető hangon csak azt jegyzé meg, hogy katona létére életében többször tüntette ki bátorságát, semhogy magát egy nyomoru pesti mészárosnak illy szemrehányásai által sértve érezhetné.

„'S nekem mered azt mondani, gyáva ficzkó?! — kiáltott a' mészáros, felugorva dühösen székéről

’s dühösen megragadva fegyverét. — Nekem ?!“ — ’s talán vérontás lett volna e’ szóvita’ következése, ha Dózsa György, felpattanva székéről, a’ vetélkedők közé nem ugrik ’s a’ mészárost visszalökve, öcscsének pártját nem fogja.

„Neked! igen, neked! — kiálta dühösen. — ’S miért ne mondja öcsém neked ezt?... Gyáva ficzkó! ’s te Dózsa Gergelyt mered igy nevezni, tulajdon testvéremet?!.. hát ki itt a’ vezér? ki parancsol? kitől függ életed?... még egy szó, ’s a’ ház’ küszöbére akasztatlak!“

E’ szenvedélyes kitörés, mellynél Dózsa, mint mindég, csak vad indulatát követé, a’ mészárost hihetőleg nem ijesztette volna el további válaszolástól, ha a’ többiek ’s főkép Lőrincz, ki hasonló vitatkozások’ káros következéseitől félt, közbe nem vetik magokat.

„Bárcsak főbeütötte volna bátyád a’ haszontalan csendzavarót! — mondá Szaleresi, ki az általános zavar között, mellyet e’ jelenet okozott, halkan Gergelyhez közelitett. — Az istenért! ne tágits; ha bátyádat jobb utra nem birod hozni, elveszünk.“

„’S elfogunk veszni! — válaszolt Gergely sohajtva, midőn ismét az asztalhoz visszatért, hol a’ többiek is helyeiket ujra elfoglalák. — Illy társak’ segedelmével reméled legyőzhetni a’ nemesség ’s a’ király’ hatalmát? — mondá Györgyhöz fordulva az

előbbi. — Gondold meg helyzetünket. Bármit ohajtson titokban Ulászló, nyiltan ellenünk fog föllépni. Sőt nemcsak a' magyar király 's a' magyar nemesség, de minden szomszéd-országoknak hatalmával kell szembeszállanunk. Valamint Cseh- 's Morvaországból már is hadak közelednek ellenünk. A' császár 's még a' pápa is, mihelyt a' lázadás kitört, örömmel fogják a' nemességnek ajánlani segédöket."

„Attól ne félj! — vágott szavába Lőrincz; — Csehországban a' picardok, kiknek főtanuk: az emberi-nem egyenlősége, [57]) szent harczaink' hirére ujra fel fognak támadni az urak ellen, kik által ujabb időben elnyomattak; a' németek ujra előveszik a' bocskort [58]) 's mint a' mult esztendőkben történt, vártól várhoz vonulva, lerombolják zsarnokaik' fészkeit. Stiriában 's az ország' nyugoti szélén le a' tengerig, a' kraini parasztság fölkelt; ne féljetek! a' nemességnek mindenütt több dolga lesz otthon, mint hogy elnyomóinknak segitségére jöhetne. Egy új kor' küszöbén állunk; az igazságtalanság' kelyhe csordultig telve van, 's az emberi nem le fogja rázni százados lánczait. Eljött a' nap, midőn a' természetelleni különbség, melly embert embertől elválasztott, meg fog szünni; kiket szeretet összevezetett, azokat üres név 's haszontalan czimek nem fogják többé elválasztani egymástól."

„Hallottad ezt?" — suttogá Klári a' másik szobában, Ártándihoz hajolva.

Az ifju elmerülve hallgatásban, észre sem vevé az örömsugárt, melly a' hölgy' bájló arczain e' pillanatban átfutott, 's gyengén megszoritva kezét, figyelmét ismét Lőrinczre forditá, ki ekkép' folytatá:

— „'S ha mindez nem lenne is: nem hátrálhatunk többé. A' jobbágyok' egy része fellázadt; ha nem követjük példáját, a' nemesség már azért is büntetni fog, mivel árthattunk volna neki. Soha lánczaink' lerázására hasonló alkalom nem fog nyilni; most kell kivívni szabadságunkat, vagy soha! 'S ha te, Dózsa, a' szent munkát, mellyet isten reád bizott, elhagynád: én magam vezetném az ur' népeit elnyomóik ellen!"

„Oh, hadd őket vesztökbe rohanni, bátyám! — mondá Gergely, felugorva székéről 's Györgyhöz közelítve, kinek kezét megragadá; — ha már nem lehetett a' bajt hazádtól elhárítani, legalább ne légy e' szerencsétlenség' eszközlője. Nevünk szerény 's fénytelen vala eddig: vitézséged ismeretessé tette azt; ne eszközöld, hogy e' név, melly apád' sirjára iratott, e' haza' átkainak tárgya legyen!"

Gergely' szavai hatással voltak Györgyre; ez megszoritá testvére' kezét, 's szemei szelidebb kifejezéssel függtek testvérén.

„Menj — mondá Lőrincz, midőn a' Dózsán történt változást észrevevé, keserüen — kövesd öcséd' tanácsát; te, százezer fegyveresnek vezére, könyörögj bocsánatért! koldulj irgalmat azoktól, kiktől

egész élteden át csak megvetést tapasztaltál. Áruld el testvéridet, kik hozzád határtalan bizalommal ragaszkodtak; talán a' büszke urak' egyike, a' fiatal Bebek vagy Drágfi felfogad csatlósai közé; megteszi már a' ritkaság' kedveért is. Hogy' találna egyhamar másvalakit, ki a' legnagyobb sereg' vezérségéből, mellyet századok óta e' hazában együttláttunk, azon dicsőség után vágyódnék, hogy nagy urnak inasa lehessen?"

Lehetetlen leirni a' hatást, mellyel e' szavak Dózsára voltak. Ha e' pillanatban kigyó' szurását érzi, arczának kifejezése nem változhatik rögtönebben, nem lehetett volna szörnyebb, mint most, midőn, Gergely' kezét magától eltaszitva, Lőrinczet dühében remegő hangon kérdé: mint merészel igy szólni vele?

A' pap, ki czéljai' kivitelének legjobb eszközét Dózsában látván, hetek óta minden gondját arra forditá, hogy rá befolyást szerezzen magának, sokkal jobban ismeré e' vad lelkületnek minden mozdulatát, hogysem most, miután indulatosságát fölébreszté, hangulatát meg nem változtatná. — „Mint merészlek igy szólni veled? — mondá méltósággal; — azért merészlem ezt tenni, mert nem én, az egyes, de általam ezerek szólnak hozzád; mert náladnál, György vezér, egy magasabb urnak vagyok szolgája; 's ha a' nyáj, melly gondjaimra bizatott, hanyagságom miatt, vagy mert gyávaságból hallgaték, eltéved: isten tőlem fog számot kérni veszteért; mert

testvérként szeretlek; mert nevednek híre, jóléted, 's a' dicsőség, melly, ha kötelességedet hiven teljesitéd, reád vár, mindennél, mit önösségem tanácsolhatna, inkább szivemen fekszik. Én szeretlek, György — folytatá, kezét megragadva, érzékenyen, — a' kötelék, melly hozzád köt, nem ollyas, mint az, melly Gergelyt szivednek kedvessé teszi, de erősebb. Nem egy anya szült, de szivünket egy hit tölti el, egy lelkesedés dobogtatja, egy szent akarat köti össze. Csak idegen vándorokként találkozánk utainkon, de egy czél felé törekedünk; 's valamint életünk, ugy nevünk örökre elválaszthatatlan egymástól. Igen, György, én szeretlek, mint csak azt szerethetem, kit az ur azon ügy' kivivására eszközének választott, mellyet legszentebbnek tartottam egész életemben; 's nézhetem-e nyugottan, ha dicső ösvényedet elhagyva, tévutakon látlak? ha látom, miként te, kit a' gondviselés a' nép' soraiból csudálatosan csak azért emelt illy hatalomra, hogy szenvedéseit előbb tenmagad érezve, most annál jobb boszulója lehess, 's hogy a' nép, felszabaditását ne zsarnokai' könyörületének, de saját fiának köszönje; te, kire százezerek határtalan bizalommal tekintenek, az ügyet. mellyhez esküdtél, elhagyod, 's elnyomóink' eszközének árulod magadat el, hogy a' nép' áldása helyett átkát vidd ki magadnak. A' nép ezentul neked fogja tulajdonitani szenvedéseit. Ha vezérünk maradsz, a' név, mellyet magadnak szereztél, 's vi-

tézséged, biztositják győzelmünket; de ha elhagysz. seregeink' egy része, mellyet csak hired gyüjtött össze, követni fogja példádat, 's mi kevesen, kik esküinkhöz hivek maradtunk, vérünket onthatjuk 's fogjuk ontani szent ügyünk mellett, de a' győzelem' reménye veled elhagyá zászlóinkat."

E' beszédközben, melly egészen Dózsa' lelkületére vala számitva, 's mellynek főkép utósó része uralkodó szenvedélyét, a' büszkeséget, annyira kecsegteté, György' eltökélése világosan ki vala fejezve arczain; 's midőn a' többiek, Szaleresit kivéve, most vezéröket körülvevék 's kérék, hogy ügyöket ne hagyja el: Gergely, bátyjára nézvén, érzé, hogy minden további ellenállás haszontalan.

„Legyek elátkozott — kiálta Dózsa, vad lelkesedésben lángoló arczokkal, — ha valaha elhagylak, ha valaha fegyvereimet leteszem, ha valaha békéről csak szólok, mielőtt elnyomóink az utósóig kiirtva nincsenek!"

„Ki kell őket irtani a' végsőig! — kiálta a' mészáros, fölemelve öklét; — ha egy maradna, megszaporodnék mind a' gaz, ujra elfoglalná az egész országot."

„Én hagynálak el?! — szólt ismét Dózsa indulatosan fel 's alá járva a' szobában. — Nem vagyok-e én székely, a' szabadság' földén születve, de hol a' szabadság agg regévé vált, mellyet Báthori

's Drágfi' pálczája alatt a' legbátrabb is felejteni kezdett? nem veszett-e a' szabadságért küzdve apám? nem tapasztaltam-e e' kevély udvari bábok' megvetését, gúnyát, büntetlen sértéseit enmagam? . . . 's én velök kibékülnék?!"

„Semmi kibékülés! — mondá Márton; — míg egy büszke apátur vagy prépost marad az országban, ki szegény szerzetesei fölött zsarnokoskodik, szavam hangozni fog, mint Jánosé a' pusztaságban: keresztelkedjetek meg híveim, de ne vizben, hanem vérben."

Nem fogjuk a' tanácskozókat indulataik' vad kitöréseiben tovább követni. A' történet megmutatta, millyenek valának azon vezérek, kik a' szerencsétlen nép' szenvedéseinek megboszulását Ulászló alatt czélokul tüzték ki. Lőrincz maga borzadott, midőn mindazon iszonyu föltételeket hallá, mellyekkel a' mészáros 's főkép Márton barát a' harczhoz készülének, 's mihelyt lehetett, e' vad jelenetnek véget vetett.

„El vagyunk határozva, — igy szólt, midőn Dózsát az asztalhoz vezetve mellé állott — vezérünk' szavát birjuk. Most tanácskozzunk." 'S ezzel Lőrincz, Dózsa mellé leülve, miután a' többiek is előbbi helyeiket elfoglalák, azon dolgok' előadásához fogott, mellyeket föltételök' elérésére szükségeseknek gondolt. Ezen előadással, melly Dózsa' részéről csak

néha egyes szó, a' többiektől helybehagyó felkiáltások által szakitatott félbe, nem fogjuk olvasóinkat untatni. Az egész terv az ország' helyzetének tökéletes ismeretére 's azon semmit nem kimélő elhatározottságra mutatott, melly e' rendkivüli férfit jellemzé. Sikerét egy részről az urak közt létező viszongások, a' másikról az biztositá, hogy a' megtámadás az ország' minden részeiben egyszerre intéztetvén ellenök, egyesülésök lehetetlenné tétessék. A' kereszteseknek a' Rákoson összegyült roppant seregén kivül kisebb, de mégis ezerekre menő csapatok gyültek össze Eger és Nagyvárad körül, mig Bácsban 's Veszprém' környékén szinte nagyobb tömegek mutatkoztak, mellyek még vezető nélkül, nagyrészint kénytelenségből, már is kicsapongásokat követtek el 's lassanként Pest felé nyomultak. Mindezen egyes seregek, még ez éjjel szétküldetni rendelt hirnökök által, fel valának szólitandók, hogy a' környékökben lakó nemeseket azonnal megtámadják, 's lerontván és fölégetvén kastélyaikat, azokat olly helyzetbe hozzák, hogy többé ne árthassanak. — Azon hangból, mellyel e' szavak ejtettek, borzadva fogá fel Ártándi szörnyü értelmöket. — Mihelyt ez megtörténendett, a' pesti sereg' egy részén 's a' Veszprém' táján összegyült kereszteseken kivül, kik a' budai vár' bekeritésével bizatnak meg, a' többiek Szeged felé vonulandnak. A' lázadók' győzelme itt is csak akkor lehetett kétséges, ha Báthorival, ki Csanád'

környékén táborozott, az erdélyi vajda egyesülne; ennek megakadályoztatását Lőrincz részint a' Báthori 's Zápolya között létező ellenségeskedéstől, részint Erdély' nyugtalan állapotától várá, nem levén kétséges, hogy a' szászok, oláhok, 's székelyek, mihelyt a' Magyarországban kiütött lázadás' hire hozzájok jutott, szinte fegyvert fognak elnyomóik ellen, ugy hogy a' vajdának sokkal több dolga lesz saját tartományában, mintsem hogy valakinek segitségére lehetne. — „Nem mások' elnyomására, hanem saját jogaink' védelmére támadtunk fel — igy végzé Lőrincz előadását, — nem a' király ellen, hanem a' király' 's népe' elnyomói ellen fogtuk fegyvereinket; ne fertőztessük nemes ügyünket kegyetlenség által. A' nép, azok is, kik elcsábitva talán fegyvert fognának ellenünk, segédökre jött testvéreket 's ne elleneket találjanak bennünk. A' ki jobbágyot bánt, vagy tőle a' legcsekélyebb élelemszert fizetés nélkül elrabolja [59]), azt érje a' legiszonyubb büntetés; csak igy fogja isten megáldani törekvéseinket."

„És a' nemességgel 's az apáturokkal mit csinálunk?" kérdé Márton.

„Semmi kegyetlenség! — válaszolt a' mészáros gúnyolva; — üsd agyon, ha lehet, egyszerre, vagy ha nem lehet, valamivel lassabban, de mindég minden becsülettel és emberséggel, sőt jó, ha nagyságolod mellette. Kegyetlenség lenne őket a' másik

világba küldeni a' nélkül, hogy itt még egyszer egész czimöket ne hallanák."

„És azzal a' rémséges sok jószággal, mi kezünkbe esik, — kérdé ismét Márton — mit csinálunk?"

„Elosztjuk" — válaszolt Imre vitéz.

„Majd bizony! — folytatá az előbbi — egy pár százezeren vagyunk, ha elosztjuk, mi jut egyre? 's nekünk vezéreknek ne jusson több, mint bármelly parasztnak?" A' mészáros, ugy látszott, osztozott e' nézetben. Imre válaszolni akart, de Lőrincz, átlátva illy vitatkozások' veszélyességét, a' beszélgetésnek azon megjegyzéssel vetett véget, hogy erről majd a' győzelem után szólhatnak. — „Már éjfél elmult, 's szükséges, hogy az ország' különböző részeibe küldendő hirnökök még hajnal előtt induljanak el .... 'S igy azokban, miket elhatározánk — kérdé Lőrincz ünnepélyes hangon, — egyetértünk valamennyien?"

„Egyetértünk! — válaszoltak, Szaleresit és Gergelyt kivéve, a' többiek.

„Isten mindenikünket ugy segitse életében, ugy irgalmazzon neki végső órájában — folytatá, kezét esküvésre fölemelve, Lőrincz, — a' mint e' szent ügyben híven eljárunk, vezérünknek engedelmesek, föltételünkben tántorithatatlanok leszünk. A' ki, mielőtt a' győzelmet kivivtuk, fegyvereit leteszi, azt érje örök átok!"

„Esküszünk!“ kiáltának feltartva kezeiket, ismét Szaleresit és Gergelyt kivéve, a’ többiek.

„Én nem esküszöm! — kiálta az utóbbi — én becsületes székely’ módjára híven szolgáltam hazámat, ’s árulóvá nem leszek soha.“

„Én sem!“ — kiálta Szaleresi, ki minden gyengesége mellett érzé, hogy határozott föllépését nem halaszthatja továbbra.

„Csak heten vagyunk, ’s közöttünk két Judás!“ orditott Márton, tőrt rántva ki csuklyája alól; ’s az indulat, mellyet e’ két férfinak váratlan ellenmondása gerjesztett, talán veszélyessé válhatott volna, főkép Szaleresire nézve, mert Gergelyt bátyja védelmezé, ha Lőrincz a’ dühöngők közé nem veti magát.

„Békeség! az ur’ nevében parancsolom, kinek zászlóihoz esküdtetek — igy szólt, ’s e’ férfi’ egész föllépésében annyi méltóság vala, melly előtt még Márton ’s a’ vad mészáros is visszatartóztatva érzék magokat. — Az idő közel van, midőn e’ megvakitott társaink ’s mindannyian, kik még most is nyugottan viselik lánczaikat, mintha szemeikről fátyol esnék le, át fogják látni eddigi tévedésöket. Addig is biztosak lehetünk, hogy titkunkat, ha mindjárt nem adnak is nekünk kezet, elárulni nem fogják .... Szürkülni kezd. Jerünk a’ táborba.“

„Jerünk a’ táborba!“ ismétlé Dózsa; ’s mig a’ többiek, követve a’ vezért, ki testvérét, hogy őt

senki se bánthassa, karjánál vezeté, a' szobát elhagyák; Lőrincz, Szaleresit visszatartva, még egyszer kéré, hogy venne részt harczaikban.

„Soha, soha!“ mondá Szaleresi szokatlan elhatározással.

„Hát tudd meg, szerencsétlen férfiu — válaszolt az előbbi, — hogy azon nemesség, melly ellen nem akarsz fegyvert fogni, mig te a' boszuló kart, melly feje fölött emelkedik, visszatartod, megbecsteleniti házadat. Egyetlen leányod Ártándi Pál' rimája, 's Ártándi, nevetve a' szerencsétlent, kit hiusága elkábitott, Telegdi Frusinát jegyezte el magának; hisz' a' polgárleány mi egyébre szolgálhatna az urnak, mint időtöltésre?“

„Lehetetlen!“ — kiálta Szaleresi.

„Menj szobájába, talán kedvese' karja között találhatod leányodat; talán szivedet, mellyet annyi ezerek' szenvedése hidegen hagyott, ten gyalázatod fel fogja rázni álmából.“ 'S e' szavakkal Lőrincz a' szobát elhagyá; Szaleresi mintegy elkábulva nézett utána.

„Igaz-e, hogy Frusina' jegyese vagy?“ — suttogott Klári, görcsösen megszoritva Pál' kezét, midőn Lőrincz' végszavait hallá.

„Milly kérdés!“ — válaszolt Pál nem kis zavarban, mellynek elrejtésére a' bájló leányt magához vonná.

„Pál, meg ne csalj! — monda Klári, ölelésének ellenállva; — tied vagyok; nem tagadtam meg tőled semmit; nem kivántam mást, mint szerelmedet; de ha valaha —“

Pál szenvedélyesen kebléhez szoritá kedvesét ’s csókjaival elnémitá panaszát; szerencséjére — mert érezve aljasságát, alig folytathatta volna tovább szerepét — a’ gazdasszony most a’ szobába rohant ’s Pált távozásra inté.

„Ha valaha megcsalnál — szólt Klári, kibontakozva karjai közül ’s szemét szemére függesztve, — megölsz, de nem magam fogok meghalni.“

„Jőjjön, jőjjön az urfi — mondá a’ gazdasszony, Pált karjánál ragadva, — van is most illy haszontalan beszélgetésre idő; Ambrus gazda, midőn szobájába ment, kétszer is kérdezősködött a’ leányasszony után.“

’S ezzel a’ gazdasszony Pált látszólag akaratja ellen, de belsőkép nagy örömére, kitolta a’ szobából; ’s Klári kevéssel később hallá a’ kapu’ csörgését, melly utána bezáratott.

„Ha mégis megcsalt volna!“ mondá halkan, ’s mély gondolatokba merülve, fölment szobájába, hol már apja várt reá.

IX. Fejezet.

Midőn Pál, kinos helyzetéből szabadulva, a' Duna' partjához ért 's ismét csónakán találá magát: lelkét számtalan gondolat tölté el. Sohasem volt inkább meggyőződve Klári' szerelméről, mint e' pillanatban; de nem is érzé soha annyira a' válaszfalnak áthághatlanságát, melly közte 's e' hölgy között emelkedett. Ha a' kötelék, melly őt ez estve óta Frusinához lánczolá, nem léteznék is, — ha meg is volna győződve, hogy élte' boldogságát csak Klári' karjai között találhatja: engedhetne-e szivének? Gyermekei két osztálynak, melly, miután századokig megvetéssel 's gyülölettel nézett egymásra, most fegyvert ragad 's harczra készül: nem választá-e el őket már végzetök örökre? 's a' szerelem' gyenge ölelése miként álljon ellen az óriási hatalomnak, melly őket szétválasztja? Mint a' folyó 's

a' parton álló virágszál, illyen vala találkozásuk. Amazt a' nagy tenger felé ragadja végzete, 's az illatos kelyhet, melly habjaiban tükrözött, földhöz kötik gyökerei. Az meg nem állhat: ez nem követheti kedvesét. A' sors akarta, hogy idegenek maradjanak. — „Szegény Klári! — sohajta Pál, midőn csónakából visszanézve, Szaleresi' házának felső emeletében világot látott, — miért nem engedi végzetem, hogy boldogitsalak; de ki állhat ellent végzetének? Vérző kebellel válok el tőled; de el kell válnunk, azt érezem." — Ezek valának Pál' gondolatai; 's meg kell vallanunk becsületére, hogy ámbár a' fájdalom' meggondolása, mellyet hűtlensége e' szerencsétlen leánynak okozni fog, mindent fölkerestetett vele, mi saját magaviseletének mentségeül szolgálhatott: mégis könnyelmüsége miatt nehéz szemrehányásokat tett magának. — „Oh, ha gyanitottam volna, hogy ekkép fogsz szeretni! — igy szólt magában; — ha nem tartottalak volna ledérnek 's csapodárnak, minek az egész világ hirdetett: soha sem közelitek hozzád; de legalább most szerelmem nem fogja zavarni lelked' nyugalmát többé; bármi boldognak érzém magamat karjaid között, lemondok rólad, 's más, szerelmedre érdemesebbnek engedem át a' helyet, mellyet magam többé be nem tölthetek."

Olly pillanatokban, midőn magunkkal elégedetlenek vagyunk, semmi sem szolgál inkább vigasz-

talásunkra, mint ha magunkviseletében olly valamire akadunk, mit nemes tettnek, önérdekeink' feláldozásának magyarázhatunk. Illyen vala Pálra nézve a' gondolat, hogy ámbár Klárit még tovább is ámithatná 's karjai között sok boldog órát élvezhetne, mégis önkényt le fog mondani ez örömekről. 'S mennyivel tovább gondolkozott e' föltételéről, annyival szebb szinekkel festé azt magának, mig majdnem azon meggyőződéshez jutott, hogy bármennyire hibázott is eddig, azt jóváteheti az önmegtagadás által, mellyre magát elhatározta. Azok, kik Pálnak könnyüségét, mellyel önvétkeit megbocsátá, fölötte rosz néven veszik: ha saját éltökre visszagondolnak, talán át fogják látni, hogy lelkületünk' ezen tulajdona Ulászló' korával ki nem veszett; 's hogy, miután nincs vétek, mellynek nem lenne mentsége, az esetek ritkák, hol el ne fogadtatnék e' mentség, ha maga a' vétkező biráskodik.

De Ártándit szerelmén kivül még más dolgok is érdeklék, 's habár Klári' helyzete volt az első tárgy, melly gondolatait elfoglalá: azon jelenetek, miknek Szaleresi' házában tanuja volt, a' bájló hölgy' emlékét hamar háttérbe szoriták, 's Pál' gondolatai egészen arra fordultak: mit tegyen e' pillanatban? Az ifju kornak szüksége van szenvedélyre; de csalódik, ki ugy vélekedik, hogy e' szükség csak a' szerelem által találhatja kielégitését. Vannak egyéniségek, kik már első ifjuságokban szerelem' dolgában

olly ildomosak, mintha egy egész élet' tapasztalásait birnák, 's illyeseknél a' szenvedélyesség más térre, közönségesen dicsvágyra veti magát. Ezek közé tartozott Pál is. Nagy névnek 's hatalomnak birtoka, ez volt az álom, melly szivét már gyermekkorában dobogtatá. Élénk érzékekkel megajándékozva a' természet által, Pál azon szerencsés emberek közé tartozott, kik soha kizárólag egy tárgyhoz nem ragaszkodnak 's élvezni tudnak száz módon. Mint a' vándor, ki az ösvénye mellett nyiló virágokat leszakitani el nem mulasztja, de azért tarthatatlanul tovább halad a' magas bércz felé, melly szemének a' legterjedtebb kilátást igéri: ugy őt a' jelen élvezet nem zavará a' magas czél' követésében, mellyet jövőjének kitűzött; örömeinek közepette érzé, hogy való megelégedést csak a' lehetőleg legmagasabb polczon találhat. A' sors, ugy látszott, főkép a' jelen pillanatban segité büszke terveit. A' hazát nehéz veszély fenyegeté; ha volt, mi ezt elhárithatá, az csak a' lázadók' tervei' megelőzése lehetett. 'S kinek fogja a' haza e' legfőbb szolgálatot köszönni, mint neki? A' sors' különös kedvezésének kelle tulajdonitania, hogy a' lázadók' terveinek felfödözésére épen őt választá eszközeül; hogy e' kedvezésre érdemetlen nem lesz, 's a' közfigyelmet, mellyet e' felfödözés által magára vont, dicső tettek által magához fogja lánczolni, azon nem kétkedett. Pál' fejében, midőn a' várhegyen fölfelé sietett, száz nagyszerü terv követé egymást. Már

a' csata' közepében a' legvitézebb bajnokok közt látá magát, fülében bajtársainak magasztaló szavai csengtek, már arról gondolkozott: mit mivelne, ha az egész nemesség által vezérnek választatnék? 's neki ugy látszott, hogy ha a' terv, mellyet egy pillanatban kigondolt, végrehajtatik, a' győzelem nem lehet kétséges. Huszonegy esztendős korunkban menynyire nem ragadnak csak egy óranegyed alatt képzelmeink!

Midőn sz. György' terére ért Pál, egy pillanatig megállt, 's meggondolá: kivel közölje fontos hireit? Ha valamelly országban, mint hazánkban Ulászló alatt, a' legfőbb hatalom csak a' király' nevében, de mások által gyakoroltatik: akkor a' kormányzók között élénk vetélkedés támad; 's ki emelkedni akar, büszke vágyainak kielégitését csak ugy remélheti, ha a' személyt, kivel szövetkezik, jól megválasztá; ha a' pártszin' választásában tévedett, a' legnagyobb szolgálat, mellyet hazájának tett, előmenetelét áthághatlanul akadályozhatja. Pál tudta ezt 's elég ideig tartózkodott Budán, hogy átlássa, miszerint ha a' hírt Frangepán Györgygyel közli, Zápolya' pártját ugyan lekötelezné magának, de Bakácsot 's mindazokat, kik hozzá ragaszkodnak, örök ellenségeivé teszi, mit ellenkező esetben Zápolya' híveitől várhatna; 's akár a' kalocsai, akár az esztergomi érsekkel szól, igen kétesnek látszott: nem fogná-e mindkettő e' hireket inkább saját

pártja', mint a' haza' érdekében használni, mi által Pál, érdemétől megfosztva, csak e' pártok' kémjeként tünnék föl a' világ előtt. — A' canczellárral, kit, mint a' német párt' fejét, apja gyülölt, Pál szólni sem akart; a' nádor beteg, 's mi több, azon emberek' egyike vala, kit minden párt magához számit, de csak, mert tulajdonképen egyhez sem tartoznak, 's ki majd Bakácscsal 's Szakmárival Zápolya ellen, majd a' nemességgel a' bibornok ellen tartva, több látszó népszerüséggel, mint valóságos befolyással birt, 's ki hatalmának korlátlanságáról meggyőződve, mert annak fentartására semmit sem tett, azt napról napra inkább elveszté. Aztán Perényi inkább el vala foglalva saját érdekeivel, semhogy mások' előmenetelével sokat gondolna, 's Pál meg vala győződve, hogy ha vele közli titkát, ez a' hazának tett fontos szolgálatot fölöslegesen megjutalmazottnak gondolandja, ha ő, a' nádor, Ártándit érte három szóval megdicsérte.

„Elmegyek Bornemiszához — mondá végre magában, hosszabb megfontolás után, — Bornemisza semmi párthoz sem tartozik, de mindenik előtt egyenlő tiszteletben áll, Telegdinek legjobb barátja, 's ő maga, midőn elment, azt tanácsolá nekem, hogy ha valamiben felakadok, Bornemiszához menjek; a' királynak nincs kedvesebb embere, 's ki tudja, ha Ulászló meghal, nem lesz-e Bornemiszának legtöbb befolyása Lajos' udvaránál, kit

ugy szólván ő nevelt? Hozzá megyek, 's azt teszem, mit ő tanácsolni fog." 'S ezzel Pál egyenesen a' királyi palota felé vevé utját.

Mátyás' kormányának utósó szakában, midőn Beatrix a' pompát 's a' formaságot, melly a' királyságot a' külföldön környezé, nálunk is behozta, a' királyi udvarba való bemenet illy késő éjszaka sok nehézségekkel lett volna összekötve. A' várként falakkal környezett palota éjjel bezáratott, a' kapuk csak a' király' udvarmestere', vagy a' várnagy' különös parancsára nyittattak meg; 's Mátyás' ezen elzárkozása egyike vala azon okoknak, mellyek sok magyarnak szivét kormányának vége felé tőle elidegeniték. Valamint Mátyás' udvarának fénye, ugy ezen, a' király' személyes biztosságára czélzó szabályok Ulászló alatt rég abbamaradtak. A' kincstár' szegénysége nem engedé, hogy két virágzó országnak fejdelme életmódjában más kisebb tartományok' uralkodóit utánozza; 's Pál, mihelyt szavára Zsigmond' palotájának kapuja megnyilt 's az árkon átvezető csapóhidat a' kapus leeresztette, a' királyi lak' magányos udvarain szabadon folytatá utját, a' nélkül, hogy egyetlenegy őrrel találkoznék. [60]) 'S ugy látszott, hogy valamint Mátyást kormánya' kezdetén csak a' nép' szeretete: ugy Ulászlót egyedül a' közmegvetés, melly életét mindenkinek közönössé tevé, őrzené megtámadásoktól. Csak midőn a' palotának azon részéhez érkezett, hol Lajos az if-

jabb király lakott, 's hol ennek udvarmestere Bornemisza parancsnokolt, csak akkor talált több rendet és felügyelést. Itt is azonban a' lépcsőknél 's a' folyosókon álló őrök az előttök ismeretes Ártándit könnyen átbocsáták, 's az ifju nem sokára Bornemisza' lakásában 's nehány percz mulva, mellyek az ősz katonának elkészülésére elégségesek voltak, jelenlétében találá magát.

Bornemisza egyike volt azon embereknek, kiket Mátyás — a' közönséges szójárás szerint — a' porból, vagy, mint helyesebben mondhatnók, kiket az alsóbb néposztályok' ismeretlen aknáiból, hol minden hazának kincsei hevernek, kiemelt 's magas polczra állitott. Mátyás, ki koronáját nem elődei' hosszu sorának, hanem csak roppant érdemeinek köszöné, kormánya' kezdetén a' főbb nemességnél annyi ellenszegülést talált, hogy később, midőn magát a' királyi polczon biztosnak érzé, a' főbb hivatalokat szivesen bizá olly férfiakra, kik emelkedésöket csak érdemeiknek köszönék. Ez részint következése volt azon természetes vonzalomnak, mellyet minden, valóban kitünő egyéniségben magához hasonlók iránt találunk; részint politicájának hitágazata, melly szerint ugy vélekedett, hogy azoknak hívségére, kiket — saját szavai szerint — [61]) a' sárból ő emelt ki, legbiztosabban számolhat. De bármint legyen is ez, 's ámbár a' tapasztalás a' nagy királynak számolásait később meghazudtolta, 's

ámbár valamint Mátyás önmaga és szeretett János fia' számára — régi uralkodó családokból keresett nőket: ugy az általa alkotott aristocratia, királyának példáját követve, a' régivel összeolvadni iparkodott 's aljas származását jótevője iránti háladatlansága akará elfeledtetni, — bizonyos marad az, hogy Mátyás 's családja ugyan nem, de a' haza mégis tetemes hasznát vevé ez ugynevezett uj embereknek; 's Kinizsi és mindazok, kik emelkedésöket Mátyásnak köszönék, a' nagy király' emberismeretének sohasem váltak szégyenére.

Ezek közé tartozott Bornemisza is. Érdemei nem voltak annyira kitünők, mint példaul Kinizsié; de ha valaha ember hosszu életen át lelki 's testi erejének minden tehetségeit a' hazának szentelé, ha valaha volt, ki a' helyet, mellyre állitatott, akár a' csatamezőn, akár a' tanácsasztalnál, vagy a' főkincstári akkor olly nehéz hivatal' viselése közben hiven betölté: senkit Bornemiszánál inkább nem illethet e' dicséret. Maga az irigység elnémult, midőn látá, hogy azon férfiu, ki, Tolna-vármegyében szegény szüléktől eredve, az ország' legfőbb hivatalait viselé, soha származásáról meg nem feledkezett 's hazájának nemcsak leghivebben, de bizonyosan legolcsóbban is szolgált. — Midőn Mátyás' halála után a' magyar koronának annyi követelői léptek fel, Bornemisza Miksa császár mellett nyilatkozott. Ha tekintetbe vesszük a' férfiunak egész életén át kitüntetett következe-

tességét, ugy látszik, miszerint már akkor az vala meggyőződése, hogy hazánk csak a' némettel való szövetség által menekedhetik meg az ozmanok' hatalmától; de mihelyest Ulászló megkoronáztatott, 's mihelyest azokat, kik előbb ellene nyilatkoztak, kegyelmébe fogadá, Bornemiszánál hivebben senki sem ragaszkodott királyához, olly annyira, hogy azon számos pártok közül, mellyek Ulászló' udvaránál léteztek, e' férfiut megkisérteni egy sem tartá tanácsosnak. Baráti nem voltak számosak; Telegdit kivéve, kihez jelleme 's még inkább nézetei vonzották, talán senkit sem mondhatott barátjának. Bornemisza' személyessége nem vala ollyas, melly kivált ennyire megromlott korban közkedvességre számolhatna. Külsejében nem volt semmi kitünő, sőt az egész személyben hiányzott azon méltóság, melly fényes születésüeknél, ha magas hivatalokra emeltetnek, más lényegesebb tulajdonokat pótol; magaviselete komoly 's kellemnélküli volt; 's mert természetes jósága 's lágyszivüsége mellett is a' szigoru elveket, miket éltében maga követett, mások' tetteinek megitélésénél is szokta alkalmazni: ez őt Ulászló' udvaránál kellemetlen erkölcsbiró' szinében tünteté fel, de tiszteletét nem tagadta meg tőle senki, 's talán sohasem éré Ulászlónak valamelly tettét általánosabb helybehagyás, mint midőn őt választá fia' nevelőjének. Bornemisza magában egyesité mindazon tulajdonokat, miket e'

fontos hivatal kivánni látszott, hosszu élettapasztalást 's mégis vidor életerőt, a' hadi 's minden közigazgatási tárgyak' teljes ismeretét 's ezeken kivül a' legtisztább jellemet 's tántorithatlan hűséget.

Illyen vala a' férfi, kit Ártándi e' fontos pillanatban tanácsadójának választott, 's ki most szokott elevenségével tőle azt kérdé: miért jött? 62) „Bizonyosan rosz hirek Telegditől — mondá élénken; — a' parasztok az ország' alsóbb részeiben fellázadtak, 's tudjuk, hogy vannak, kik a' népet az ország' legbecsületesb embere ellen felingerelni iparkodnak.“

Pál, miután Bornemiszát Telegdi iránt megnyugtatá, a' lehetőségig röviden előadá azokat, miknek — mint mondá — véletlenül tanuja volt. Bornemisza élénk figyelemmel hallgatá szavait, homloka mindég komolyabb redőkbe vonult.

„Ezek józan eljárásunk' következései — mondá végre, miután Pál előadását bevégzé, nyugtalanul fel 's alá járva szobájában, — addig zsaroljuk a' népet, mig kétségbeesésében szinte irigyli azon tartományok' lakóit, kik a' török rabigába jutottak, 's miután ezt tettük, fegyvert adunk kezébe 's azt mondjuk neki: menj 's védelmezd hazádat! ontsd véredet értünk, hogy mi ezentul még biztosabban zsarolhassunk! átkozott vakság! 'S te azt mondod, öcsém — szólt rögtön megállva Pál előtt — hogy ez iszonyu föltételben a' keresztesek' fővezérei mind megegyeztek?“

„Szaleresit 's Dózsa Gergelyt kivéve, valamenynyien; — válaszolt Pál — 's nekem ugy látszik, e' kettő nem soká fog ellentállhatni társainak.“

„Kétségen kivül, ez a' világ' sora, — mondá Bornemisza — a' fenálló rendnek mindég vannak védelmezői, csakhogy azok mindég a' nemzet' leggyávábbjaiból állanak. Talán még nem forgattak fel soha közállományt a' nélkül, hogy ezeren sohajtva nézték volna a' felbomlást; de mit használ, ha a' végett, hogy fentartassék, szólni vagy inkább tenni nem mernek semmit. 'S te azt gondolod — kérdé ismét Pálhoz fordulva, — hogy minden hatalmokat az ország' alsó részeire irányozandják, 's hogy nem minket támadnak meg azonnal?“

„Jelenleg ez tervök — válaszolt emez — 's nem hiszem, hogy azt megváltoztatnák. Az egésznek kormánya Lőrincz' kezében van, 's a' fortélyos pap azt akarná elhitetni seregeivel, hogy merénye a' király által pártoltatik, 's azért el fog kerülni mindent, mi őt a' király' seregeivel összeütközésbe hozhatná.“

„Adja isten, hogy számolásaidban ne csalódjál! — mondá Bornemisza, kinek arczai Pál' végszavainál földerültek; — ha csakugyan ez szándékuk, talán megmenthetjük a' hazát. Ha ők csupa ildomosságból a' kedvező alkalmat elmulasztják, 's minket itt 's e' pillanatban, hol nekik ellen nem állhatnánk, meg nem támadnak, elkészülhetünk a' harczra.

'S ha a' nemesség egész erővel egyesül, ha Báthori a' közelgő megtámadásról tudósitatik, ha a' cseh- 's morva-seregek, mellyek e' napokban itt lesznek, czélszerüen használtatnak, 's Zápolya arra biratik, hogy a' haza' végveszélyében, feledve személyes viszályait, a' temesi gróf' segitségére siessen: akkor a' pórlázadás elnyomathatik, még mielőtt annak egyes hadai egyesülhetnének. De sietnünk kell. Várj egy perczig, mig a' legszükségesebb ruhát magamra veszem, azután a' nádorhoz jösz velem." 'S ezzel Bornemisza, segitve Ártándi által, a' legnagyobb sietséggel öltözködéshez fogott."

„De hogymint — szólt egyszerre, szemét Pálra szegezve — milly véletlen eset által jöttél te illy késő éjszaka Szaleresi' házához?"

Ártándi elpirult.

„Öcsém, — mondá Bornemisza komolyan — nem szükség, hogy fejedet hazugságokon törd, én ismerem az utat, mellyen e' titokhoz jutottál, 's reménylem, hogy bármilly nagy legyen a' szolgálat, mellyet a' hazának most véletlenül tészsz, ezentul más, reád nézve diszesebb módon fogod szolgálni hazádat. Becsületes polgárok' leányai nem arra valók, hogy illy urfiaknak időtöltésül szolgáljanak. De figyelmessé fogom tenni apját, ki, mint magad mondád, becsületes 's jóakaratu ember." 'S ezzel Bornemisza, követve Pál által, kinek haragja e' fed-

désnél felforrt, de ki, magát mérsékelve, hallgatott, a' várból Perényi' házához vevé utját.

Hosszabb idő mult, mielőtt Bornemisza a' nádor' cselédeit arra birhatá, hogy urokat felköltsék. Perényi, ki ez időben még inkább szenvedett köszvényben mint máskor, 's ki pár hét óta a' közdolgokban semmi részt sem vett, cselédeit kivéve, senkit maga elébe nem bocsátott; 's miután Bornemisza' tekintélye 's azon állitás, hogy a' dolog, melly iránt a' nádorral szólni akar, halasztást nem szenved, a' komornyikot végre lefegyverkezték, 's miután ez ura' hálószobájába ment, a' szitkok, mellyekkel beteg ura által fogadtatott, 's mellyek a' teremig, hol Bornemisza Artándival helyet fogtak, kihallatszottak: meggyőzék ezeket, hogy a' cselédek, Perényi' rosz kedvéről szólva, csak igazat mondának.

Bornemisza csak maga ment be a' nádorhoz, 's Pál, félóránál tovább magára hagyatva, ismét személyes helyzetére forditá gondolatait. Miután Bornemisza Klári' apjával szólni akar, Pál átlátá, miszerint azt, hogy neki irjon, nem halaszthatja továbbra, 's azért mig az öreg országférfiak a' mellékszobában a' jelen körülményekben teendőkről tanácskoztak, addig Pál, elméjének minden tehetségeit megfeszitve, formát keresett, mellyben Klárinak a' keserü hirt a' lehetőségig kiméletesen adhassa elő.

Midőn be a' nádorhoz hivatott, ez neki röviden azt parancsolá, hogy azonnal utra készüljön. „Fél óra mulva — igy szólt, fájdalmában néha feljajdulva 's lábait dörzsölve — levelet küldök. Azt lóhalálában elviszed fiamhoz Nagyváradra. Onnan elmégy Telegdre István barátunkhoz 's apádhoz. Elbeszéled a' történteket 's mondod nekik, hogy még mielőtt hivatalosan felszólitatnak, a' lehető legnagyobb számu sereggel vonuljanak össze Nagyváradnál. Minél hamarább támadják meg a' pórhadat, annál jobb. Mondd nekik, hogy mind a' temesi gróf-hoz, mind Zápolyához veled egy időben más hirnökök indultak el, 's hogy a' cseh seregek' elébe 's a' felföldi városokhoz Ferencz öcsémet fogom küldeni.“ E' rövid, parancsoló hangon adott rendelések után a' nádor meghajtá fejét 's Ártándi távozni akart. „Hallod-e, öcsém! — mondá az előbbi, őt visszaintve, — ha máskor hasonló fontosságu hireid vannak, a' nádorhoz mégy; érted-e? Nem azért mondom, mintha most ez egyszer nem bocsátanám meg, hogy öreg barátomat, kit, mint a' fiatal király' udvarmesterét, az egész dolog nem illet, felzavartad álmából: csak hogy máskor tudjad mihez tartani magadat. Mindennek megvan a' maga rendje a' világon, 's az ország' kormánya a' nádort illeti. 'S most isten veled!“

Ártándi hallgatva meghajtá magát; távozni akart.

Bornemisza feltartva őt, miután a' nádortól szinte bucsút vett, vele ment.

„Öcsém! — mondá, midőn a' kapuhoz jött — sohasem ismertem fiatal embert, kit a' sors anynyira pártolna. Alig pelyhesedik állad, 's már a' véletlen ugy hozá magával, hogy a' hazának nagy szolgálatot tehess 's most a' legfontosabb meghagyással bizassál meg; reménylem, meg fogod érdemleni a' végzet' kedvezéseit 's nem feleded el soha, hogy a' szerencse mezőt ad, de a' győzelmet rajta csak erény vívhatja ki. 'S most, isten veled, öcsém! köszöntsd Telegdit 's mondd neki, hogy családjára 's minden dolgaira gondom lesz. Orbánnak, mielőtt elmégy, megmondod, hogy azonnal hozzám jőjjön; még a' tanács előtt szükséges beszédem lesz vele; 's most még egyszer, isten veled!"

Bornemisza a' vár felé indult. Pál Telegdi' házához sietett. — Leült 's mindenek előtt nehány sorban Frusinát a' létező veszélyről tudósitva, kéré őt, hogy még az nap nénjével együtt kerti lakát városi lakával cserélje fel, hol teljes biztosságra számolhat; azután hozzáfogott nehezebb kötelességéhez 's rövid levelet irt Klárihoz, mellyben tőle bucsút vett 's tudtára adá, miszerint arra, hogy őt nejének válassza, soha apja' megegyezését nem remélhetvén, tőle vérző kebellel örökre elválik. Miután e' leveleket Farkasnak a' szükséges utasitás mellett átadá, 's Orbánt távozásáról 's Bornemisza' parancsáról tu-

dósitotta, más ruhát öltvén fel 's fegyvereit összeigazitván, még csak a' nádor' levelére várt. Mihelyt ez neki átadatott, lovára ült, 's a' felkelő nap már a' nagy pesti rónán találta őt, hol, mig vágtatva előbbre haladott, a' fényes dicsőségi álmak, melylyeknek magát átengedé, mind Klári', mind Frusina' képét hamar háttérbe szoriták.

JEGYZETEK.

1) Budának kinézéséről, mielőtt a' törökök által elfoglaltatott, nem hiányzanak egykoru leirások, sőt rajzokat is birunk, mellyeken Mátyás' hires palotája 's az azt környező város, régi alakjában látható. Ki azonban e' leirásokat ismeri, vagy e' rajzokat látta, könnyen meggyőződhetik a' nehézségekről, mellyekkel e' város' régi állapotának leirása jár. Azon változások után, mellyeken, mióta mostani falával körülvétetett, a' várhegy keresztülment, e' rajzok majdnem használhatatlanok; a' leirások részint igen rövidek, részint azon rhetori tulzások miatt nem nyujtanak biztos utmutatást, mellyekkel példaul Bonfin a' királyi palota' leirását ékesité. — Minden leirások között legegyszerübbnek 's érthetőbbnek találtam azt, melly Veliusban foglaltatik. (Casparis Ursini Velii de bello pannonico &c. Opera A. F. Kollar, Vindobonae 1762. pag. 15). Ez az, mellyet leirásomban követék. Velius ugyan Budát csak a' törökök által okozott nagy tüz után látta: azonban ki e' tárgygyal foglalkozik, tapasztalni fogja, hogy Bonfin azon dolgokra nézve is, mellyeket Velius már elpusztult állapotában látott, csak ugy válik könnyebben érthetővé, ha pompás leirásai Velius' egyszerü előadásával hasonlitatnak össze. — Ha Averulino' munkája (Antonii Averulini Florentini de architectura. L. XXV. — ex italico idiomate, ab Antonio Bonfinio Aesculano latine redditi, ad Mathiam Corvinum, Hungariae regem) kezünkbe kerül, Budának egykori képe valószinüleg tisztább alakban fog feltünni előttünk. Nekem e' munka' használata hatalmamban nem állván: ha tévedtem, olvasóimtól előre bocsánatot kérek.

---

2) Ki Buda' egyes részeiről bővebb tudomást kiván, ajánljuk Podhradczky József' érdekes munkáját: Buda és Pest szabad királyi városoknak volt régi állapotjokról. Pesten 1833. mellyben főkép az egyes részek' törvényhatósági viszonyai alaposan tárgyaltatnak. — Hasonlólag ajánlható Haeufler T. V. Buda-Pest historisch-topographische Skizzen, hol, a' főváros' egykori állapotát illetőleg, nagy szorgalommal igen sok érdekes adat gyüjtetett össze.

---

3) Ut Beatricem — — — cum qua, ut ipsa asserit, matrimonium per verba de praesenti legitime contraxisti, ac carnali copula consumasti, in uxorem traduceres. Litt. Alexandri VI. ap. Pray Annales. P. IV. p. 249.

Regina Beatrix, hausto jam in Olomucensi congressu amore, de nuptiis cum Ladislao admodum formoso clandestine tractans. Katona t. 17. p. 32.

---

4) Eoque insani illi impudentiæ processerant, ut ore illoto regem appellarent suem polonum. Dubravius Hist. Boh. L. 31.

Ugyanezt beszéli Brutus. L. I.

---

5) Tudva van, hogy Ulászló Ujlaki Lőrincz ellen hadat inditani nagyrészint az által biratott, mert hallá, hogy a' büszke herczeg őt beszélgetés között mindég csak ökörnek nevezi.

Misso igitur ad Uladislaum, cui hungari ob segnitiem vaccæ nomen indiderunt, oratore Tubero VIII. §. 1.

---

6) Hogy a' magyarok a' németek' felsőbbségi követeléseit már akkor sem türték nyugottan, megtetszik onnan, hogy Thuróczi, az Albert alatt történt viszongásokat emlitve, a' budai német polgárok' azon követelését: hogy a' biró mindég a' németek' köréből választassék: insulsa Teutonorum præsumptio-nak nevezi. — Egyébiránt Thuróczi' kronikája 's a' budai Rechtsbuch között a' biróválasztásra nézve világos ellenkezés létezik. — Az előbbi igy szól: Illam consuetudinem, civitate in eadem ab olim observatam, quod videlicet altero anno hungarus, altero vero teutonus in judicem praeficeretur. A' budai Rechtsbuch szerint, biró csak német lehet. Nem foglaltatik-e itt, az utóbbiban, melly németül 's a' németek' érdekében szerkeztetett, talán egy kis falsum is?

---

7) E' viszonyokra nézve olvasóinkat' Schier ismert munkájára (Buda sacra sub priscis regibus. Viennæ, 1774.) utasitjuk.

---

8) Lásd Corpus Juris. 1495. 31. t. cz.

---

9) In arce (Ujlak) praeter trecentas vestes variis pretiosissimarum pellium generibus suffultas, ac vasa auro argentoque caelata, et non modicam signatae pecuniae copiam, tria millia doliorum laudati vini Sirmiensis, ac commeatus cuiusvis generis ingens numerus repertus est. Istvánfi L. III.

---

10) Az egyes, itt felhozott tárgyak' árára nézve, lásd Engel Geschichte des ung. Reichs. I. R. 40. l. 's a' t. Regestrum Proventuum 's t. b. — És, Engel Monumenta Ungarica. p. 187—299. — Fragmentum libri rationarii, de anno 1526.

---

11) 1508-ban Ulászló Buda, Pozsony, Sopron 's Nagy-Szombat városainak azon jogát erősité meg, hogy külföldi kereskedők áruikat csak e' városokban rakhassák le 's adhassák el. — Az erről szóló oklevél az Ung. magaz. I. K. 475. l.

---

12) Mennyire sülyedett Mátyás' halála után minden, arról minden egykoru irók egyenlően tanuságot tesznek.

A' palotában uralkodó rendről könnyen képezhetünk magunknak fogalmat, ha Istvánfi' negyedik könyvében ezeket olvassuk: „Verum quum milites caesa turcarum capita in signum victoriae regi missa ad spectandum prope fontem, cuius aquas per plumbeos siphones in arcem perductas, regina bibere consueverat, proposuissent, uti erant emacerata tetrique odoris, effecere, ut illa ab earum aquarum usu postea perpetuo dum vixit abstineret.

---

13) Vestis pretiosa regis Mathiae omnium circa gentium victoris — coelatum, aurum & argentum, vasa convivialia, quibus quidem aetatis suae omnes fere reges superavit, ceteraque, quae in manus hostium venerant, *direpta, nonmodo a hostibus, sed etiam ab amicis,*

& magna ex parte Mathiae beneficiariis. Tubero.

Quae (a' kincsek) a milite, cui praeda concessa erat, varie distracta fuit, adeoque vili pretio divendita, ut unus orbis argenteus uno aureo nummo permutaretur, lanx, trulla, phiala etiam inaurata carissime decem aureis nummis redimebatur. Dubravius. Hist. Boh. L. XXXI.

Azokra nézve, mik Ulászló' neje által szereztettek. L. Dubrav. L. XXXII. Ipsa Regina brevi insignem thesaurum coacervavit, ac prima reginarum abacum regis ex solido auro plane regium instruxit. — Sed in ista post obitum reginae, sicut in alia regis bona impetus non quidem festinus, sed lentus factus est ab harpys aulicis, qui tempore rapiendi observare nimiaque regis bonitate ad suum quaestum abuti plane noverant.

---

14) Lásd Ein newe Reyszbeschreibung aus Teutschland nach Constantinopel &c. durch Salomon Schweigger, a' 21-dik lapon, hol e' szobának leirása foglaltatik, mellyet az utazó, 1576-ban, Budán átkelve, romlott állapotában látott.

---

15) Ha az egykoru irók 's azok, kik Ulászló' kormányának történetét, mint Brutus vagy Istvánfi, akkor irák, midőn az még elevenebb emlékezetben vala, összehasonlitatnak: talán helyesnek fog találtatni a' királynak e' regényben adott jellemzése. E' jellemzés' egyes vonásai mindezen irók' világos tanuságára alapitattak. Igy, midőn ifju koráról szól Dubravius, L. XXXI. világosan mondja: „qui rex adeo animosus statim apparuit 's a' t. Hasonlólag szól Brutus is. — Azon hatást is egyformán emlitik minden irók, mellyel neje' halála

volt jellemére. — Fui his diebus Pragæ (ekként ir az egykoru Bohuslag Hassen de Lobkovitz. 1509-ben) & principem meum, ad nos ex Pannonia reversum, veneratus sum. Mutasse mihi visus est vultum, & nescio, quomodo semper cogitabundus incedere, magisque praeseferre moestitiam, quam gravitatem. — — Ipse ad moerorem tristitiamque compositus, tam laeta, quam tristia perinde tolerabat. Nulla quidem signa affectus alterutrius edidit; crebro tantum quæstu & suspiriis fatum amissae conjugis prosequutus publico abstinebat. Istvánfi. — Nem különben megegyezik a' rajz is, mellyet különböző irók Ulászlóról vénebb korában adnak. — „Namque Uladislaus cum senio, tum multa oboesi corporis arvina oppressus, & solis confisus Dei divinorumque auxiliis — — omnem regni administrationem omiserat, ab una tantum innocentia, felicitate, indulgentia, & quod plerumque sui ac imperii oblivisceretur, a proceribus commendatus. (Pauli Jovii Hist. s. temp. L. XIII.) „Negari non potest, quin rex senecta & valetudine, qua ex podagra sæpius, nonnunquam etiam ex apoplexia tentabatur, lentus, tardusque & rerum suarum incuriosus haberetur — — — Cætera in ipso jure optime laudaveris: pietatem summam, clementiam singularem, amorem in sibi subjectos, civilitatem insignem, mirificam ab alieno abstinentiam et pacis studium inconparabile. Dubrav. Hist. Boh. L. XXXII.

Chorales instituit — — — atque, cum per otium licuit, libenter illis interfuit, ut religionem sanctis vocibus pasceret — — — simulque oraret pro rerum quiete, quam tantum dilexit, ut quoties cubitum iret vel ex lecto surgeret, nulla eius vox alia audiretur, nisi: da pacem Domine in diebus nostris! (az idézett helyen)

A' bizodalmat, mellyel Ulászló a' magyarok fölött idegenek főkép csehek iránt viseltetett, különösen kiemeli Brutus.

16) Ulászló' szegénysége ismert tény. Az udvarban e' történet' kezdeténél már sokkal előbb nyomoruság uralkodott. — „Nos hic (igy ir Schlechta János, Ulászló' titoknoka, Bohus Hass a Lobkoviczhoz 1503-ban) more solito in medio acervorum auri & argenti cum r e g e miseri & inopes vivimus & puto amplius vivemus."

„Ludovico nondum in lucem edito tanta inopia premebatur, ut eadem die, qua legatos ad Maximilianum decrevit, coactus fuerit Emerico Perenyio Cibinium pignori dare. Katona 18. K. 466 l. Vagner Dipl. Sárosiense 195 l.

---

17) A' guttenbergi bányák' termékenységéről Brutus Lib. I. pag. 34. irja, hogy az olly nagy volt: ut non e silice argentum, quod in aliis usu venit, sed ex argento silicem scindi oporteat.

---

18) Bakács' egész jellemének leirását nem találtuk egykoru irókban, csak annak egyes vonásai emeltetnek ki. Igy Brutus L. III. p. 276. fortélyosságát emliti: „Legatum callidum hominem & quam maximarum rerum usus, ubi etiam minus necesse esset, cavere docuisset." — Joviusban büszkesége hozatik fel: „intoleranda superbia atque ambitio." Igy emlitetik pénzvágya majdnem minden irók által. Ki azonban Ulászló kormánya' történetét ismeri 's Bakács' müködését figyelemmel követé, tettei után itélve, ugy hisszük, nem fogja hűtlennek találni a' képet, mellyet a' hatalmas érsekről adtam. Igy azt hiszem, hogy azon viszony' leirásában sem hibáztam, melly Bakács és a' király között volt. Ki ezen kételkedik, olvassa Schmidt Epis. Agr. II. K. 170-dik lapján a' levelet, mellyben a' király az érseket compateranak nevezi 's

igen alázatosan kéri, hogy az országosan kivetett adót saját jószágain is szedesse be.

---

19) Schwaiger' utleirása szerint e' teremnek hossza 44, széle 18 lépés. A' fényüzésről, mellyel e' terem Mátyás alatt diszesitve volt, lásd: Regis Hungariæ Mathiæ nuptiæ apud Schwandtner scriptore' &c. Hung. T. I. p. 519.

---

20) Ex his vero (a' püspökökből) sanctius regis consilium constabat, principibus raro in aula frequentibus, quorum nobilitas & splendor religionis commendatione intentibus officere videbatur. Brutus L. I. p. 43.

---

21) Báthori István az erdélyi vajda által a' székelyeken elkövetett kegyetlenségekre nézve, lásd Engel Geschichte des Ungarischen Reichs, negyedrétben, III. K. 41. l.

---

22) Még azok is, kik, mint Bonfin, nagyitva adják elő a' haladást, mellyet az ország Mátyás alatt tett, csak kizárólag Budáról 's nehány püspökök' palotáiról szólnak. A' müveltség e' helyek' szük körén nem terjedett tovább. Olvassa, ki ezen kételkedik, azokat, miket Cuspinian Magyarországról irt; olvassa Herberstein' moskvai utazásának hazánkra vonatkozó részét, vagy Quidoti Vincze' velenczei követ' 1525-ben kelt jelentését, hol ez utóbbi az ország' általános helyzetéről ekként szól: „Nel regno non sono cita se non povere, male in asseto & brute & quæsto per li mali tractamenti fanno li si-

gnori sui alti loco villani, qualli tanto pellano che nulla li resta."

Még világosabb bizonyitványa foglaltatik az ország' csekély mivelődésének a' Kovachich által (Supl. a V. Comm. II. Köt. 258. l.) kiadott törvényes becsük' lajstromában; (series æstimationum) melly szerint egy jobbágytelek, minden épületek nélkül, egy felnőtt termő gyümölcsfával egy áron becsültetik. „Una sessio jobbagyionalis, omni ædificio carens, ad centum denarios computatur. Quælibet matura arbor fructifera pro centum denariis computatur." — A' törvényes becs, mint tudjuk, a' dolgok' való becsétől tetemesen különbözik, de az arányra nézve, ezen 1486-ban készült becsü mutatja, milly fokán lehete a' mivelődésnek azon ország, hol annyi föld, mennyiből egy paraszt telek áll, egy gyümölcsfával egyaránt becsültetik. —

---

23) Incedere e principibus hungaris nonnullos regio more, hinc trahentes longo ordine clientum catervas, illinc præ se agentes equitum turmas & peditum plenissimas cohortes. Brutus L. I. p. 20.

---

24) Non solum proceres nobilesve milites officii gratia, sed gregarios quoque visitavit. In castris aegrorum charitate contubernia lustravit, sæpe languentes propria manu pavit, jentaculaque porrexit, saepe in acie vulnera obligavit. Bonfin Dec. IV. L. VII.

---

25) In agendo cautus & sagax (Mathias) gloriæ plus æquo cupidus, & ad simulandum dissimulandumque nimis

idoneus. Cum senioribus simplicitatem quamdam sæpe præseferre, callide quæcunque mens male ferret elicere, obliqua consilia intelligere & corda hominum cautissime perscrutari, difficulter alienis artibus falli posse videbatur. Bonfin Dec. III. L. IX.

---

26) Est locus e regione satus cognomine Pæstum,
Colle minor celso, tumulis provectior altis
Hic circum apricos campos cereale papaver
Nascitur & variis hortensia munera pomis
Spargit humus 's a' t.

Stephani Taurini Stauromachia. L. IV. Monumenta Ungarica. T. C. Engel. P. 159.

---

27) Michaël Ország h, vir ille prudentissimus & longa rerum experientia non injuria sapientissimus semper habitus, illud nonminus in corde, quam ore ver asse dicitur: Quemcunque sacra corona coronatum videris, etiamsi bos fuerit, adorato, & pro sacro sancto rege ducito & adorato. Bonfin Dec. IV. L. III.

---

28) Erre nézve olvasóinkat a' Corpus Jurisra utasitjuk, hol e' szavakat igazolva fogják találni.

---

29) Sunt præterea plerique DD. Prælatorum & virorum ecclesiasticorum, qui collationibus beneficiorum ecclesiasticorum in ignominiam totius ordinis clericalis abutentes, illa non

personis idoneis & benemeritis, sed juvenibus & indoctis ad eaque beneficia penitus incapacibus conferre, illisque titulum hujusmodi beneficiorum adscribentes, soli proventus eorum exhaurire & in usus proprios convertere consueverunt. 1498. art. 58.

Hogy nemcsak az alsóbb clerus, sőt még a' püspökök is a' lázadás' pártolásával vádoltattak, világos Brutus' szavaiból: „Neque aberat suspicio plebis causam pontifices tueri; cuius rei causa ex infimo genere plerique orti — instinctu impellente, tueri sui ordinis homines & consociare cum iis consilia insimulabantur. Brutus L. III. p. 239.

---

30) Lásd Telegdi István' beszédét. Istvánfi Hist. L. V.

---

31) I. Ferencz alatt az ebéd 's általán véve a' mindennapi élet' órái mások valának, mint napjainkban. I. Ferencz alatt Francziaországban, a' Recreations historiques' szerzője szerint, közmondás létezett, melly igy hangzott:

Lever à cinq diner à neuf,
Souper à cinq coucher à neuf,
Fait vivre d' ans nonante & neuf.

Ulászló' neje franczia levén, az életmód a' magyar udvarnál a' franczia udvarétól valószinüleg kevésben különbözött.

---

32) Bakács' házának helyzete, több, reánk maradt okiratokból meghatározható. Katona 18. K. 390 l. Hevenesi' kéziratai után egy okiratot találunk, mellyben ezek állanak: „Ratione unius domus arialis in nostri medio in theatro sancti Georgii, prope portam sancti Joannis habitæ et existentis, cui

alia domus archiepiscopatus Strigoniensis contigue vicinare perhibetur. — Szent György' tere helyett Thuróczi 's több történetiróink sz. György utczát emlitenek; egy más okiratból, mellyet szinte Katona 13 k. 103. lapon felhoz, világos, hogy a' két utcza, melly jelenleg sz. György' teréről a' diszpiacz' terére vezet, már akkor is létezett, 's mindkettő sz. György' utczájának neveztetett: „Quamdam domum lapideam in hac nostra civitate Budensi, inter domos in medio duorum vicorum utriusque scilicet sancti Gregorii habitas, in superiori fine boltarum, ubi panni vendi consueverunt, existentem &t. Ezek szerint az esztergomi érsek' palotáját, mellyet Bakács egy hozzá vásárlott ház által nagyobbitott, hihetőleg azon utczában kereshetjük, melly szent Gyögy' teréről a' vizi kapu felé vezet.

---

33) Hogy Bakács a' pápaság után vágyódott, történetiróink egyhangulag mondják; 's ámbár csak a' történeti mesék közé tartozik azon állitás, mintha megválasztatására csak egy szavazat hiányzott volna: mindazáltal bizonyos, hogy X. Leo' megválasztásánál ő is szóba jött. Ez alkalommal leginkább a' császár' pártolására számolt. 'S innen magyarázható meg a' változó politika, mellyet Bakács a' császár' irányában követett. Corvinus János iránti viseletére nézve legyen elég felhoznunk, hogy ámbár talán az egész országban senki sem tartozott Mátyásnak több köszönettel: nem volt mégis senki, ki e' nagy fejedelem' fiának a' bibornoknál többet nem ártott volna. — Nyilván, mint Corvin János' pártolója lépett föl. De ő vitte keresztül a' választási országgyülésen, hogy az összes nemesség, melly János herczeget pártolta, maga helyett csak 60 képviselőt nevezve ki, az országgyülést elhagyá; ő birta Jánost a' bosnyák királyság' el-

fogadására, mi által leghivebb pártolóját, Ujlakit is megsérté; ő birta 1492-ben a' horvát nemességet arra, hogy csak a' király' vezérlete alatt nyilatkozott hadi szolgálatra késznek, mire János a' bánságról lemondott. Végre, az ő közbenjárása által történt, hogy a' Corvin János 's Majlandi Blanca között még Mátyás alatt kötött házassági szerződés a' pápa által feloldatott.

---

34) Hogy a' kémkedés ezen korban a' magyar udvarnál kormányzási eszközül használtatott, arra nézve lásd Regestrum Proventuum &c. Engel. Gesch. d. Ung. Reichs I. K. 40. l. ad 5-tam Dec. 1494. — Hogy ezen eszközzel egyesek is éltek, kitetszik a' kalocsai érseknek 1512-én Schydlovitzhez irt leveléből. Engel Gesch. d. Ung. R. III. R. II. K. 157. l.

---

35) Hogy Bakács a' nemesség által hasonló czélzásokkal vádoltatott, nem szenved kétséget. Jovius szerint csak az országban jelenlevő cseh seregeknek köszönheté, hogy a' lázadás' elnyomása után e' végett büntetésre nem vonatott. „Nobis autem persuasum est, — igy szól Jovius 1. XIII. Boemos postquam cruciferorum nomen interierat, domo jam excitos pecunia Cardinalis in Pannoniam pervenisse ea de causa, ut nobilium ferociam reprimerent.“ — Még a' sokkal későbbi Brutus is osztja e' nézetet. „Neque probabile est, legatum callidum hominem fugere potuisse, quo ingenio esset homo barbarus.“ L. III. P. 276.

---

36) Item quoniam nonnullis DD. prælatorum & virorum ecclesiasticorum, plebanos ecclesiarum, parochialium

díœcesibus earum subjectarum ad decimandum sæpe numero mittere solent; illis autem plebanis in decimatione vacantibus & occupatis plures Christicolarum & parochianorum absque salutari confessione & sacramenti eucharistiae sumptione decedere infantesque sine baptismo exstingui consueverunt. 1500, 36.

---

37) Mathias, antiqui sui generis haud inscius, nil molestius ferre videbatur, quam siquis ex invidis, obscuritatem sibi gentis objecisset. Bonfin. Dec. III. Libr. IX.

---

38) Lásd a' 36-dik jegyzetet.

---

39) Supplex libellus septem sedium Siculicalium ad Wladislaum II. Engel Gesch. d. ung. Reichs. III. K. 41. l.

---

40) Lásd, miként szól Bonfin Dec. III. L. IX. Hunyadi János' eredetéről, midőn az udvarias olasz tudós ingenui stupri glóriáról beszél.

---

41) Azoknak igazolására, mikben ez egész fejezet' folytán Bakács' jellemét festeni igyekvénk, nehogy az idézéseket szerfölött szaporitsuk, olvasóinkat történetiróinkhoz utasitjuk. Akár Bakács' hosszu életének egyes tettei vétessenek tekintetbe, akár kortársainak itélete, mellyben külföldi irók,

mint Jovius és Dubrav hazai történetiróinkkal megegyeznek, a' kép, mellyet e' hatalmas egyéniségről adtunk, talán valónak fog találtatni.

---

42) Azon zsarolásokra, mellyek a' jobbágyokon egyházi férfiak' nevében követtettek el, legvilágosabb bizonyitványok a' Corpus Jurisunkban foglalt számos törvények, mellyek e' korban a' dézsmaszedők' törvénytelen követeléseinek fékezésére hozattak.

---

43) Pars multo maxima tædio vitae potius, quam pietate religionis adducti. Jovius Hist. sui temporis L. XIII.

---

44) Viget imprimis apud Ungaros tum in vulgo aliis, tum in claris feminis imprimis, pudoris fama tuenda, matronale decus: cujus sunt adeo severi vindices, ut stupri compertas, quamquam insignes nobilitate, id quod raro quidem, sed nonnunquam tamen accidit, capite animadvertant; e plebe mulieres vivas defossas, humo certatim vulgo aggesta obruant. Eadem capitis pœna in viros comprehensos constituta. Brutus L. II. p. 201.

Az erkölcsi szigornak egy igen érdekes példáját Mátyás' korából, lásd Kovachich Formulæ solennes Nro 60.

---

45) Bél: Notitia Hungariæ Tom. III. p. 463.

---

46) Régi monda a' Bebek család' eredetéről.

---

47) Date Cæsari, quod Cæsaris; sed si omnia Cæsaris, quid ergo erit Dei? — Tertulianus.

---

48) Patres esse, qui pro rege a suis quisque populis tributum exigerent. Bonfin.

Bona Urbani præpositi Agriensis & Capituli, de quibus dominus Agriensis pro se exegit Regestrum Prov. —

---

49) A' többször idézett 1494-diki regestrumból kitünik, hogy a' nagyváradi püspök, Bakács Tamás, az erdélyi vajda Drágfi 's más főurak' cselédeinek szükséges kelmék a' királyi kincstár' költségén vásároltattak.

---

50) Tripartitum I. 40.

---

51) 1504. art. 18.

---

52) Bertrandon de la Brocquiere, ki 1434-ben Palestinából visszatérve, Budán keresztül utazott, rövid leirásában, mellyet Haeufler idézett munkájában németre forditva közöl, kiemeli az élénkséget, melly kereskedés' tekintetében Pestet már Zsigmond alatt jellemzé.

---

53) Milly ritkák voltak Magyarországban e' korban mindennemü kézmüvesek, világos abból: hogy a' kalocsai érsek az isteni szolgálatra szükséges ékességek 's készületek' vásárlására egy különös embert külde Olaszországba. Lásd az ezen embernek adott királyi utlevelet, melly Katona XVII. K. 518. lapján felhozatik.

---

54) Heimb Notitia Abbatiæ Sancti Gotthardi után Fessler VI. K. 225 l.

---

55) A' titkos szerződést, mellyben Ulászló és Albert lengyel király egymásnak azon esetre, ha tulajdon fellázadó jobbágyaik által megtámadtatnának, kölcsönös segedelmet igérnek. Lásd Katona XVII. K. 526. l.

---

56) Ulászló, Ujlaki ellen, mint tudva van, kénytelen volt hadat inditani.

---

57) Brutus L. I. p. 100. a' cseh picardok' fő tanának állitja. Quod eodem genere essent, qui imperarent & qui imperantibus parerent.

---

58) A' tudományos olvasó tudja, hogy itt nem a' nagy német paraszt háboruról, hanem csak azon egyes lázadásokról lehet szó, mellyek a' magyar keresztes hadat megelőzték,

s mellyek alatt a' német parasztok bocskort választva zászlóul, Németországban a' nemesség' várait és birtokait pusztiták.

59) Die Kreutzer thun keinen armen man kein laydt, nehmen nichts mit gewalt, und was man inen zufurt, deshalb bezalen sie alſo gar.

Die Auff=rur ſo geſchehen iſt in Ungerlandt. &c. — 1514. Kézirat Jancsó ur' gyüjteményéből.

---

60) Ab una tantum innocentia facilitate indulgentia & quod plerumque sui & imperii oblivisceretur a proceribus commendatus. P. Jovii Hist. sui temp. L. XIII.

---

61) Instructio (Mathiæ) ad ducem Calabriæ cognatum suum. Kovachich Script. I, 341.

---

62) Joannes Bornemissa vir inter eas gentes, ut barbarum nomen sonat, maxime sobrius. Jovius XIII.

Quem hominem virtutis ergo ex humili fortuna Tolnæ natum, Ladislaus ad honestiores militiæ ordines promoverat. Brutus. L. III. p. 342.

